

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

İBÂZİYYE’NİN HADİS ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rabia PEKER

BURSA - 2019

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

İBÂZİYYE’NİN HADİS ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rabia PEKER

**Danışman:
Prof. Dr. Hüseyin KAHRAMAN**

BURSA - 2019

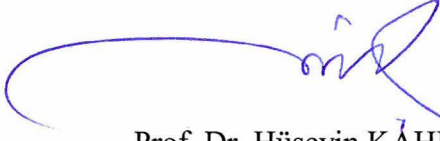
TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda, 701423014 numaralı **Rabia PEKER**'in hazırladığı “İbâziyye'nin Hadis Anlayışı” konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 10.01.2020 günü 14.00-15.30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

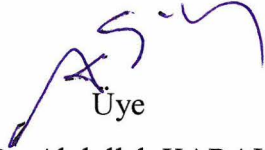

Prof. Dr. Hüseyin KÂHRAMAN

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav

Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Abdullah KARAHAN

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Nimetullah AKIN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

10/01/2020

İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 10/01/2020

Tez Başlığı / Konusu: **‘İbâziyye’nin Hadis Anlayışı’**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam xi+ 116sayfalık kısmına ilişkin, 10/01/2020 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5 ‘dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nı inceledim ve bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

ve İmza

Adı Soyadı: Rabia PEKER

Öğrenci No: 701423014

Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri

Programı: Hadis Yüksek Lisans

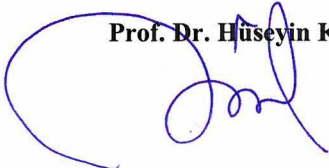
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Tarih
10.01.2020

Danışman

10/01/2020

Prof. Dr. Hüseyin KAHRAMAN

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans olarak sunduğum “İbâziyye’nin Hadis Anlayışı” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarda kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

10/01/2020

Adı Soyadı:	Rabia PEKER
Öğrenci No:	701423014
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Programı:	Hadis Yüksek Lisans
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Rabia PEKER
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Hadis
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xvi + 157
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Hüseyin KAHRAMAN

İBÂZİYYE’NİN HADİS ANLAYIŞI

İbâziyye, Hâricî grupların içinde neşet etmiştir. Ehl-i Sünnet’e karşı muhalif olsalar da Hâricîler gibi aktif olarak savaşmayan, kuûdu tercih eden bir gruptur. Bu sebeple merkeze uzak dursalar da günümüze kadar ulaşmayı başaran bir gruptur. Ehl-i Sünnet’e ibadet ve itikatta olan yakınlıkları, Haricî bir gelenekten geliyor olmalarına rağmen mutedil anlayışları ve bir ilmi birikime sahip olmaları günümüze ulaşmasındaki diğer etkenlerdir. Ülkemizde ise bu mezhep hakkında yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Ancak yapılan çalışmalar mezhebi daha yakından tanımak adına sürekli olarak artmaktadır.

Bizim tezimizde bu çalışmalara katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Tezimizde İbâzîler nezdinde en önemli fıkıh usulü kitabı olan *el-‘Adl ve’l-insâf*’ı inceleyerek hadis anlayışlarına dair geniş bir yelpaze sunmayı hedeflemekteyiz. Giriş kısmında mezhebin ortaya çıkışını, birinci bölümde hadis kaynaklarını ve devamında hadisi nasıl kullandığını göstererek hadis anlayışları ortaya konmaya çalıştık. Sonuç bölümünde de çıkarımlarımıza yer verdik.

Anahtar Sözcükler:

İbâziyye, Hâricî, Vercelânî, el-‘Adl ve’l-insâf, Fıkıh usulü, Hadis

ABSTRACT

Name and Surname	: Rabia PEKER
University	: Uludağ University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Basic Hadith
Branch	: Hadith
Degree Awarded	: Thesis of Master
Page Number	: xvi + 157
Degree Date	:
Supervisor	: Hüseyin KAHRAMAN, Ph.D.

İBADIYYAH'S SENSE OF HADİTH

Ibadiyyah come into existence from the Kharijite. Even so, they dissent follows of sunnah, they don't conflict like the Kharijite and they prefer *kuûd*. Therefore, Ibadiyyah obtain up till today, even though they far from central. Another factors which ensure up till today, be in sight followers of sunnah in prayer and faith, hold an accumulation. In our country, there is few searches and studies about the Ibadiyyah. But searches and studies consistently increase for know well about the Ibadiyyah.

The study that aims to contribute for searches about Ibadiyyah, analyzes to sense of hadith. For this, that study investigates *el-'Adl ve'l-insâf*. Chapter Introduction explains the background of Ibadiyyah. Chapter One is about Ibadiyyah's source of hadith. Chapter Two and Three investigates sense of hadith.

Keywords:

İbadiyyah, the Kharijite, Vercelani, el-'Adl ve'l-insâf, Usool al-Fiqh, Hadith

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti ile temelleri atılan İslâm devleti, çok kısa bir sürede dünyada pek az siyasî güce nasip olan bir başarı elde etmiştir. Başlangıçta küçük bir şehir devleti şeklinde organize olan Müslümanlar, hicretten sadece on yıl sonra yani Hz. Peygamber'in vefâtı esnasında Arap yarımadasına tümüyle hâkim olmuşlardır. Hz. Peygamber'in başlattığı İslâm'ı yayma politikası, takipçileri tarafından büyük bir iştiyâkla devam ettirilmiş ve henüz I/VII. asrın sonlarında Avrupa'nın batı ucundan Çin hududuna kadar uzanan topraklar Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.

Fetihlerle genişleyen İslâm toplumu çok kısa bir zaman dilimi içinde bu topraklarda hüküm süren ilmî, itikâdî ve kültürel değerleri de kendi bünyesine katmıştır. Fakat diğer taraftan zamanın ilerlemesine ve değişen şartlara bağlı olarak Müslüman toplum kendi içinde de bir değişim yaşamıştır. Fert, toplum ve devlet/idâre bağlamında Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn döneminin bakış ve uygulama tarzında meydana gelen değişiklikler, çeşitli dönemlerde ortaya çıkan dinî, siyasî, hukûkî ve ekonomik bozulmalar, belki daha da önemlisi politik çıkarlar ve iktidâr talebiyle Müslümanlar birbirleriyle savaşmaya başlamıştır. Temel olarak siyasî alanda başlayan farklı yorumlar itikad veçhesini de etkiler ve Havâric, Şia, Ehl-i Sünnet, Mutezile, Cebriyye, Mürcie gibi çeşitli fırkaların ortaya çıkmasına da neden olur.

Bu fırkaların çeşitli meselelere bakışına yönelik anlama ve değerlendirme çalışmalarında son dönemlerde büyük bir artış kaydedilmektedir. Tarih içinde oldukça ihmâl edilmiş olan bu adımlar İslam düşünce ve kültürünü anlamlandırmak adına oldukça önemlidir ve temennimiz bu yöndeki çalışmaların artarak devam etmesidir. Bu bağlamda araştırmaların yoğunlaştığı alanlarından birinin söz konusu bu fırkaların hadise bakışının tespitine yoğunlaştığı görülmektedir. Diğer disiplinlerle olan sıkı bağları nedeniyle hadisin böyle araştırmaları fazlasıyla hak ettiği açıktır. Bizim bu araştırmamız da esasen Hadis ilmi çerçevesinde bir anlama çabasının ürünüdür ve İbâzîlerin hadis/sünnet anlayışının tespit ve tahliline yöneliktir.

İbâziyye hakkında Mezhepler Tarihi, İslam Hukuku, Kelam ve hatta Hadis alanlarında çeşitli ilmî ve akademik çalışmalar daha önce de yapıldığı görülmektedir. Özelde hadis alanında yapılanlara bakacak olursak Tevhit Bakan tarafından kaleme alınan “*İbâdiler ve Hadis*” isimli makelenin bu alanda yapılan ilk çalışma olduğu söylenebilir. Fırkanın en önemli ve sahih hadis kaynağı kabul edilen Rebi' b. Habîb'in (v. 180/796?) *Müsned*'ini inceleyen Bünyamin Erul ve Ahmet Özdemir'in çalışmaları, ayrıca doğrudan “İbâzîlerin hadis

anlayışını” tespit gayretinde olan Kadir Demirci’nin çalışmaları da bu alanda yapılmış diğer önemli çalışmalardır.

Tezimizi sözü geçen bu çalışmalardan ayıran temel fark araştırmalarımızın, fırkanın en önde gelen isimlerinden olan Vercelânî (v. 570/1174) ile -özellikle- *el-’Adl ve’l-insâf* isimli usûl-i fıkıh kitabı ve *ed-Delîl ve’l-burhân* adlı kelama dair eserine yönelmiş olmasıdır. İbâziyye içinde bu âlimin seçilmiş olması Vercelânî’nin fırka içindeki büyük şöhreti ile alakalıdır. Zira o fırkanın en önemli hadis kaynağı olan Rebi‘ b. Habîb’in *Müsned*’ini tertip etmiştir. *Müsned* sonrasında çok defa tekrar tahkik edilmiş olsa da hep Vercelânî tertibine bağlı kalınmıştır. Buna ilaveten Vercelânî mezhebin en eski hadis kaynaklarını *Tertîb* adını verdiği çalışmasında bir araya getirmiştir. Dolayısıyla rahatlıkla denilebilir ki Vercelânî, kendi mezhebinin hadis kaynaklarını en iyi bilen âlimdir. Malum olduğu üzere hadislere müracaat edilebilecek, onları pratiğe aktaracak temel alanlar usûl ve itikaddır. Bir müellifin usûlde kullanılacağı rivayetler ve bunlar hakkında yapacağı değerlendirmeler, onun ve müntesibi olduğu mezhebin benimsediği hadis usûlü hakkında çok değerli bilgiler vermesine ilaveten, belki daha önemlisi, bir bütün olarak sünnetin onun sistemi içindeki yerine işaret edecektir. İbâziyye’nin en temel fıkıh usulü kaynağı konumunda olan Vercelânî’nin *el-’Adl ve’l-insâf*’ı işte bu açılardan büyük bir önemi hâizdir. O, bu kitabında itikadî konulara da yer vermekte ve bunların izâhı sadedinde sık sık hadislere müracaat etmektedir. Yine *ed-Delîl ve’l-burhân*’da da hadislere baş vurduğu da görülmektedir. Dolayısıyla Vercelânî’nin bu iki eseri bize İbâziyye’nin hemen bütün açılardan hadise bakışı konusunda çok önemli bilgiler sunmaktadır. Vercelânî’nin bu etkisini İbâziyye’ye mensup çağdaş araştırmacılar üzerinde gözlemlenmek de mümkündür.

Böyle olunca esasen tezimizin ismine “Vercelânî ve *el-’Adl ve’l-insâf* İsimli Eseri Örneği” şeklinde bir açıklama ilave edilmesi uygun olacaktır. Çalışmamızın kapağında böyle bir açıklamanın yer almaması, “İbâziyye ve Hadis” başlığının başlangıçta neleri, ne kadar ihtiva edeceğini kestirememiş olmamız ile alakalı bir eksikliklerdir. Vercelânî ve eseri ile ilgili yukarıda zikrettiğimiz değerlendirmelere, bağlı bulunduğumuz enstitünün, tez isminde değişiklik yapmak için ön gördüğü süre geçtikten sonra ulaştığımızı ifade etmemiz gerekir.

Bu çerçevede ele aldığımız araştırmamızda daha önce yapılmış çalışmalardan da istifade ederek İbâziyye mezhebi içerisinde hadise verilen değeri ve hadis birikiminin pratiğe nasıl yansıdığını Vercelânî özelinde ortaya koymaya çalıştık. Araştırmalarımız esnasında Vercelânî’nin kullandığı hadislerin metinleriyle aynı hadislerin Kütüb-i Sitte’deki lafızlarını ve râvilerini karşılaştırmaya geyret ettik. Bu bağlamda eğer varsa, işaret ettiği Sünnî

kaynakları dikkatle kayıt altına alıp araştırmaya, bu kitaplardan ne kadar yararlandıklarını tespit etmeye çalıştık.

Böyle bir genel çerçeve çizdiğimiz araştırmaı giriş ve iki bölümden oluşturduk. Giriş kısmında İbâziyye'nin tarihi, meşhur isimleri, günümüzdeki durumuna işaret ettik ve İbâziyye'nin hadis kaynaklarının tanıtımına ayırdık. Tezimizin temel araştırma konusu olan Vercelânî'nin tanıtımını ve bu ismi neden seçtiğimizi de bu kısımda açıkladık. Birinci bölümde hadisin/sünnetin, Vercelânî'deki amelî düşünce yapısı içindeki yerini tespiti gayret ettik. İkinci ve son bölümdeyse itikadî olarak hadisin/sünnetin sistemdeki yeri üzerinde durduk.

İnsan elinden çıkan her üründe olduğu gibi tezimizde de şekil ve muhtevaya yönelik hatalar bulunabilir. Bu hataların düzeltilip azaltılması hususunda yardımlarını esirgemeyen Hadis Anabilim Dalı doktora öğrencileri arkadaşlarım Hacer Şahin ve Betül Öz'e teşekkür ederim. Konunun tespiti de dâhil olmak üzere bütün aşamalarında yanımda olan danışmanım Prof. Dr. Hüseyin Kahraman'a özellikle şükranlarımı sunarım. İçerdiği hataların giderilmesi ve muhtevasının geliştirilmesi hususunda yapılacak bütün katkıları minnetle karşılayacağımızı da ifade etmek isterim.

Bursa 2019
Rabia PEKER

-İÇİNDİKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ:.....	vii
İÇİNDİKİLER.....	x
KISALTMALAR.....	xiv

GİRİŞ:

İBÂZİLİK VE İBÂZİLER

1. İBÂZÎ ADI, MENŞEİ VE FARKLI KULLANIMLARI.....	2
1.1. İBÂZÎ İSMİ VE KELİMENİN OKUNUŞU	2
1.2. SÜNNÎ KAYNAKLARDA İBÂZİYYE.....	3
1.3. KENDİ KAYNAKLARINDA İBÂZİYYE	6
2. FIRKANIN ORTAYA ÇIKIŞI	6
2.1. SÜNNÎ TARİH KAYNAKLARINA GÖRE İBÂZİYYE’NİN ORTAYA ÇIKIŞI	7
2.2. KENDİ KAYNAKLARINA GÖRE İBÂZİYYE’NİN ORTAYA ÇIKIŞI	10
2.3. İBÂZİYYE’YE GÖRE HÂRİCÎ İSİMLENDİRMESİ VE EZÂRİKA.....	16
3. FIRKANIN ORTAYA ÇIKMASINDA VE GELİŞMESİNDE ROLÜ OLAN KİŞİLER	18
3.1. ABDULLAH B. İBÂZ EL-MÜRRÎ ET-TEMÎMÎ (v. ?).....	18
3.2. CÂBİR B. ZEYD EBÛ’Ş-ŞA‘SA EL-EZDÎ EL-UMÂNÎ (v. 93/711).....	20
3.3. EBÛ UBAYDE MÜSLİM B. EBÎ KERÎME ET-TEMÎMÎ (v. 145/762).....	22
3.4. DAMÂM B. ES-SÂİB EL-EZDÎ EL-UMÂNÎ (v. 150/767).....	23
3.5. EBÛ NUH SALİH B. İBRAHİM ED-DAHÂN EL-BÂHİLÎ (v. 150/767).....	24
3.6. REBÎ‘ B. HABÎB B. ‘AMR EL-EZDÎ EL-FERÂHÎDÎ EL-UMÂNÎ EL-BASRÎ (v. 180/796 [?]) VE MÛSNED’İ	24
3.6.1. <i>Rebî‘ b. Habib</i>	24
3.6.2. <i>Müsned</i>	25
3.6.2.1. Eserin Tasnif Metodu.....	25
3.6.2.2. <i>Müsned</i> ’in Kaynakları	27
3.6.2.3. Eserin Kaynaklık Değeri.....	27
3.7. EBÛ SÛFYÂN MAHBÛB B. ER-RAHÎL (v. 195/810).....	30
3.8. BİŞR B. GÂNİM EBÛ GÂNİM EL-HOROSÂNÎ (v. 205/820)	30
3.9. İMAM EBÛ SAİD EFLAH B. ABDİLVEHHAB (v. 258/872).....	31
3.10. EBÛ YAKUB YUSUF B. İBRAHİM ES-SİDRÂTÎ VERCELÂNÎ (v. 570/1174)...	31

3.10.1. <i>Hayatı ve İlmî Geçmişi</i>	31
3.10.2. <i>Eserleri</i>	32
3.10.2.1. <i>el-‘Adl Ve’l-İnsâf Fî Ma‘rifeti Usûli’l-Fıkh Ve’l-İhtilâf</i>	32
3.10.2.2. <i>ed-Delîl ve’l-Burhân li-Ehli’l-‘Ukûl</i>	33
3.10.2.3. <i>Tertîbu Müsnedi’r-Rebî‘ b. Habîb</i>	33
3.10.2.4. <i>Merecû’l-Bahreyn</i>	33
3.10.2.5. <i>Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Kerîm</i>	34
3.10.2.6. <i>el-Kasîdetü’l-Hicâziyye</i>	34
3.10.2.7. <i>Risâle fî Terâcîmi Ricâli’l-Müsned</i>	34
3.10.2.8. <i>Fütûhu’l-Mağrib</i>	34
3.10.2.9. <i>Kitâbü’l-esmâ’</i>	34
3.10.2.10. <i>Diğerleri</i>	35

4. İBÂZİYYE’NİN GÜNÜMÜZDEKİ VARLIĞI VE YAYGIN OLDUĞU BÖLGELER..... 35

BİRİNCİ BÖLÜM:

VERCELÂNÎ’DE USÛL-İ FIKIH

VE HADİSLERİN BU ALANDAKİ ROLÜ

1. USÛL-İ FIKHİN KAYNAKLARI	37
1.1. KUR’ÂN-I KERİM.....	38
1.1.1. <i>Kur’ân’ın Lafız Özelliği</i>	38
1.1.2. <i>Kıraat Farklılıkları ve Şâz Kıraatler</i>	39
1.1.3. <i>Kur’ân’ın Günümüze Ulaşması ve Sübutu</i>	40
1.1.4. <i>Kur’ân’ın Delâleti</i>	41
1.2. SÜNNET.....	41
1.2.1. <i>Sünnetin Tanımı</i>	41
1.2.2. <i>Sünnetin Kaynağı</i>	42
1.2.3. <i>Sünnetin Kısımları</i>	42
1.2.3.1. <i>Kavli Sünnet</i>	43
1.2.3.2. <i>Fiili Sünnet</i>	43
1.2.3.3. <i>Takrirî Sünnet</i>	45
1.2.4. <i>Sünnetin Elde Edilme Yolları</i>	45
1.2.5. <i>Ravi ve Ravi ile İlgili Bazı Meseleler</i>	47
1.2.5.1. <i>Ravilerde Aranan Özellikler</i>	47
1.2.5.2. <i>Ravilerin Tabakaları</i>	48
1.2.5.3. <i>Ravi Tenkidi (Cerh ve Ta’dil)</i>	51
1.2.6. <i>Metin ve Özellikleri</i>	54
1.2.7. <i>Merviyy Çeşitleri</i>	56
1.2.7.1. <i>Sahih Haber</i>	56
1.2.7.2. <i>Zayıf Haber, Kısımları, Özellikleri ve Hükümü</i>	64
1.3. GENEL OLARAK SÜNNET’İN KAYNAKLIK DEĞERİ VE KUR’ÂN-I KERİM KARŞISINDAKİ KONUMU	67

1.4. REY	68
1.4.1. <i>İcma ve İcmanın Ümmet ile İlişkisi</i>	68
1.4.1.1. Ümmet	68
1.4.1.2. İcma	70
1.4.2. <i>İçtihat</i>	78
1.4.2.1. İçtihadın Tanımı ve Gerekliği	78
1.4.2.2. İhtilâf.....	81
1.4.2.3. Görüş Bildirmenin ve İçtihat Yapmanın Caiz Olduğu Konular	83
1.4.3. <i>Kıyas</i>	83
1.4.2.1. Kıyasın Kaynaklık Değeri	84
1.4.2.2. Kıyasın Kısımları.....	86
2. ŞER'Î DELİLLERDEN HÜKÜM ÇIKARMA.....	96
2.1. LAFIZLAR VE ÖZELLİKLERİ.....	96
2.1.1. <i>Zâhir ve Bâtin</i>	97
2.1.2. <i>Muhkem-Müteşâbih</i>	99
2.1.3. <i>Âmm ve Hâss</i>	100
2.1.3.1. Ayetin Ayet ile Tahsis Edilmesi.....	101
2.1.3.2. Ayetin Sünnetle Tahsis Edilmesi.....	102
2.1.3.3. Ayetin Akılla Tahsis Edilmesi.....	103
2.1.3.4. Kur'ân ve Sünnetin İcma ile Tahsis Edilmesi	105
2.1.3.5. Ahad Haber Kur'ân-ı Kerim'i Tahsis Edebilir mi?	106
2.1.3.6. Rasûlullâh'ın Husus Bildiren Fiilleri.....	107
2.1.3.7. İki Umumun Çatışması	107
2.1.4. <i>Emir ve Nehiy</i>	109
2.1.5. <i>Beyân</i>	114
2.1.6. <i>Nesih</i>	117
2.1.6.1. Neshin Tanımı	117
2.1.6.2. Nesih ile Tahsis ve İstisna Arasındaki Fark	118
2.1.6.3. Neshin Çeşitleri	119
2.1.6.4. Birbirini Nesheden ve Edemeyen Deliller.....	120
2.1.6.5. Neshi Anlama Yolları.....	124
2.2. MÜKELLEFİN FİİLLERİ	125

İKİNCİ BÖLÜM:

VERCELÂNÎ'NİN İTİKÂDÎ KONULARA BAKIŞI

VE HADİSLERİN BU ALANDAKİ ROLÜ

1. İTİKÂDÎ BİLGİYİ ELDE ETME YOLLARI VE HADİSİN/SÜNNETİN SİSTEM İÇİNDEKİ YERİ.....	128
2. İTİKÂDIN TEMEL KONULARI	131
2.1. İMAN VE İLGİLİ BAZI MESELELER	131
2.1.1. <i>Küfür, Şirk, Nifak</i>	132

2.1.2. <i>Amel-İman İlişkisi</i>	133
2.2. İMAN ESASLARI	139
2.2.1. <i>Şefaat</i>	142
2.2.2. <i>Sıfatlar</i>	145
2.2.3. <i>İnsan Fülleri</i>	147
2.2.4. <i>Müslümanların Kanının Helal Olmaması Ve Ehl-i Sünnet'in Durumu</i>	147
2.2.5. <i>Berâe ve Velâye</i>	149
SONUÇ	150
KAYNAKÇA	154

KISALTMALAR

a.g.m.	adı geçen makale
a.g.md.	adı geçen madde
b.	bin-ibn
bkz.	bakınız
c.	cilt
çev.	Çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
h.	hicri
H.z.	Hazreti
İSAM	İslam Araştırmalar Merkezi
r.a.	radiyallâhu anh.
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm
s.	sayfa
s.a.v.	sallallâhü aleyhi ve sellem
thk.	tahkik
ts.	tarih yok
vb.	ve benzeri
yy.	yayın yeri yok

GİRİŞ:
İBÂZÎLİK VE İBÂZÎLER

1. İBÂZÎYYE ADI, MENŞEİ VE FARKLI KULLANIMLARI

İbâziyye, I/VII. asrın ikinci yarısında teşekkül etmiştir ve ismi de kurucusu Abdullah b. İbâz'a (v. ?) nispetin neticesidir.¹ İbâziyye, Sünnî kaynaklara göre Hâricî fırkaların en mutedilidir. Hâricîlerin günümüze ulaşan tek kolu olmaları da muhtemelen bu itidalleri ile ilgilidir.²

1.1. İBÂZÎ İSMİ VE KELİMENİN OKUNUŞU

İbâziyye mezhebinin kurucu isminin Abdullah b. İbâz olduğu hususunda ittifak vardır. Ancak bu ismin okunuş şeklinde ihtilâf edilmiştir.³ İslam Ansiklopedisi'nde verilen bilgiye göre:

“Belâzürî⁴, İbnü'l-Esîr⁵ ve İbn Manzûr gibi tarihçi ve dilciler, kelimeyi İbâz-İbâziyye şeklinde hareketlerken, IX.-X. hicrî asırların İbâzî müellifleri olan Berrâdî⁶ ile Kalhâtî ve Mu'tezilî Neşvân el-Himyerî, ayrıca Sünnî Kalkaşendî Ebâz-Ebâziyye şeklini tercih etmişlerdir. Bununla birlikte, Kuzey Afrika ve Umman İbâzîliği'nde, uzunca bir müddet Ebâz-Ebâziyye şeklinin tercih edildiği, sonraki devirlerde ve günümüzde ise İbâz-İbâziyye tarzının benimsenmiş olduğu söylenebilir.”⁷

Dolayısıyla hem İbâzîler hem İbâzî olmayanlar tarafından yapılan modern etütlerde genel olarak ‘İbâzî’⁸ şeklinin kullanılmasından dolayı bizim de bu okunuşu tercih ettiğimizi söylememiz gerekir.

¹ Ahmet Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, (Doktora Tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2017, s. 34; Avest, Bükeyr Said, *Dirâsâtî'l-İslâmiyye fî usûlü'l-İbâziyye*, Kahire: Mektebet-ü Vehbe, 1988, s. 15. Nisbedeki bu ittifakın Sünnî kaynaklar için de İbâzî kaynaklar için de geçerli olduğu gözlenmektedir. Bkz. Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007, s. 36.

² E. Ruhi Fığlalı, “İbâziyye”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 1999, c. 19, s. 256; Neşet Çağatay, İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985; Kadir Demirci, *Hadis El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016, s. 660.

³ Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, s. 37, 38; E. Ruhi Fığlalı, “Abdullah b. İbâz”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 1988, c. 1, s. 109.

⁴ Krş. Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1996, c. 7, s. 147.

⁵ Krş. Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, Beyrut: Dâru Beyrut, 1965, c. 4, s. 167.

⁶ Krş. Ebu'l-Fazl Ebü'l-Kâsım Muhammed b. İbrâhîm ed-Demmerî Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, Trablus, t.y., s. 155.

⁷ Fığlalı, “Abdullah b. İbâz”, s. 109.

⁸ Fığlalı, “İbâziyye”, s. 256; Bükeyr b Saîd A'veşt, *Dirâsat İslâmiyye fî'l-usulî'l-İbâziyye*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988; Fığlalı, “Abdullah b. İbâz”; Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*; Orhan Ateş, “Tahkim Telakkisine Eleştirel Bir Yaklaşım (İbâziye Örneği)”, c. 14, sy. 1 (2012); Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*; İsmail Albayrak, “İbâdî Tefsir Usûlüne Genel Bir Bakış”, c. 19, sy. 61 (2015); Amr Khalife el-Nami, *Studies in Ibadhism*, Open Mind Press, 2007. الإباحية kelimesinden ötürü ortaya çıkan İbâziyye/İbâziye ve İbâdiyye/İbâdiye isimlendirmelerini aynı kabul ediyoruz.

İbâziyye yanında bizzat kendi mezhep mensuplarınca, muhtemelen benimsedikleri görüşlere nispetle “*Ehl-i istikâme*”⁹; din konusundaki çabalarına nispetle “*Ehlü’l-da‘ve*”¹⁰; tahkimi kabul etmeyen ilk gruba nispet etmelerinden ötürü “*el-Muhakkemetu’l-ulâ*”, “*eş-Şurât*”¹¹, “*Cemâ‘atu’l-müslimîn*”; tahkimden sonra ilk imamları olan Abdullah b. Vehb er-Râsibî’ye (v. 38/658) nisbetle ise “*Vehbiyye*”¹² olarak adlandırdıkları da görülür. Araştırmamızın temel kaynağı olan Vercelânî ise zaman zaman farklı isimler kullanmakla birlikte daha çok “*Ehlü’l-hakk*” isimlendirmesini tercih etmektedir.¹³

1.2. SÜNNÎ KAYNAKLARDA İBÂZİYYE

İbâziyye’nin ortaya çıkışını ele almadan önce fırkanın diğer tüm mezhepler içindeki yerini ve onlara göre konumunu anlamak adına Sünnî Kelâm ve tarih kaynaklarına genel hatlarıyla bile olsa bakmanın faydası olacaktır.

Kelâm kaynaklarında İbâzîlere dair bilgilerin temelini İmam Eş‘arî’nin (v. 324/935-36) *Makâlât* adlı eserinde ortaya koyduğu bilgiler oluşturur.¹⁴ Burada Havâric başlığı altında ele alınan İbâziyye’nin görüşleri çok genel hatlarıyla verilir, sonra da kollarından bahsedilir. Bu kısımda atıf yapılmayan¹⁵ kurucu isim Abdullah b. İbâz’a ise daha önce, Hâricî grupları sıralanıp Sufriyye’den bahsedilirken işaret edilir.¹⁶ Dolayısıyla öyle anlaşılıyor ki Eş‘arî’nin bu isimden haberi vardır. Buna rağmen İbâziyye mensuplarınca “fikir babası” kabul edilen¹⁷ Câbir b. Zeyd (v. 93/711-712)¹⁸ hakkında sessiz kalır.

Bir başka Sünnî kaynak olan *el-Fark beyne’l-firâk*’ta da Abdülkahir el-Bağdâdî (v. 429/1037-38), tıpkı Eş‘arî gibi İbâzîleri, Havâric arasında sayar. Hâricîlerin alt fırkalarını

⁹ Bkz: Fığlalı, “İbâziyye”, s. 256; Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, ss. 39-54.

¹⁰ Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 17; Fığlalı, “İbâziyye”, s. 256.

¹¹ Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 17.

¹² Bkz.: Fığlalı, “İbâziyye”, s. 256.

¹³ Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim el-Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf fî ma’rifeti usuli’l-fikh ve’l-ihtilâf*, Maskat : Vizaretü’t-Türâsî’l-Kavmi ve’s-Sekâfe, 1984, c. 1, s. 32.

¹⁴ Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, s. 17.

¹⁵ Krş. Eş‘arî Ebü’l-Hasan İbn Ebû Bîşr Ali b İsmail b İshak, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü’l-musallîn*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1929, s. 102.

¹⁶ Eş‘arî, *Makâlât*, s. 101. Hâricîler’in kendi aralarında ayrılması sırasında fırka içerisindeki lider kadrodan sayılan Abdullah b. İbâz ve Abdullah b. Saffâr, Nafî’ b. Ezrak’ın fikirlerine şiddetle karşı çıkar. Nafî’ karşısında ilk etapta birlikte durmaları belki bu şekilde zikredilmesinde pay sahibi olabilir. İslam Ansiklopedisi’nde yer alan bilgiye göre de Hâricîler arasında İbâziyye’ye en yakın grup Abdullah b. Saffâr’ın kurucusu olduğu Sufriyye’dir. Bkz.: Mehmet Dalkılıç, “Sufriyye”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2009, c. 37, s. 472.

¹⁷ Fığlalı, *İbâdiyye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 87; Ebü’l-Abbas Bedreddîn Ahmed b. Saîd b. Abdülvâhid Şemmâhî, *Kitâbü’s-siyer*, Maskat: Vizaretü’t-Türâsî’l-Kavmi ve’s-Sekâfe, 1987, s. 67.

¹⁸ İbâzîler, mezheplerinin fikir babası olarak Câbir b. Zeyd’i kabul edip onu, “*aslü’l-mezheb*” ve “*umdetü’l-İbâziyye*” gibi isimlerle nitelemiştir. Kendisi muhaddis bir tâbidir. İzlediği ılımlı siyasetle mezhebi Ehl-i Sünnet’e yaklaştırdığı ve bu sayede diğer Hâricîler’in yaşadığı sıkıntıları yaşamadıkları söylenir. Sünnî kaynaklara göre mezhebe kaynaklık etmiş olsa bile kendisi İbâzî değildir. İsmail L. Çakan, “Câbir b. Zeyd”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 1992, c. 6., s.537.

söyleyip¹⁹ bunların görüşlerine genel hatlarıyla değinir.²⁰ Bu bağlamda İbâzîlere işarette bulunan Bağdâdî, onların da kendi içlerinde dört gruba ayrıldıkları bilgisini verir ve Eş'arî'den farklı olarak Abdullah b. İbâz'ı kurucu isim olarak zikreder.²¹ Fakat Câbir b. Zeyd ismine o da işarette bulunmaz.²² Buradan hareketle, *el-Fark*'da verilen bilgilerin de, bazı ayrıntılar hariç, *Makâlât*'ın tekrarı olduğu söylenebilir.²³

Abdullah b. İbâz ismine işaret edenler arasında, Ortaçağın en ünlü dinler tarihçilerinden olan Şehristânî (v. 548/1153)²⁴ de vardır. Onun *el-Milel ve'n-nihal*'i, ilk iki kaynaktan farklı olarak, mezhebin görüşleri hakkında daha çok detay içerir.²⁵ Fakat Câbir b. Zeyd ismine *el-Milel ve'n-nihal*'de de rastlanmaz.

Sünnî tarih kaynakları içinde Belâzürî'yi (v. 279/892-93) ayırmak gerekecektir. Zira onun İbâzî müelliflerce de kaynak kabul edilen²⁶ *Ensâbu'l-eşrâf*'ında, Hâricîlerden bahsedilirken Nafi' b. Ezrak'ın (v. 65/685)²⁷ lideri olduğu Ezârika içinde Abdullah b. İbâz adına işarette bulunduğu görülür. Hurûcu desteklemek suretiyle Hâricîler içerisinde kırılmaya sebep olan Nafi' b. Ezrak'ın aşırı sayılabilecek görüşlerine ve diğer Hâricî önderlerinin ona yönelik itirazlarına atıfta bulunulur. Abdullah b. İbâz'ın farklı düşündüğü noktalara da işte bu bağlamda yer verilir.²⁸ Bütün bunlara rağmen İbâziyye, *Ensâbu'l-eşrâf*'da bir fırka olarak görülmez.²⁹ Müellifin zikrettiği "Sufriyye" ve "Ezârika" gibi isimler ise Hâriciyye'nin önde gelen bu isimlerinin etrafında toplananların müstakil fırkalar oluşturduğu

¹⁹ Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temimi Abdülkahir Bağdadi, *el-Fark beyne'l-firâk ve beyânü'l-firkati'n-nâciye minhum*, Kâhire: Kahire : Dârü't-Türaş, t.y., s. 72.

²⁰ Bkz: Bağdadi, *el-Fark beyne'l-firâk*, s. 72-113.

²¹ Bağdadi, *el-Fark beyne'l-firâk*, s. 103.

²² Bu durum İbâzî yazarlar tarafından eleştirilmektedir. Bkz: Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, s. 18, 19.

²³ Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, s. 20.

²⁴ Ömer Faruk Harman, "Şehristânî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2010, c. 38, s. 467.

²⁵ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 2006, s. 134, 135. Şehristânî, İbâzîlerin büyük günah işleyen kimse hakkındaki görüşlerini aktarmaktadır. Buna göre bu kimseler müşrik olmaksızın kâfirdir. Bu küfür dini inkâr anlamında değil nimeti inkâr anlamındadır. Onlarla evlenilebilir, mirasçı olunabilir. Malları, savaş esnasında ganimet olarak alınması durumu hariç, haramdır. Ef'âlü'l-ibâd konusundaysa; fiilleri yaratmak Allah'a aittir, kul onu sadece kesbeder görüşünü benimsemektedirler.

²⁶ 'İbâzî müellifler Belâzürî'nin eserini diğer Sünnî kaynaklara göre daha güvenilir bulurlar. Belâzürî yaşanan olaylara karşında daha objektif davranabilmiştir.' Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, s. 14.

²⁷ Hâricîler içinden ayrılan Ezârika'nın lideri. Aşırı görüşleri ile ön plana çıkmıştır. Bkz.: Mustafa Öz, "Nâfi' b. Ezrak", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2006, c. 32, s. 289, 290.

²⁸ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1996, c. 7, s. 147. Burada Belâzürî, Nafi' b. Ezrak diğer Müslümanları tekfir edip kanlarını helal sayarken Abdullah b. İbâz'ın bu fikirde olmadığını aktarır. Abdullah b. İbâz'a göre diğer Müslümanlar müşrik hükmünde bir küfre girmezler. Onlar *küffârün bi'n-nia'm* adını verdikleri bir nimet küfrü içerisindeyler. Onlara mirasçı olunur, nikâhlanılır ve malları savaşmaksızın haramdır. Çocuklarının katli de helal değildir. Aynı şekilde kaâde/ yani büyük günah işleyenlerin bulunduğu yerde ikamet edenler kâfir değildir. Kaldıkları yurttâ dâru'l-küfr değildir, gibi Ezârika'nın temel görüşlerine dair kabul etmedikleri noktalara yer verilmektedir. İbâzîler'in ayrılma sebebi de temelde bu görüşlerdir.

²⁹ Belâzürî, *Ensâb*, c. 7, s. 143.

fikrini vermektedir. Dolayısıyla denilebilir ki Belâzürî, bu bölümde esâsen Hâricîler arasındaki tefrikayı konu edinmektedir.

Taberî (v. 310/923), *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eserinde Hâricî grupların, liderleri Ebû Bilal'in³⁰ (v. 61/681) ölümünden sonra Şamlılara karşı Kâbe'yi korumak üzere Nafi' b. Ezrak etrafında toplanarak Mekke'ye geldiğinden bahseder. Burada Yezid b. Muâviye'nin (v. 64/683) ölüm haberi gelinceye kadar Abdullah b. Zübeyr'in (v. 73/692) yanında savaştıklarını aktarır. Abdullah b. Zübeyr'in, kendileri gibi düşünmediğini öğrendiklerinde Mekke'den çıktıklarını, sonrasında da kendi aralarında yaşadıkları görüş ayrılıklarını kaydeder.³¹ Taberî ayrılan liderlerin adını verip Basra'da Ebû Bilal'in fikri üzere kalan grubu zikreder³² ki bu grupta Abdullah b. İbâz ismi de geçmektedir.³³ Buna rağmen Hâricîlerin kendi içinden çıkan fırka isimlerine değinilmez.

İbnü'l-Esîr (v. 630/1233) de *el-Kâmil* adlı eserinde Taberî'nin naklettiklerine yakın bilgiler verir ve o da Hâricîlerden ayrılan fırkaların adlarına atıf yapmaz. Ancak bu fırkaların daha sonra nispet edilecekleri isimleri burada görebiliriz ki Abdullah b. İbâz da bunlardan biridir. Bu bilgiye göre o, Nâfi' b. Ezrak'tan ayrılmıştır. Buna rağmen İbnü'l-Esîr, sözlerine devamla sadece Ezârika diye adlandırılacak grubun görüşlerine yer verir.³⁴

İbnü'l-Esîr ile yaklaşık aynı bilgileri veren İbn Haldun (v. 808/1406) ondan farklı olarak Hâricîlerin, aralarında yaşadıkları tefrika sonucu dört gruba ayrıldığını kaydeder ve bunların temel görüşlerine değinir. Buna göre Nâfi' b. Ezrak'ın etrafındakiler Ezârika, bunlara muhalif olanlar Necdiyye, Abdullah b. İbâz'ın etrafındakiler İbâziyye, İbâzîlerin görüşlerine uyanlar Sufriyye şeklinde isimlendirilmiştir.³⁵

Bu bilgilerden hareketle ve özetle söylenebilir ki Sünnî kaynaklar İbâzîleri ittifakla Hâricîler arasında zikretmektedir. Fakat bu eserlerde sadece İbâzîlik adından, önderlerinin Abdullah b. İbâz olduğundan bahsedilmekte, görüşlerine de birkaç cümle ile işaret

³⁰ Asıl adı Mirdâs b. Üdeyye'dir ve künyesi 'Ebû Bilâl' ile bilinir. Tahkim sonrasında ayrılan Hâricî grup içerisindeydi. Ancak her ne kadar muhalif olsa da diğer Müslümanların inancını sorgulamaktan ve onlara karşı savaş içerisinde olmaktan yana değildir. Basra'da Ziyad b. Ebîh'in sert tutumlarına rağmen ılımlı tutumunu değiştirmemiştir. Ubeydullah b. Ziyâd'ın valiliği zamanında da birçok baskısı ve kışkırtmasına rağmen aynı tutumu sürdürmüştür. Savaşı sadece kendilerine kılıç çekenler karşısında savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: İlyas Üzüm, "Mirdas b. Üdeyye", DİA, İstanbul: İSAM, 2005, c. 30, ss. 148, 149.

³¹ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Beyrut: Dâru Suveydan, t.y., c. 5, ss. 565-567; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, Beyrut: Dâru Beyrut, 1965, c. 4, ss. 165-167.

³² Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 5, s. 567.

³³ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 5, ss. 566-568.

³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c.4, s. 167.

³⁵ Ebü Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Kitâbü'l-iber ve divânü'l-mübtede ve'l-haber fi' eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men asarahum min zevi's-sultâni'l-ekber*, Beyrut: Müessesetü'l-Alem li'l-Matbuat, 1971, s. 144.

edilmektedir. Bu bağlamda Tarih kaynakları ile makâlât tarzı kitapların genel olarak birbirlerine paralel bilgileri içerdiğini, hatta birbirlerini tekrar ettiğini ifade etmek gerekir. Öyleyse İbâzîler hakkında detaylı bilgi elde edebilmenin tek yolu, bizzat kendi kaynaklarına bakmak olacaktır.

Sünnî kaynakların yetersizliği konusunda dikkat çeken bir diğer nokta ise Câbir b. Zeyd ismine rastlanmamasıdır. Hâlbuki fırkanın itikâdî, amelî ve siyasî tüm fikrî alt yapısını oluşturan Câbir b. Zeyd İbâzîler için oldukça önemlidir.

1.3.KENDİ KAYNAKLARINDA İBÂZİYYE

İbâzî kaynaklar Sünnîlerden farklı olarak fırkanın tanıtımına Câbir b. Zeyd ve faziletlerinden bahisle başlamaktadır. Çünkü fırka ismen her ne kadar Abdullah b. İbâz'a nispet ediliyor olsa da esasen Câbir b. Zeyd'in görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir. Câbir b. Zeyd isminin geri planda kalması ve fırkanın Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin sebebi ise, bizzat İbâzîler'in iddia ettiğine göre, bir Emevî politikasıdır.³⁶ Bu iddiaya göre Câbir b. Zeyd'in ön plana çıkması, fırkaya çok daha fazla kişinin teveccüh göstereceği manasına gelmektedir. Zira o, Müslüman toplum içinde yüksek bir konuma sahiptir. Bunun farkında olan Emevî idarecileri Abdullah b. İbâz ismini öne çıkarmıştır.³⁷ Fakat kendileri de bu ismi yadırgamamış, aksine benimseyip fırkayı ona nispet etmekte beis görmemişlerdir. Zira Abdullah b. İbâz da siyasette aktif olarak yer almış³⁸ ve bir anlamda grubun önderliğini yapmıştır. Buradan hareketle sözgelimi Dercînî (v. 670/1271-72) "*Ehl-i Tarîk*"³⁹, Şemmâhî (v. 928/1522) ise "*Ehl-i Tahkîk ve'l-'Umde*" şeklinde isimlendirdiği İbâziyye'ye, Hâricîlerden ayrılık sırasında önderlik yapan kişiyi Abdullah b. İbâz olarak tespit eder.⁴⁰ Aynı şekilde Berrâdî (v. IX/XV. yy başları) de fırkayı Abdullah b. İbâz'a nispet etmektedir.⁴¹

2. FIRKANIN ORTAYA ÇIKIŞI

İbâziyye'nin Hâricîlerden ayrılıp müstakil bir fırka olarak kendine yer bulmasına vesile olan olay Yezid b. Muâviye (v. 64/683) karşısında Abdullah b. Zübeyr'in (v. 73/692) yanında Kâbe savunmasına katılmaları ve bu süreçte bazı konularda ondan farklı düşündüklerini fark etmeleridir.

³⁶ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 17; Avest, *Dirâsâti'l-İslâmiyye fî usûlü'l-İbâdiyye*, s. 15.

³⁷ Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, s. 44, 45.

³⁸ Avest, *Dirâsâti'l-İslâmiyye fî usûlü'l-İbâdiyye*, s. 16.

³⁹ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Said b. Süleyman et-Temicârî Dercînî, *Kitâbü Tabakâti'l-meşâ'ih bi'l-Magrib*, Beyrut: Dâru'l-fikri'l-Arabî, t.y., c. 2, s. 214.

⁴⁰ Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, 1987, c. 1, s. 72.

⁴¹ Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 155.

2.1. SÜNNİ TARİH KAYNAKLARINA GÖRE İBÂZİYYE’NİN ORTAYA ÇIKIŞI

Sünnî kaynaklara göre önderleri Ebû Bilal’in⁴² (v. 61/681) öldürülmesinden sonra Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyad’ın (v. 67/686) şiddet yanlısı tavırları sebebiyle daha çok Basra’da toplanan Hâricîlere, Nâfi‘ b. Ezrak (v. 65/685) şu şekilde hitap eder:

“Allah size Kur’ân’ı indirdi, size cihadı farz kıldı ve delil getirdi. Zulüm ehli kılıçlarını kınından çıkardı. Öyleyse bizimle Mekke’ye hücum edenlere karşı hurûc edin! Kâbe’ye gidelim ve eğer o (Abdullah b. Zübeyr), bizim görüşümüz üzere ise; onunla düşmana karşı savaşırız, yok eğer o bizim görüşümüz üzere değilse; yapabildiğimiz kadar Kâbe’yi ondan koruruz!”⁴³

Bu konuşmadan etkilenen Hâricîler Mekke’ye doğru yola çıkarlar. Şamlıların Abdullah b. Zübeyr’e saldırdığına da şahit olan Hâricîler öncelikle Kâbe’yi koruma amacıyla onun yanında yer alırlar. Yezid b. Muâviye’nin ölüm haberi gelip Şamlılar Mekke’den çekilinceye kadar da Abdullah b. Zübeyr’in yanında savaşırılar. Ancak savaş esnasında zaman zaman onun “*Ey Osman’ın varisleri!*” gibi bazı hitaplarına şahit olurlar. Bu sebeple Hâricîler savaşın bitiminde ona Hz. Osman hakkında ne düşündüğünü sormaya karar verirler.⁴⁴ Havâric’in sözcüsü Ubeyde b. Helâl ile yanında silahlı askerleri⁴⁵ bulunan Abdullah b. Zübeyr arasında şöyle bir konuşma geçer:

- *Allah’a ibadete ve dinde samimiyete çağırması için Muhammed gönderildi. O da insanları buna çağırdı ve (bu çağrıya) Müslümanlar cevap verdi. Allah, ruhunu kabzedene kadar da O, Allah’ın kitabıyla amel etti. Sonra, insanlar Ebû Bekir’i, Ebû Bekir de Ömer’i halife yaptı. İkisi de Allah’ın kitabı ve peygamberinin sünnetiyle amel etti. (Bundan) sonra Osman b. Affan halife seçildi. O ise arkadaşlarını korudu, akrabasını üstün kıldı, taşkın kimseleri vali yaptı. Kitap parçalandı, zulme karşı ayaklananları dövdürdü ve Rasûlullâh’ın kovduğu kimseleri barındırdı. Faziletleri ve hürmetlerine rağmen sâbikûnu da dövdürdü. Halkın faydalanması gereken Allah’ın vergisini aldı ve bunu Kureys’in fâsıklarına, Arabın delilerine verdi. Sonra Müslümanlardan bir grup Osman’ın üzerine saldırdı. Allah’a verilen itaat sözüne uyulmuş oldu. Allah katında kınayıcıların değeri*

⁴² E. Ruhi Fığlalı, “Hâricîler”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 1997, c. 16, s. 171; Üzümlü, “Mirdas b. Üdeyye”, s. 148; Fığlalı, *İbâdiyye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 71,72.

⁴³ Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, c. 5, s. 564; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 4, s. 165.

⁴⁴ Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, c. 5, s. 564; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 4, s. 165.

⁴⁵ Hâricî grup Abdullah b. Zübeyr’in yanına ilk kez gittiğinde yanında az sayıda asker vardır. “Hz. Osman’ın katilleri hakkında ne düşünüyorsunuz?” diye sorulunca durumun hassas olduğu anlaşılır. Hâricîlere “konuyu düşünecekleri bu sebeple akşamüstü gelmeleri” söylenir. Abdullah b. Zübeyr askerlere silahlarını kuşanmış bir şekilde onları bekleme emrini verir. Konuşma böyle bir ortamda gerçekleşir. Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, c. 5, s. 564; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 4, s. 166.

yoktur! Bu grup Osman'ı öldürdü ve işte bizler onların dostuyuz. Osman'ın ve onun dostlarındansa berîyiz. Bu duruma sen ne diyorsun İbn Zübeyr?

- “Nebi hakkında söylediklerini anladım ki O senin söylediğin ve vasıflandırdığın özelliklerin de üstündedir. Ebû Bekir ve Ömer hakkında söylediklerini de anladım ki doğru söyler, isabetli konuşursun. Allah onlara rahmet eylesin. Osman hakkında söylediklerini de anladım ki Allah'ın yeryüzündeki kullarından Osman b. Affan'ı ve yaşadığı olayı benden daha iyi bilen yoktur. Onun emri bizimdir. Ona karşı ayaklanma olduğunda ben onunlaydım. Hiçbir itirazı cevapsız bırakmadı. Sonra kendilerinin öldürme emri olduğu ve halifenin yazdığını iddia ettikleri mektubu getirdiler. Onlara: “Bunu ben yazmadım. Eğer (benim yazdığuma dair) bir deliliniz varsa getirin! Yoksa size yemin edeyim” dedi. Ama Allah'a yemin olsun ki onlar ne delil getirdiler ne kendisinden yemin istediler. Halifeye saldırdılar ve onu öldürdüler. Sizin diğer ithamlarınızı da duydum fakat durum böyle değildir. Aksine o her hayra layıktır. Sizleri ve burada bulunanları şahit tutarım ki ben, Osman b. Affan'ın arkadaşı, onun düşmanlarının düşmanıyım. Allah da sizden berîdir!”⁴⁶

Bu konuşmadan sonra orada bulunan Hâricîlerden bir grup tekrar Basra'ya giderken diğerleri Yemâme'ye çekilir. Basra'ya giden Hâricîler arasında Abdullah b. İbâz, Nafi' b. Ezrak ve Abdullah b. Saffâr⁴⁷ gibi önemli isimlerde vardır. Bu iki grup arasında esâsen ciddi bir görüş ayrılığı yoktur; hepsi Ebû Bilal'in fikirlerini benimsemektedirler.⁴⁸ Ancak cihadın faziletlerinden bahseden ve Basra'nın karışık ortamını fırsat bilen Nafi' b. Ezrak hurûc kararı alır.⁴⁹ Bölge halkı ise Haricîlerden uzaklaşmaya başlamıştır. Bunu fark eden Nafi' b. Ezrak kendisine tabi olanlarla birlikte Ahvaz'a hareket eder; zira Basra artık dâru'l-harp konumundadır. Daha sonraları bu gruba Ezârîka adı verilmiştir. Fakat Abdullah b. İbâz ve Abdullah b. Saffâr onunla gitmeyip Basra'da kalmaya devam ederler.

Nafi' b. Ezrak kendisi ile birlikte hurûc etmeyip Basra'da kalan ve kendilerine “kaâde” denen bu grubu da, diğer Müslümanlara yaptığı gibi, tekfir eder.⁵⁰ Buna rağmen

⁴⁶ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 5, s. 565, 566; İbnü'l-Esîr, c. 4, *el-Kâmil*, s. 166, 167; karş. Çağatay, Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 39, 40.

⁴⁷ Sufriyye kolunun kurucusu kabul edilen Abdullah b. Saffâr ismi bazı kaynaklarda farklı zikredilebilmektedir. Bkz.: Mehmet Dalkılıç, “Sufriyye”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2009, c. 37, s. 472.

⁴⁸ Üzüm, “Mirdas b. Üdeyye”, s. 148, 149.

⁴⁹ O günlerde Basra'da Ubeydullah b. Ziyad'ın baskısı hâkimdir. Bunun yanı sıra Basra içinde, Ezd ve Rebia' kabileleri ile Benû Temîm ve Kays kabileleri arasında bir savaş vardır. Hâricîlerin bir kısmı da hapisten kaçmıştır. Bu karışık ortamı fırsat bilen Haricîlerin büyük bir kısmı Nafi' b. Ezrak'ın etrafında toplanır. Mustafa Öz, “Ezârîka”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 1995, c. 12, s. 45.

⁵⁰ Buna göre onlarla nikâhlanmak, kestiği hayvanları yemek, şahitliklerini kabul etmek, onlardan ilim almak, mirasçı olmak helal değildir; bu sebeplerden ötürü çocukları bile öldürülebilir. Çünkü hem diğer

onlara kendisine katılması için mektup yazar. Onlara karşı Bakara 2/159 âyetini delil getirir.⁵¹ Mektup karşısında sessiz kalmayı tercih eden Abdullah b. Saffâr'a rağmen Abdullah b. İbâz şöyle der:

“Allah, Nafi'nin doğru söylediğini düşünen her görüşü kahretsin! Eğer bu kavim müşrik olsaydı onun görüşü en isabetlisi olurdu. Rasûlullah'ın müşriklere davrandığı gibi davranırdı. Fakat söyledikleri yalandır. Çünkü (hurûc ettiği) kavim şirkten uzaktır. Onlar nimet ve ahkâm konusunda nankörlük (küffârün bi'n-nia'm ve'l-ahkâm) içindedir. Onların kanı bize helal değildir. Bunun dışındaki (mallar, çocuklar gibi) diğer şeyler de bize haramdır.”⁵²

Bu mektup sebebiyle Abdullah b. Saffâr ile Abdullah b. İbâz'ın arası açılır. Abdullah b. Saffâr gruptan ayrılır. Onun liderliğinde ayrılanlara Sufriyye ismi verilmiştir.⁵³

Nafi' b. Ezrak'ın bu fikirleri, Benû Haşim'e mensup bir köleden aldığına dair rivayetler vardır.⁵⁴ İddiaya göre söz konusu köle görüşlerini Kur'ân-ı Kerîm'le de delillendirmiştir.⁵⁵ Eğer bu bilgi doğru ise Hâricîlerin derin bir fıkıh anlayışına sahip olmadan Kur'ân-ı Kerîm'den duydukları bir ayetin siyâk ve sibâkına bakmaksızın görüş değiştirdikleri, bağlamından koparılan metinlerin zahirine bakarak hareket ettikleri ve tahkim olayında düştükleri yanlış sürdürdükleri söylenebilir.⁵⁶

Özetlemek gerekirse Sünnî kaynaklar İbâziyye'nin, esasen *el-Muhakkime-i Ūlâ* olarak da adlandırılan Hâricîler içinde yer alırken diğer Müslümanların kanını helal gören, çocuklarının ve kadınlarının öldürülebileceğini savunan Nafi' b. Ezrak'ın bu aşırı görüşleri sebebiyle Abdullah b. İbâz öncülüğünde onlardan ayrıldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Hâricî gruplar arasında Müslümanlarla savaşmayı helâl görmeyen yegâne grubun İbâziyye olduğu söylenebilir. Bu hassas yargıya ilaveten kendilerine ait bir literatür oluşturabilmiş olmaları da günümüze kadar ulaşmalarına vesile olmuştur, denilebilir.⁵⁷

Müslümanlar hem *kâade*, kendilerine İslâm teklif edildiğinde kabul etmeyip küfre düşen müşrik Araplar gibi kâfir olmuşlardır. Onlardan da ya İslam kabul edilir ya da öldürülür. Yaşadıkları yerde dolayısıyla dâru'l-harbdir. Bkz. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 5, s. 567, 568; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 4, s. 167. Ayrıca bkz. Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s.76, 136 numaralı dipnot.

⁵¹ Söz konusu “İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lanet eder hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder” şeklindedir. Nâfi'in bu âyeti delil getirmesine dair bkz. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 5, s. 567, 568. Ayrıca bkz. Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 74, 75.

⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 4, s. 168.

⁵³ Dalkılıç, “Sufriyye”, s. 472; Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 80.

⁵⁴ Belâzürî, *Ensâb*, c. 7, s. 144; Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 76.

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi ve Nafi' b. Ezrak'ın delilleri için bkz.: Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 74-80.

⁵⁶ a.g.e., s. 81.

⁵⁷ Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 105.

2.2. KENDİ KAYNAKLARINA GÖRE İBÂZİYYE'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

İbâziyye tarihi konusunda bizzat kendi kaynakları söz konusu olduğunda olayları biraz daha geriden ele almak gerekecektir. Çünkü İbâzîler kendilerini asla Hâricî olarak görmemektedir. Söz konusu dönemin biraz daha geriden başlanarak ele alınması İbâzîlerin Müslümanlar arasında ayrılıklara sebep olan Tahkim gibi olaylara nasıl baktıklarını görmek açısından da önemlidir.

İbâzî tarihçi Kalhâtî (v. IV/X. yy.)⁵⁸ İbâzîliğin tarihini ele alırken öncelikle “73 fırka hadisine” atıfta bulunur ve ümmetin ayrıldığı grupları sıralar. Verdiği bilgiye göre ümmetin genelinden ayrılan ilk grup Harûrîler olup bunlar da kendi arasında fırkalara ayrılmıştır. Ayrılan bu gruplardan biri Abdullah b. Vehb el-Vâsibî el-Ezdî'yi (v. 38/658) ilk imamları olarak tayin edenlerdir ki onu Abdullah b. İbâz da desteklemiştir. Verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Kalhâtî İbâzîleri ilk olarak Vehbiyye grubu içinde saymaktadır.⁵⁹ Nitekim “Vehbiyye” ismi de İbâzî adıyla özdeşleşmiştir.⁶⁰

Kalhâtî, Vehbiyye'den sonra ikinci grup olarak Nafi' b. Ezrak'a nispetle isimlendirilen Ezârika'yı ele alır ve bunların aşırı görüşlerine işaret eder, yaptıkları yanlışları delilleri ile ortaya koyar. Fakat bunları yaparken Ezârika'yı “Hâricî” olarak niteler. Müellifin verdiği bilgiye göre Ezârika'yı bastırıp isyanlarını sonlandıran kişi ise Mühelleb b. Ebû Sufre'dir. Yani Kalhâtî'nin “*Ehl-i İstikâmet*” ismiyle andığı İbâzîler muhalif gruba karşı da savaşmamıştır.⁶¹

Vehbiyye ve Ezârika'dan sonra başta Şîa olmak üzere çeşitli fırkalardan ve görüşlerinden bahseden Kalhâtî, onlara delilleriyle itiraz ettikten sonra sözü İbâzîliğe getirir. Ona göre saydığı tüm bu gruplar içerisinde Kur'ân, sünnet ve icmâ tarafından “hak” olduğu tespit edilen tek grup İbâzîlerdir. İmamları ise Ahnef b. Kays'ın (v. 67/686-87) grubundan olan Abdullah b. İbâz'dır. Bu fırka Muâviye b. Ebî Süfyan (v. 60/680) zamanında ortaya çıkmıştır. Mezhebin kaynağı sahabe tabakasında Abdullah b. Abbas, tabiîn tabakasında Câbir b. Zeyd'dir.⁶²

Bir başka İbâzî müellif Berrâdî (v. IX/XV. yy. başları)⁶³ ise sözlerine “ilk fitnenin Hz. Osman zamanında ortaya çıktığını” belirterek başlar ve yaptığı hataları sıralar. Bunun neticesi olarak Hz. Osman'ın evi, çeşitli şehirlerden gelenler tarafından kuşatılır. Halifeye saldırı

⁵⁸ Kalhâtî hakkında bilgi için bkz. Harun Yıldız, “Kalhâtî”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2016, c. EK-2, s. 7, 8.

⁵⁹ Kalhâtî, Muhammed b. Said Ebû Abdillâh el-Ezdî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Umman: Mektebü'l-vezîr, 1980, c. 2, s. 421-423.

⁶⁰ Bkz.: E. Ruhi Fığlalı, “İbâziyye”, c. 19, s. 256.

⁶¹ Bkz.: Kalhâtî, *el-Keşf*, c. 2, s. 421-427.

⁶² a.g.e., c. 2, s. 471.

⁶³ Harun Yıldız, “Berrâdî”, İstanbul: İSAM, 2016, c. EK_1, s. 190, 191.

başladığında Berrâdî'nin zikrettiği isimler ve olayla ilişkileri, Sünnî kaynaklara göre oldukça farklı resmelidir. Örneğin Abdullah b. Zübeyr bu esnada yaralıdır fakat kimin yaralandığı açık değildir. Hz. Ali yanında silahı olmasına rağmen olay esnasında mescitte oturmaktadır. Talha b. Ubeydullah (v. 36/656), Hz. Osman'a saldıran grubun arasındadır ve içeri girmeleri için onları teşvik etmektedir. Bedir ehlinde olan Rufâ b. Rafî' ise yine o gün karşılaştığı birine "Osman'ın evini yıkıp yakmaya gittiğini" söylemiştir. Berrâdî'ye göre en sonunda Amr b. el-Hazm el-Ensârî (v. 53/673 [?]), Hz. Osman'ın kapısını kırmış ve içinde Kureyş dâhil birçok kabileden kimsenin olduğu grup halifeyi şehit etmiştir.⁶⁴

Görülebileceği üzere Berrâdî o gün olanları anlatırken, Hz. Osman'ın katline iştirâk eden ve Sünnî kaynakların Hâricî olarak nitelendirdiği kişilere ilaveten sahabenin önde gelenlerine de işaret etmektedir. Bu tavrı ile muhtemelen o, sahâbenin ileri gelenlerinin dahî Hz. Osman'ın katlinin vacip olduğuna inandığını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Berrâdî'nin iddiasına göre Hz. Osman'ın katlinden⁶⁵ sonra, mümin mi yoksa kâfir mi olarak öldüğü tartışılmış ve bu konuda dört görüş ortaya çıkmıştır:

1. Kâfir olarak ölmüştür ki, Berrâdî'nin verdiği bilgiye göre İbâzîler de böyle düşünmektedir.⁶⁶

2. Mazlûm olarak ölmüştür ve cennetlidir.⁶⁷

3. Tövbe ettiği için küfre girmemiştir.⁶⁸

4. Bir şey söylemek zordur.⁶⁹

⁶⁴ Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 92-94. Fığlalı ise Sünnî kaynakların farklı aktardığını söylemektedir. Bkz.: Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğu ve Görüşleri*, s. 39.

⁶⁵ Berrâdî, Hz. Osman'ın katlinden sonra, sıradan bir Müslüman hakkında dahî çok doğru olmayan bazı değerlendirmelerde bulunur. Sözelimi Hz. Osman'ın naaşı için "ceset" ve hatta "leş" anlamına gelen "cife" kelimesini kullanır. Ona göre Hz. Osman'ın defni için 3 gün beklenmiş ve ancak Hz. Ali'nin emriyle defin gerçekleştirilmiştir. İnsanlar Hz. Osman'ın, kendi ölülerini defnettikleri yerlere defnedilmesini istememiş, cenaze geçerken taşlama ihtimali olduğu için de bu işlem gece gerçekleştirilebilmiştir. Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 100.

⁶⁶ Abdullah b. Mesud, Ammar b. Yâsir ve Ebu Zer el-Gifârî'nin kabul ettiği bu görüşe göre Halife Osman b. Affan, yaptığı hatalardan sonra uyarılmış ve adil olması ya da halifeliği bırakması söylenmiştir. Ancak o ikisini de yapmamış, hatta hatalarına devam ederek halkına zulmetmiştir. Bütün bu yaptıklarından dolayı küfr-i nimet içindedir ve "Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşarlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönüncüye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın" (Hucurât, 49/9) ayeti gereğince kanı helâldir. Bütün bunlara rağmen tövbe de etmediği için, sözü geçen bu üç sahabî de Hz. Osman'ın kâfir olarak öldüğünü düşünmektedir. Bu noktada Vercelânî "... Çünkü onlar bana kulluk eder, hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır" (Nur, 24/55) âyetini de delil getirmekte ve İbn Mesud'un, Hz. Osman'ı açık bir şekilde küfür ile suçladığını söylemektedir. Bkz.: Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 44.

⁶⁷ Muaviye, Amr b. el-Âs (v. 43/664) ve beraberindeki Ehl-i Şam ise Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü, katledenlerin ona zulmettiğini ve dolayısıyla kendisinin cennetliklerden olduğunu savunmaktadır.

⁶⁸ Hz. Âişe'nin önderliğindeki Ehl-i Cemel'e göre ise Hz. Osman yaptıklarından ötürü hatalıdır ve zulmetmiştir. Mushafı yaktığı için kâfir olduğu bile söylenebilir. Fakat o bu hatalarından dolayı tövbe etmiştir ve tövbesinden sonra öldürülmüştür. Dolayısıyla bu gruba göre Hz. Osman küfre girmemiştir ve cennetliklerdendir.

Berrâdî, bu bilgileri herhangi bir kaynağa dayandırmadan nakletmiştir. Fakat bunların, araştırma konumuz olan Vercelânî'nin aktarımı ile aynı olduğunu söylemek mümkündür. Berrâdî'nin Vercelânî'den yaklaşık üç asır sonra vefat etmiş olmasına dayanarak söz konusu bilgileri ondan naklettiği düşünülebilir. Berrâdî'ye kaynaklık yaptığını düşündüğümüz Vercelânî, ondan farklı olarak bu dört görüşü tahkik eder. Buna göre ilki İbâzîyye'nin de görüşüdür ve en isabetlisidir. Dördüncü görüşü kararsız kaldığı için için söz konusu etmez. İkinci ve üçüncü görüşün sahipleri ise helak olmuştur. Vercelânî'nin bu noktada Ümmü'l-müminîn Hz. Âişe'yi dahî eleştirmesi⁷⁰ dikkat çeker.

Sözlerine devam eden Berrâdî'nin verdiği bilgilere göre bu olayların akabinde Mescid-i Nebî'de toplanan Müslümanların, çekimser kalan birkaçı⁷¹ dışında, büyük çoğunluğu Hz. Ali'ye biat etmişlerdir.⁷²

Bununla birlikte kısa bir süre sonra, daha önce Hz. Ali'ye biat etmiş olan Hz. Talha ve Zübeyr, “Hz. Osman'ın tövbe ettikten sonra ve dolayısıyla mazlum olarak öldürüldüğünü, Ali'nin ise, Müslümanların rızasını almadığı için hilâfette meşru olmadığını” söyleyip Mekke'ye Hz. Âişe'nin yanına giderler (36/656).⁷³ Hz. Osman'ın kanını talep etmek için hep birlikte Basra'ya doğru yola çıkan grup “Cemel ashâbı” olarak adlandırılır. Hz. Ali ile savaşan bu grup yenilir. Hz. Ali'ye biat eden ancak sonrasında aleyhine faaliyetlerde bulunan Hz. Zübeyr ve Hz. Talha ölür.⁷⁴ Mushafları yaktığı gerekçesiyle Hz. Osman'ı daha önce kâfir ilan eden Hz. Âişe ise tövbe eder ve Medine'ye çekilir. İbâzîlerin ileri gelenleri arasında

⁶⁹ Abdullah b. Ömer (v. 73/692), Sa'd b. Malik ve Muhammed b. Mesleme'nin (v. 43/663) içinde bulunduğu grup ise Hz. Osman'ın kâfir mi mümin mi olduğu konusunda tevakkuf etmiş, görüş bildirmemiştir. Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 96, 97.

⁷⁰ Bkz.: *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 44, 45.

⁷¹ Berrâdî'ye göre Sa'd b. Ebû Vakkas (v. 55/675), Abdullah b. Ömer, Suheyb b. Sinan (v. 38/659), Zeyd b. Sâbit (v. 45/665 ?), Muhammed b. Mesleme ve Üsâme b. Zeyd (v. 54/674) Hz. Ali'ye biat konusunda çekimser kalmışlardır. Bkz. *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 101.

⁷² a.g.e., s. 100. Berrâdî bu ortamı tasvir ederken Hz. Ali'ye biat edenler arasında bulunan Ammar b. Yâsir, Muhammed b. Ebû Bekir (v. 38/658), Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'a (v. 36/656) özellikle dikkat çeker. Ayrıca burada yer alan bilgiye göre Hz. Ali'nin ünlü komutanlarından Eşter (v. 37/657 [?]) yeni halifeye biat esnasında Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'e herkesin içinde kalkıp Hz. Ali'ye biat etmelerini söyler. Bu bilgi silah zoruyla bir biat verdiklerini düşündürmektedir. Ancak İbâzîler, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in biat verdikten sonra Hz. Ali aleyhinde faaliyet göstermelerine şiddetle eleştirir. Örneğin, Avest kitabında İbâzîyye'nin ortaya çıkışını ele aldığı kısımda ilk biat verenlerin bu iki isim olduğunu söylemektedir. Bkz.: Avest, *Dirâsâti'l-İslâmiyye fi usûlü'l-İbâdiyye*, s. 26. Vercelânî de bu isimlerin fasık olduğunu aktarır. Bkz.: Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, c. 1, s. 152.

⁷³ Hâlbuki Hz. Ali bizzat Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'e hilafet teklifinde bulunur. Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 39. Fığlalı'ya göre sonrasında Hz. Âişe ile halifenin karşısında olmalarının sebebi hilafette ortaklık taleplerine bekledikleri gibi cevap alamamalarıdır. Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 41.

⁷⁴ Bize göre elbette aşere-i mübeşşereden olan bu iki sahabî, maalesef iki Müslüman grup savaşıyor olsa da şehit düşmüştür. Fakat İbâzîler, ilk olarak biat verip sonrasında halifenin aleyhine faaliyet gösterdikleri için bu şekilde düşünmemektedir.

sayılan Câbir b. Zeyd ve Ebû Bilâl b. Mirdas, Hz. Âişe'ye Cemel olayını sormuşlar, o da “böyle bir girişime iştirakinden dolayı tövbe ettiğini ve Allah'tan af dilediğini” söylemiştir.⁷⁵

Berrâdî bu noktada, ümmü'l-müminîn Hz. Âişe'nin cennette de Rasûlullâh'ın eşi olacağını belirtmekte⁷⁶ ve söz konusu olaydan dolayı onu çok fazla eleştirmemektedir. Bunda, daha sonra tövbe etmesi kadar, muhtemelen Rasûlullâh'ın eşi olması da etkili olmuştur. Buna rağmen Hz. Âişe'yi davasında haksız görmekten de geri durmaz. Diğer yandan Hz. Ali, olaylara karışmadığı, Hz. Osman'ın kanında bir payı olmadığı ve sahâbenin önde gelenlerinin biatını aldığı için meşru bir halifedir.

Halife Hz. Ali, Cemel olayından sonra Şam'a gitmek durumunda kalır. Çünkü Şam ehli Hz. Osman'ı asabiyet sebebiyle haksız olarak öldürdüğünü düşünmekte, halifeden onun ya katillerini teslim etmesini ya da diyetinin ödenmesini istemektedirler. Berrâdî'ye göre bu fitnenin sebebi Muâviye'dir. Ona göre “her akıl sahibi Muâviye'nin din adına iyi bir şey istemeyeceğini bilir”. Kaldı ki o ve babası Ebû Süfyan Allah Rasûlü tarafından lanetlemiş insanlardır.⁷⁷

Neticede iki taraf Sıffin'de karşı karşıya gelirler ve savaşın sonunda tahkime başvurlar. Berrâdî, hakem olayını Sünnî kaynaklarda geçtiği gibi aktarır.⁷⁸ Hakem olayı vuku bulduktan sonra bir grup Hz. Ali'den Muaviye ile savaşmasını ve Allah'ın hükmünü yerine getirmesini ister.⁷⁹ Berrâdî de Kalhâtî gibi İbâzîlerin tahkim olayından sonra ilk kez Abdullah b. Vehb'in etrafında toplanmalarından bahseder. Abdullah b. Vehb'in konuşmasında hükmün Kur'ân'dan alınıp insanlara verilmesi olayı eleştirilmekte ve hurûc teklif edilmektedir. Onlara göre Hz. Ali esasen kendi hakemi vasıtasıyla imamlıktan azledilmiştir. Onun yerine Abdullah b. Vehb'e biat ederler. Sonrasında aralarında yaptıkları istişare sonucu Nehrevân bölgesine *emr-i bi'l-mağrûf ve nehy-i ani'l-münker* ve Allah yolunda cihat amacıyla hurûc ederler.⁸⁰ Berrâdî, açıkça İbâzîlerin Ehl-i Nehrevan'dan olduğunu burada ifade eder.⁸¹ Fakat onları henüz müstakil bir grup olarak tavsif etmez.

Berrâdî'nin aktardığı bilgiye göre Hz. Ali ilerleyen süreçte bu grupla savaştığı için çok üzölmüş, “ümmetin en hayırlılarını ve en iyi kurrâlarını öldürdüğü” için ağlamıştır. Oğlu Hz.

⁷⁵ Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 101-105.

⁷⁶ a.g.e., s. 101.

⁷⁷ Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 103-107.

⁷⁸ Bkz.: Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 138-145.

⁷⁹ a.g.e., s. 132-138.

⁸⁰ Bkz.: Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 128-131; Avest, *Dirâsâti'l-İslâmiyye fî usûlü'l-İbâdiyye*, s. 26, 27.

⁸¹ a.g.e., s. 138.

Hasan (v. 49/669) bile babasını bu konuda eleştirmiş⁸², Hz. Âişe de onlar için gözyaşı dökerek “dinen ne kadar değerli olduklarından” bahsetmiştir.⁸³

Özellikle bu son bilgiler Sünnî kaynaklarda da geçer; burada öldürülenlerin “övgüye değer kişiler olduklarından ve dinlerine bağlılıklarından” bahsedilir.⁸⁴ Burada dikkat çeken husus söz konusu olayların İbâzîler tarafından, belki doğal olarak, kendilerine göre yorumlamalarıdır. Sözelimi Berrâdî’ye göre insanlar dört fitne konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bunlar Hz. Osman’ın katli, Cemel vakası, Sıffin vakası ve Nehrevan olayıdır. Berrâdî’nin verdiği bilgiye göre Hz. Ali, bu fitnelerde ortaya koyduğu tavrı içtihad ile tespit ettiğini söylemiştir ve içtihadta hata yapılabilir. Fakat Berrâdî’nin aktardığına göre Ehl-i hakk (İbâzîler), buradaki meseleyi içtihad olarak değil, dinin bizzat kendisi olarak görmektedir. Nitekim Vercelânî de tüm bu olaylarda ortaya çıkan sonuçların içtihad olarak yorumlamasına itiraz eder. Ona göre bunlar hatalı tarafı helâk edecek sonuçlar doğurmuştur.⁸⁵ Berrâdî’ye göre bu konuyla ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok ayet⁸⁶ vardır.⁸⁷

Berrâdî, Hz. Ali’nin öldürülmesinden ve Muaviye’nin hâkimiyeti ele almasından sonra İbâzîleri, Nehrevan ehlinin geri kalanının oluşturduğu Ehl-i Nuhayle içinde saymaktadır.⁸⁸ Nuhayle’de bulunanların hepsini Muaviye tarafından öldürülür ve Berrâdî’ye göre bunun sebebi, Kufeli yani Hz. Hasan’ın askerleri zannedilmeleridir.⁸⁹ Bu yoruma göre Muâviye’nin aslında grubu düşman olarak görmediği sonucu çıkarılabilir.

Bu aşamadan sonra Berrâdî, diğer İbâzî müellifler gibi kendilerinin tabakalarını saymaya başlar. Buna göre ilk tabakaya, Ehl-i Sünnet’in yaptığı gibi, sahabîleri yerleştirir ve onları çeşitli vasıflarıyla birlikte zikreder. Nitekim bunlar ümmetin sıddığı Hz. Ebû Bekir, ümmetin âdili Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in Yemen’e gönderip kendisinden razı olduğu ve kıyamet günü âlimlerle haşrolacak Muâz b. Cebel, ümmetin emini Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Mesud, Hz. Ali’yi Allah’ın hükmüyle iş tutması için uyanan ve Rasûlulâh’ın fitneci bir grup tarafından öldürüleceğini söylediği Ammâr b. Yâsir, Huzeyfe b. Yemân, Ebû Zerr el-Ğîfârî, Abdullah b. Abbas, Hz. Âişe, Nehrevan’da Hz. Ali’yi

⁸² Berrâdî, *el-Cevâhiru’l-müntekât*, s. 138-140.

⁸³ a.g.e., s. 142.

⁸⁴ Fığlalı, *İbâdiye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 54, 58, 64, 81.

⁸⁵ Bkz. *el-‘Adl ve’l-insaf*, c. 2, s. 46, 47.

⁸⁶ Bu ayetlerden bazıları “Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak azaptan sakının!...” (Enfâl, 8/25), “...Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın...” (Hucurat, 49/9), “Onlar hala cahiliyye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah’inkinden daha güzeldir?” (Mâide, 5/50), “...Allah’tan başka bir hakem mi arayacağım? (de)...” (En’am, 6/114) şeklindedir.

⁸⁷ a.g.e., s. 144.

⁸⁸ Berrâdî, *el-Cevâhiru’l-müntekât*, s. 145-147.

⁸⁹ a.g.e., s. 146.

tahkimden men ettikleri için öldürülen Abdullah b. Vehb er-Râsibî, Zeyd b. Hassan et-Tâî ve Hurkus b. Zübeyr, Adiyy b. Hâtim ve Cündeb'dir.⁹⁰

İkinci tabaka oluşturan tabîler Câbir b. Zeyd ile başlatılır. Daha sonra fırkaya ismi verilen ve "İbâzîlerin kendisine nisbet edildiği"⁹¹ vasfıyla takdim edilen Abdullah b. İbâz zikredilir. Berrâdî, Abdullah b. İbâz'ın Ebû Bilâl'in ölümünden sonra Basra'da toplanıp hurûc edenler arasında bulunduğunu kaydeder. Burada ismine yer verilen diğer şahıslar ise Nafi' b. Ezrak, Ahnef b. Kays, İyâs b. Muâviye ve Abdullah b. Yahya'dır.⁹²

İbâzîliğin modern sayılabilecek bir kaynağı olan *Muhtasaru Târîhi'l-İbâziyye*'de, fırkanın I/VII asırda ve dolayısıyla oldukça erken dönemde ortaya çıktığına işaret edilir. Mezhebin önderiyse tâbiûndan olan Abdullah b. İbâz'dır. Abdullah b. İbâz sonrasında ise Câbir b. Zeyd'e değinilmekte fakat fırkanın nasıl ortaya çıktığı açık olarak anlatılmamaktadır.⁹³

Fırkanın ortaya çıkışı konusunda Sünnî ve İbâzî tarih kaynakları karşılaştırıldığında, bazı bilgi ve yorum farkları dışında genel olarak benzer şeyler aktardıkları söylenebilir. Bu bağlamda temel farklılıklardan birinin başta Hz. Osman ve Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm olmak üzere bazı şahıslar hakkındaki kanaatleri olduğu söylenebilir. Ayrıca İbâzîlere göre Hz. Ali, önceleri meşru bir halife iken daha sonra kendi kendini azletmiş ve Allah'ın hükmüne uymayarak yoldan çıkmıştır. Bu sebeple o da *küfrân-ı nimet* içerisinde. Sünnîlerle İbâziyye arasındaki bir diğer bakış farkı ise mesela Ezârika'yı "Hâricî" addetmekle birlikte kendilerini bu fırkaya nispet etmemeleridir. Zira Nafi' b. Ezrak muhâliflerin öldürülmesi gerektiğini savunmuş ve dolayısıyla aşırı gitmiştir. Hâlbuki muhâlifler de Müslümandır. İşte bu noktada Hâricîlerden ayrılmışlardır. Fakat Ehl-i Sünnet âlimleri bu ayrışma gerçekleşene kadar İbâzîleri de Hâricî grubun içinde saymaktadır. Ancak İbâzîlere göre mezhebin fikri alt yapısı Câbir b. Zeyd ve Abdullah b. İbâz' tarafından Kur'an ve sünnetten elde edilen delillerle oluşturulmuştur. Bu sebeple gittikleri yol hak yoludur.

Sünnîlerle İbâzîler arasındaki bu bilgi ve yorum farklarının biraz da kendi kaynaklarının tavrından ileri geldiği söylenebilir. Zira onlar fikirlerini belli bir süre,

⁹⁰ a.g.e., s. 147-155.

⁹¹ Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 155, 156.

⁹² Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 169, 170. Bu bölümde Ebû Behs, Necde b. Âmir ve Abdullah b. Saffâr isimleri de sayılmakla birlikte bunlar söz konusu tabakaya dâhil edilmez (bkz. .g.e., s. 156).

⁹³ Ebû'r-Rebi Süleyman el-Bârûnî, "مختصر تاريخ الإباضية | المكتبة السعيدية", s. 21, (14.07.2019), <https://alsaidia.com/node/95>.

Rüstemîler Devleti'ne⁹⁴ kadar, açıkça ortaya koymamış, gizliliği tercih etmişlerdir.⁹⁵ Bu tercihte idarecilerin Haricîlere karşı aldığı net ve sert tavrın etkisi var gibi görünmektedir.⁹⁶ Fakat Abdullah b. İbâz'ın halife Abdümelik b. Mervan'la (v. 86/705) mektuplaşması örneğinde olduğu gibi fırsat bulduklarında kendilerince doğru olanı savunmaktan da geri kalmamışlardır. Fakat Abdullah b. İbâz halifeye görüşlerini açıkça söylemesine rağmen aktif bir faaliyette bulunmadıklarına yaptıkları vurgu silahlı mücadele yerine ilimle uğraşmayı tercih ettikleri izlenimi uyandırmaktadır. Nitekim onlar Kâbe savunması dışında aktif bir faaliyete katılmamışlardır.⁹⁷

Ehl-i Sünnet kaynaklarında geçtiği üzere kendileri gibi düşünmeyen diğer Müslümanları küfran-ı nimet içinde görüp tövbe etmeden ölmeleri halinde cennetlik addetmemelerine rağmen onları kâfir de saymamalarına, buna binaen onları haklı bir sebep olmadan öldürmeyi câiz görmemelerine, sırf bu sebepten dolayı Nafi'den ayrılmalarına, büyük sahabîler hakkında aşırı düşünceler ileri sürmemelerine, sözgelimi Hz. Ali'nin pişmanlığına, kendisi aleyhinde bulunan Hz. Talha, Hz. Zübeyir gibi sahabîleri affetmesine yaptıkları vurgulara bakılarak, diğer ayrılıkçılar içerisinde İbâzîlerin oldukça ılımlı düşündükleri söylenebilir.

2.3. İBÂZİYYE'YE GÖRE HÂRİCÎ İSİMLENDİRMESİ VE EZÂRİKA

Mezheplerin kendilerine verdikleri isimlerle muhaliflerinin onları isimlendirmesi meselesi çoğu zaman ihtilâflara açıktır. Hiçbir mezhep kendisine olumsuz bir anlamı çağrıştıracak isimler seçmez ama bu konuda muhaliflerine de pek anlayışlı davranmaz. Fakat hiçbir fırka isminin de sebepsiz olmadığı bilinen bir gerçektir.⁹⁸

Hâricî isimlendirmesinde de böyle bir durum yaşanır. Ehl-i Sünnet “ana kitleden ayrılan, isyan eden” anlamında kullandığı bu terim, bizzat onlar tarafından en-Nisâ, 4/100 ayetine telmihle “kâfirlerin arasından çıkararak Allah'a ve peygamberine hicret edenler” manasına hamledilmiştir.⁹⁹ İbâzîler ise, bu isimlendirmede ittifâk bulunsa da, en çok, Hâricîler

⁹⁴ 160/777 yılında Abdurrahman b. Rüstem tarafından Cezâyir'de kurulan ve 296/909 yılına kadar hüküm süren bu hânedân hakkında geniş bilgi için Bkz. Özkuyumcu, Nadir, "Rüstemîler", *DİA*, İstanbul: İSAM, c. 35, s. 295-296.

⁹⁵ Bu durum Rüstemîler Devleti'ne kadar devam etmiştir. Bkz.: Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 35.

⁹⁶ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 6.

⁹⁷ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 34.

⁹⁸ Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, s. 41.

⁹⁹ Fıglalı, “Hâricîler”, s. 169. Söz konusu ayetinin tamamının meâli şu şekildedir: “Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok güzel yer ve bolluk bulur. Kim Allah ve Rasûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah da çok bağışlacıyı ve esirgeyicidir”.

içinde gösterilmelerine itiraz etmişlerdir. İbâzî olmayan araştırmacılara göre fırka, tahkimi reddederek Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan ve bu sûretle Hâricî olarak adlandırılan grubun arasından neşet etmiştir¹⁰⁰ ve dolayısıyla onlar, Hâricîlerin bir koludur.¹⁰¹ İbâzîler ise Hâricîlerden ayrı olduklarını kesin bir dille reddetmişlerdir.¹⁰² Bu tavır esâsen oldukça eskiye dayanır ve teşekkül devresine kadar gider. Buna göre Nafi' b. Ezrak hurûc ederken Abdullah b. İbâz önderliğinde kuûdu seçenler, bu ayrılma gerçekleşikten sonra kendilerini Hâricî gruplardan da ayrılmış sayarlar. Abdullah b. İbâz'ın Abdülmelik b. Mervan'a (v. 86/705) yazdığı mektupta dahî bu konunun altı çizilir.¹⁰³ *Muhtasaru Târihi'l-İbâziyye* gibi modern dönem araştırmalarında da bu konuya dikkat çekilir; Ezârîka, Sufriyye ve Necedât gibi diğer gruplar Havâric olarak zikredilir ve kendilerinin bu gruplardan berî olduklarına özellikle vurgulanır.¹⁰⁴ Nitekim Vercelânî'de kitabında Hâricî olarak bu isimleri zikreder.¹⁰⁵ Yine modern döneme ait bir çalışma olan *Dirâsâti'l-İslâmiyye fî usûlü'l-İbâdiyye*'de bu konu için bir bölüm ayrılmıştır.¹⁰⁶ Burada kitabın yazarı Avest, Hâricî ismini ve İbâzîlerin bu gruptan gösterilmesi gibi bir yanlışa neden düşüldüğünü ele alır. Ona göre Hz. Ali'nin ordusundan ayrıldıkları için Hâricî olarak adlandırılmaları yanlıştır. Asıl Hâricî olanlar ne Hz. Osman'ı öldürenler ne de Hz. Ali'den ayrılanlardır. Ona göre asıl Hâricî olanlar Rasûlullâh'ın “okun yaydan çıkması gibi dinden çıkan” kimseler olarak nitelendirdikleridir. Bu şahıslar Abdullah b. Vehb'in hilafetini de reddetmişlerdir.¹⁰⁷

İbâzîlerin Hâricîler içinde sayılmaya şiddetle karşı çıkışları, bu fırka hakkında oluşmuş genel ve kötü algı özellikle de bu isim söylenince akla gelen “Müslümanları sebepsiz yere öldürme” gibi olumsuz tavırlarla alakalıdır. Gerçekten de İbâzîler tam olarak bu tavırlara karşı çıkmaları sebebiyle Hâricîlerden ayrılmışlardır. Buna bakarak “Muhakkime-i ûlâ içinden bir grup” şeklinde tanıtılması muhtemelen onları bu kadar rahatsız etmeyecektir. Nitekim bu tanımlamayı zaman zaman onlar da kullanmıştır.

Bu noktada, İbâzî kaynakları ortadayken ve bunlarda kendilerinin Hâricî addedilmesine açıkça karşı çıkarken onları ısrarla bu firkaya dâhil etmenin ciddi bir yanlışı olduğu düşünülebilir. Sözelimi Mutezile arasından ayrılan İmam Eş'arî'nin kurduğu Eş'arîlik,

¹⁰⁰ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s.5

¹⁰¹ Örnekleri çoğaltılabilir, bkz.: Fığlalı, “Hâricîler”, s. 173; Fığlalı, “İbâziyye”, c. 19, s. 256; Demirci, *Hadis El Kitabı*, s.660; Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, s.1; Bakan, *İbâdiler ve Hadis*, s.221.

¹⁰² Kalhâtî, *el-Kesf*, c. 2, s. 471; Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, 1987, c. 1, s. 73.

¹⁰³ Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 165.

¹⁰⁴ Bârûnî, “مختصر تاريخ الإباضية | المكتبة السعيدية”, s. 5.

¹⁰⁵ Bkz.: *el-'Adl ve 'l-insaf*, c. 2, s. 59.

¹⁰⁶ Avest, *Dirâsâti'l-İslâmiyye fî usûlü'l-İbâdiyye*, s. 23-36.

¹⁰⁷ Avest, *Dirâsâti'l-İslâmiyye fî usûlü'l-İbâdiyye*, s. 33-36.

asla Mutezile içinde değerlendirilmemiştir. İbâzîler de Hâricîler içinden ayrılmış müstakil bir grup olarak tanıtılabilir. Gerçekten de İbâzîlerin Hâricîler içinde yaşadıkları görüş ayrılıkları sonucunda onlardan ayrıldığı ortadadır. Ancak Hâricîlere dâhil edilmeleri konusunda, yine onlardan kaynaklanan bir sebep olduğu görülmektedir. Zira onlar belli bir süre kitmanı yani gizli kalmayı tercih etmişlerdir. Bu sebeple Sünnî müellifler ve özellikle de erken dönem kaynakları, sürekli olarak Hâricîler içerisinde gördükleri isimleri doğal olarak bu gruba dâhil etmişlerdir. Nitekim Nafi‘ye kadar Hâricîler içinde yer almaları, faaliyetlerini ve düşüncelerini onayladıklarını gösterir. Ancak Nafi‘den sonra Hâricîlerin diğer grupları gibi düşünmemeye ve onlarla beraber eylemde bulunmamaya başlamışlardır. Onların bu dönemden sonra Hâricîlerden ayrıldığı da Ehl-i Sünnet âlimlerince açıkça ifade edilmiştir. Bizim de konu çerçevesinde incelediğimiz hemen bütün araştırmalarda¹⁰⁸ bunun aksine bir tavra rastlamadığımızı ifade etmemiz gerekir.

3. FIRKANIN ORTAYA ÇIKMASINDA VE GELİŞMESİNDE ROLÜ OLAN KİŞİLER

İbâzî mezhebi kendine ait bir silsileye, dolayısıyla hoca-talebe ilişkisine sahiptir ve her tabakada mezhebin öne çıkan ve çoğunluğu hadislerle de iştigâl etmiş âlimleri söz konusudur.

3.1. ABDULLAH B. İBÂZ EL-MÜRRÎ ET-TEMÎMÎ (v. ?)

Fırkanın babasının ismine nisbet edildiği Abdullah b. İbâz hakkında kaynaklarda bulunan bilgiler oldukça azdır.¹⁰⁹ Doğum tarihi net olarak bilinemeyen Abdullah b. İbâz‘ın vefat tarihi de kesin olarak tespit edilememiştir.¹¹⁰ Fırkanın önderliğini yapması¹¹¹ dışında Kâbe kuşatmasında (63/683) yer alması¹¹² ve dönemin halifesi Abdülmelik b. Mervan (v. 86/705) ile mektuplaşması¹¹³ en azından yaşadığı yıllar hakkında bizleri fikir sahibi

¹⁰⁸ Mesela Ethem Ruhi Fıglalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*; Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*; Ahmet Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*; Kadir Demirci, *İbâziye'nin Hadise Bakışı* gibi çalışmalarda İbâzîler, Hâricîler içinden çıkmış bir grup olarak tanıtılmakla birlikte onlardan ayrıldıklarını, Hâricîlerce yapılan olumsuz faaliyetlere katılmadıklarını, bir literatür oluşturduklarını ve ılımlı tavırlarını da konu edinir.

¹⁰⁹ Mezhebin temel kaynaklarından sayılabilecek *Tabakât*'ta dahî Abdullah b. İbâz hakkında verilen bilgiler tek sayfayı doldurmaz (bkz.: Dercîni, *Tabakât*, c. 2, s. 214).

¹¹⁰ Fıglalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 84; Dercîni, Abdullah b. İbâz'ı tâbiün tabakası olan ikinci tabaka içinde saymakta ama ne vefat ne de ölüm tarihi vermemektedir. Bkz.: Dercîni, *Tabakât*, c. 2, s. 214.

¹¹¹ Kalhâtî, *el-Keşf*, c. 2, s. 471; 'ehlü't-tahkîk ve'l-umde' için bkz.: Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, c. 1, s. 72; *Tabakât*'ta Abdullah b. İbâz için itikâdî konularda asıl, istidlâlde bulunma konusunda açıklayıcı olduğu gibi birçok vasıflandırma bulunmaktadır. Dercîni, *Tabakât*, c. 2, s. 214.

¹¹² Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, 1987, c. 1, s. 72.

¹¹³ a.g.e., c. 1, s. 73; Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 156; Kalhâtî, *el-Keşf*, c. 2, s. 471; el-Bârûnî, "مختصر الإيضاحية تاريخ السعيدية المكتبة", s. 21-27.

yapmaktadır. Şemmâhî, onun ayrıca Câbir b. Zeyd'in görüşlerini takip ettiğini ve muhaliflerine mektuplar yazdığını ifade eder.¹¹⁴

Abdûmelik b. Mervan'a mektup yazması Abdullah b. İbâz hakkındaki nâdir bilgilerdendir. Bu mektubunda o, Abdûmelik'i takvaya davet ettikten sonra ilk dört halife hakkındaki görüşlerini; Muâviye ve Yezid'den ayrıca Nafi' b. Ezrak'tan ayrılış (teberri) sebeplerini ayetlerle destekleyerek aktarır. Devamında halifeyi Allah'ın yoluna, peygamberinin sünnetine çağırır ve aralarında bir ayrılık olursa hükmün Allah'a ait olduğunu ifade eder. Bunun dışında imamları hidayet ve dalâlet yanlıları olmak üzere ikiye ayırır. Abdûmelik'in de öncekiler gibi hevâsına uymayıp ilk iki halife¹¹⁵ gibi hidayet imamı olabilmesi için Allah'ın kitabına uyması gerektiğini hatırlatır ve bunları ona sadece tavsiye niteliğinde söylediğini, nefsi için konuşmadığını ifade eder.

Bu mektubundan anlaşıldığı kadarıyla İbn İbâz başkaldırmadan fakat görüşlerini de savunarak yönetimle ilişki kurma çabasıdır. Diğer taraftan mektupta uzun uzun Hz. Osman'ın yaptığı hataları ele alması ve her birine ayetle yanıt vermesi İslam tarihinde çıkan ayrılıkların Hz. Osman dönemine kadar götürülebileceğini gösterir. Fakat mektupta kendisine ait bunlar dışında mesela fikhî bir mülâhazaya veya rivayet ettiği bir hadise rastlanmaz. Bu nedenle o, firka içinde propagandacı kişiliği (dâîliği) ile ön plana çıkar.¹¹⁶

Abdullah b. İbâz hakkındaki bilgilerin hemen hemen bunlarla sınırlı olması, firkanın takiyyede bulunması, Basra'da kuûd ederek gözlerden uzak sakin bir hayat yaşamaları ve kitman devrinde olmaları¹¹⁷ ile ilgilidir. Çünkü Emevî ve Abbasî iktidârlarında muhaliflere

¹¹⁴ Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, 1987, c. 1, s. 73.

¹¹⁵ Mektubunda İbn İbâz, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'den razı olduğunu; zira Kitab ve sünnete göre hareket ettiklerini, onların zamanında Müslümanlar arasında bir ayrılık olmadığını zikreder. Ona göre Hz. Osman, kendisine Allah'ın ayetlerini ve Rasûlü'nün sünnetini hatırlatanları hapsedmiş ya da sürgüne göndermiştir. Ebu Zer el-Ğifârî gibi insanları gece gündüz Allah yoluna çağırın kimseleri mescitlerden men etmiştir. Aksine Velid b. Ukbe gibi sarhoşken namaz kıldıran fâsık birine görev vermiş ve akrabasını kayırmıştır. Beytü'l-mâl zenginler arasında bölüşülmüş, sadakalar yine zenginlere verilmiştir. Ömer b. Hattâb'ın Bedir ehline mal tahsisine son vermiş ve ilaveten bunları Allah yolunda da sarf etmemiştir. Dolayısıyla Osman, Allah'ın ayetlerinden, Rasûlünün sünnetinden ve mü'minlerin yolundan yüz çevirmiştir. Tüm bunlar sebebiyle de katli vaciptir ve cehennemliklerdendir. Hz. Ali ise Rasûlullâh'ın akrabası ve ilk Müslümanlardan olsa bile tahkimi kabul edip Allah'ın işinde hakemlere başvurması sebebiyle küfre girmiştir. Mektubun devamında Muaviye'nin emirliği ele almasında hakkı bulunmadığını ifade ettikten sonra Yezid'in lanetlenmiş, fâsık ve kâfir olduğunu söyler. Talha ve Zübeyr de ona göre önce biat edip sonra biatlarını bozmuş kimselerdir. İbn Ezrak ise dinden çıkmış birisidir. Abdullah b. İbâz kendilerinin tüm bunlardan beri olduğunu ifade eder; bu uğurda yaşadıklarını ve yine bu uğurda öleceklerini söyler. Mektubun tamamı ve Abdûmelik b. Mervan'ın cevabı için ayrıca bkz.: Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 156-168.

¹¹⁶ Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, s. 42-45.

¹¹⁷ Kalhâtî, *el-Keşf*, c. 2, s. 471; Fığlalı, "Abdullah b. İbâz", s. 109; Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s.84, 85.

karşı çok şiddetli davranılmıştır.¹¹⁸ Bunda ayrıca Rüstemîler Dönemi'ne (160-296/777-909) son veren Şîi-Fâtımîlerce onlara ait kütüphanelerin yakılması ve böylece kaynakların çoğunun kaybolmasının da önemli bir yeri vardır.¹¹⁹ Bilgi kaybı ile ilgili bu hususlar sadece Abdullah b. İbâz için değil fırkanın tamamı için de geçerlidir.

3.2. CÂBİR B. ZEYD EBÛ'Ş-ŞA' SA EL-EZDÎ EL-UMÂNÎ (v. 93/711)

İbâzî kaynaklarda mezhebin fikrî alt yapısını oluşturan isim olarak geçmektedir.¹²⁰ Fikirleri İbâzîlerce akîde olarak kabul edilen Câbir, mezhep içerisinde “umdetü'l-İbâziyye”, “aslu'l-mezhep” ve “sirâcü'd-dîn” vasıflarıyla anılır.¹²¹ 18/639 yılında doğmuştur.¹²²

İbâzî kaynaklara göre Câbir “kendilerinden razı olunan halifeler” Hz. Ebu Bekir (13/634) ve Hz. Ömer (23/644)'den ayrıca Muaz b. Cebel (v. 17/638), Hz. Bilal (v. 20/641), Abdullah b. Mesud (v. 32/652-53), Abdurrahman b. Avf (v. 32/652), Huzeyfe b. Yemân (v. 36/656), Selmân-ı Fârisî (v. 36/656), Ammâr b. Yâsir (v. 37/657), Huzeyme b. Sâbit (v. 37/657), Hakem b. Amr el-Ğifârî (v. 50/670), Ebû Hureyre (v. 57/676), Hz. Âişe (v. 58/678), Abdullah b. Abbas (v. 68/687-88), Abdullah b. Amr (v. 65/684-85), Abdullah b. Zübeyr (v. 73/692), Câbir b. Abdillâh (v. 78/697), Enes b. Mâlik (v. 93/711) gibi sahabîlerle Ehl-i Nehrevân ve Nuhayle'de yer alan tabîilerden hadis nakletmiştir.¹²³ Sünnî kaynaklar ise Câbir'in hadis işittiği sahabîler konusunda, bir kısmı İbâzîlerce de zikredilen çok sınırlı sayıda isme işaret etmektedir.¹²⁴

İbâzî kaynaklar bütün bu isimler içinde bazılarına özel yer ayırır. Mesela Câbir ilim anlamında Abdullah b. Abbas'dan özel olarak faydalanmıştır.¹²⁵ Nitekim İbn Abbas kendisine sorulan bir soruya cevap vermeyip Câbir'e danışılmasını salık vermiş ve “aranızda o varken bana sorulmasına şaşıyorum” diyerek tepki göstermiştir. İbn Ömer'e göre Câbir Basralıların fakihlerindedir.¹²⁶ Hz. Aişe'ye başkalarının sormaktan çekindiği konuları sorduğuna işaret

¹¹⁸ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 75.

¹¹⁹ Kadir Demirci, *İbaziyye'nin Hadise Bakışı*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2019, s. 73, 156 numaralı dipnot; Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 76, 77.

¹²⁰ Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, c. 1, s. 67; Avest, *Dirâsâti'l-İslâmiyye fî usûlü'l-İbâdiyye*, s. 16; Fıçlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 86; Tabakât'ta Câbir b. Zeyd, Abdullah b. İbâz'dan önce ele alınmakta ve onun için 'aslu'l-mezhep' gibi ünvanlar kullanılmaktadır. Bkz.: Dercinî, *Tabakât*, c. 2, s. 205.

¹²¹ Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, 1987, c. 1, s. 67.

¹²² Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 155; el-Bârûnî, “مختصر تاريخ الإباضية | المكتبة السعيدية”, s. 27.

¹²³ Kalhâtî, *el-Kesf*, c. 2, s. 471; Dercinî, *Tabakât*, c. 2, s. 207; Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, c. 1, s. 69.

¹²⁴ Bu isimler arasında İbn Abbâs, Hz. Âişe, Muâviye b. Ebî Süfyan (v. 60/680) ve Abdullah b. Ömer (v. 73/692) yer almaktadır. Bkz. Askalani, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 2, s. 38. Ayrıca bkz. Çakan, “Câbir b. Zeyd”, s. 538; Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 47.

¹²⁵ Dercinî, *Tabakât*, c. 2, s. 205. Ayrıca bkz. Demirci, *İbaziyye'nin Hadise Bakışı*, s. 67.

¹²⁶ Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, c. 1, s. 67. Benzer bir bilgi için bkz. Askalani, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 2, s. 38;

edilir.¹²⁷ Vefat haberi üzerine Enes b. Malik (v. 93/711-12) “Yeryüzünde yaşayanların en âlimi ve en hayırlısı vefat etmiştir” diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir.¹²⁸

Hadis talebi için Basra, Mekke, Medine’ye rihlelerde bulunmuştur. Bir keresinde sırf Amr b. Hazm’ın (v. 53/673[?]) sahifesini görmek için onun ailesine gitmiş, amacını gerçekleştirdikten sonra geri dönmüştür.¹²⁹

Câbir b. Zeyd, İbn Hacer’in (v. 852/1449) aktardığına göre “sika bir tâbiîdir”. Buhârî (v. 256/870) ve İbn Hibbân (v. 354/965) da onun sika olduğunu söyler.¹³⁰ Nitekim elli civarındaki rivayeti *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserler içinde de yer alır.¹³¹

Elde ettiği rivayetleri ezberlemesine ilaveten yazıya da geçirmiştir. Fakat yazdıklarının kaybolduğu bilinmektedir. Aksi takdirde hadis tarihinin “ilk müdevvini” olma özelliğini taşıyacağı söylenir.¹³² Onun yangın ve mezhep mensubiyeti gibi muhtemel sebeplerle günümüze ulaşmadığı kaydedilen *Divân*’ının, muhtemelen sahâbeden elde ettiği her türlü bilgiyi içeriyor olduğu ifade edilmektedir.¹³³

Biyografisine yer veren kaynaklara göre Câbir’den de Katâde (v. 117/735), Amr b. Dînâr (v. 126/744), Eyyûb es-Sahtiyânî (v. 131/749), Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme, Rebî’ b. Habîb ve Ebû Ğanîm Bişr b. Ğanîm el-Horosânî nakilde bulunmuştur.¹³⁴ Fakat rivayetleri daha ziyade Ebû Ubeyde’den gelmektedir. Ondan da Rebî’ b. Habîb olarak *Müsned*’e kaydetmiştir. Hatta *Câmi’u’s-Sahîh* olarak da bilinen Müsned’in aslını Câbir b. Zeyd rivayetlerinin oluşturduğu bile söylenebilir. Kendisinden rivayet edilen mürselleri de Vercelânî, tertibini yaptığı *Müsned*’in içinde herhangi bir taksime tabi tutmadan aktarır.¹³⁵

Câbir’in İbâzîler açısından önemi ise daha en başında fırkanın temel görüşünü ortaya koyması ile ilgilidir. Nitekim Nafi’ b. Ezrak, Ahvaz’a çekildiğinde Basra’da kalan gruplara yazdığı mektubu okuyan Abdullah b. İbâz, Câbir b. Zeyd’in etkisiyle ondan yüz çevirmiştir.¹³⁶

¹²⁷ Dercînî, *Tabakât*, c. 2, s. 207; Şemmâhî, *Kitâbü’s-siyer*, c. 1, s. 69.

¹²⁸ Dercînî, *Tabakât*, c. 2, s. 205; Şemmâhî, *Kitâbü’s-siyer*, c. 1, s. 67. Benzer bir bilgi için bkz. Askalani, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 2, s. 38;

¹²⁹ Vercelânî, *el-’Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 144.

¹³⁰ Askalani, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 2, s. 38.

¹³¹ Yaptığımız araştırmaya göre Buhârî’de 14, Müslim’de 6 rivayeti söz konusudur. Bu rivayetlerin nerdeyse tamamı Abdullah b. Abbas’tan nakledilmektedir.

¹³² Aveşt, *Dirâsâti’l-İslâmiyye fî usûlü’l-İbâdiyye*, s. 16. Ayrıca bkz. Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adh Eseri*, s. 37; Demirci, *İbaziyye’nin Hadise Bakışı*, s. 69.

¹³³ Demirci, *İbaziyye’nin Hadise Bakışı*, s. 73.

¹³⁴ Askalani, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 2, s. 38.

¹³⁵ Çakan, “Câbir b. Zeyd”, s. 538; Demirci, *İbaziyye ve Hadis*, s. 661, 662; Demirci, *İbaziyye’nin Hadise Bakışı*, s. 73-76.

¹³⁶ Fıġlalı, “Abdullah b. İbâz”, s. 109.

Bununla birlikte Câbir b. Zeyd'in İbâzî olmadığına dair rivayetler de vardır.¹³⁷ Buna rağmen İbâzîler onun hem siyasî ve itikâdî hem de fikhî alandaki görüşlerini kendilerine temel yapmışlardır. Abdullah b. İbâz'ın Abdülmelik b. Mervan ile kurduğu hassas ilişkinin temelinde de o vardır ve bu sayede İbâzîler sakin bir dönem geçirmişlerdir.¹³⁸

Abdülmelik'in ölümünden ölümünden sonra bazı İbâzîlerin hurûca girişmeleri firkanın devletle ilişkilerini bozmuştur. Nitekim bazı fırka mensupları devlete karşı ayaklanır. Haccâc (v. 95/714) bu ayaklanmaları büyük bir şiddet kullanarak bastırır; sağ kalanları hapse attırır, ayaklanmaya katılmayanları Umman'a sürgüne gönderir. Câbir de sürülenler arasındadır. Câbir'in halefi gözüyle bakılan Ebû Ubeyde ise hapis cezası almıştır.¹³⁹

Câbir'in 93/711 yılında vefat ettiği kaydedilmiştir.¹⁴⁰

3.3. EBÛ UBEYDE MÜSLİM B. EBÎ KERÎME ET-TEMÎMÎ (v. 145/762)

İbâzî ilim adamı Dercînî'nin, vefat tarihleri hicrî 100-150 yılları arasında yer alan üçüncü tabaka (tebe-i tabiîn) içinde zikrettiği Ebû Ubeyde, mezhebin birinci siması addedilen Câbir b. Zeyd'in en iyi talebelerinden olup onun ilmini sonraki tabakalara aktaran isimdir.¹⁴¹

Ebû Saîd el-Hudrî (v. 74/693-94), Enes b. Mâlik (v. 93/711-12), Berâ b. Âzib (v. 71/690[?]), Câbir b. Semûre (v. ?), Cabir b. Abdullah (v. 78/697), Râfi' b. Hadîc (v. 73/692), Sehl b. Said (v. ?), Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer'i gördüğü aktarılır. Câbir b. Zeyd dışında Ca'fer b. Semmâk (v. 102/720) ve Suhar el-Abdî (v. 95/713) gibi isimlerden de rivayet almıştır.¹⁴² *Mecma'atü'l-Ehâdîs* adlı eseri ve fetvalarını içeren *Risâle fî ahkâmi'z-zekât, Kitâbü'l-Fıkh ve'l-akâid, Mesâilü Ebî Ubeyde ve Resâilü Ebû Ubeyde*¹⁴³ isimli risaleleri vardır. Rebî' b. Habîb *Müsned*'ini Ebû Ubeyde'den rivayet etmiştir. Ebû Ganîm'in *el-Müdevven*'inde de onun bazı rivayetlerini görebilmek mümkündür.¹⁴⁴ Buna rağmen Sünnî hadis münekkidleri onun "meçhul" olduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁵ İbn Hibbân ise onun sika

¹³⁷ Çakan, "Câbir b. Zeyd", s. 538.

¹³⁸ Demirci, *İbaziyye'nin Hadise Bakışı*, s. 29.

¹³⁹ Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 87.

¹⁴⁰ Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, s. 155; el-Bârûnî, "مختصر تاريخ الإباضية | المكتبة السعيدية", s. 27; Çakan, "Câbir b. Zeyd", s. 537, Câbir'in ölüm tarihi hakkında 103/721 ve 104/722 tarihini verenler de vardır (bkz.: Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut: Dâru Sadır, 1968, c. 2, s. 38).

¹⁴¹ Dercînî, *Tabakât*, c. 2, s. 238; Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, c. 1, s. 78.

¹⁴² Demirci, *İbaziyye ve Hadis*, s. 663; Demirci, *İbaziyye'nin Hadise Bakışı*, s. 78.

¹⁴³ Dercînî, *Tabakât*, c. 2, s. 238. Ayrıca bkz.: Yıldız, "Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîme", s. 378.

¹⁴⁴ Demirci, *İbaziyye'nin Hadise Bakışı*, s. 77.

¹⁴⁵ Mesela bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn, thk. Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1406, c. 3, s. 18.

olduğunu söylemesine rağmen mezhebini sebep göstererek “fakat yine de ben ona itimad edemiyorum” demiştir.¹⁴⁶

Ebû Ubeyde'nin İbâzîler için çok büyük bir önemi vardır. Nitekim o Haccac'ın 95/714 yılındaki ölümünden sonra hapisten çıkmış ve Basra İbâzîleri'nin başına geçmiştir. Onun döneminde Emevî idaresine karşı ılımlı bir yol takip edilmiş ve hatta Ömer b. Abdülaziz'e (v. 110/720) bir heyet gönderilerek fırka tanıtılmıştır. İbâzî ilim adamı İyas b. Muâviye, bu dönemde Basra kadılığına bile gelebilmiştir. Fakat Ömer b. Abdülaziz'den sonra Emevî idarecilerinin sert tutumları İbâzîler arasında ihtilalci unsurları harekete geçirmiştir. Buna rağmen imamaları Ebû Ubeyde hurûc etmeksizin sulh yanlısı bir çözüm arayışı içine girmiştir. Fakat neticede ayaklanma taraftarlarının artması sebebiyle grubun dağılmasından korkmuş ve kuûdu terk ederek zuhur haline geçmek zorunda kalmıştır. Buna rağmen zuhur, şehri terk etmek ya da birilerini öldürmek şeklinde olmamıştır. Aksine Ebû Ubeyde, İbâzî âlimleri teşkilatlandırır ve “hameletü'l-ilim” denen dâîler vasıtasıyla İbâzîlik'in farklı bölgelere yayılmasını sağlar.¹⁴⁷ Bu sebeple onun dönemi, mezhebin “tekâmül dönemi” olarak anılır.¹⁴⁸

Ebû Ubeyde'nin vefat tarihi 145/762 olarak kaydedilmektedir.¹⁴⁹ Kendisinden sonra yerine Rebî' b. Habîb'i vekil tayin etmiştir.¹⁵⁰ Vefat haberi üzerine Abbâsî halife Mansur (v. 158/775) İbâziyye'nin artık bittiğini söylemiştir¹⁵¹ ki bu yorum Ebû Ubeyde'nin, muhâlifleri tarafından da İbâzîler için ne kadar önemli görüldüğüne işaret eder.

3.4. DAMÂM B. ES-SÂİB EL-EZDÎ EL-UMÂNÎ (v. 150/767)

Câbir b. Zeyd'in talebesidir ve Haccac tarafından Ebû Ubeyde ile birlikte hapsedilmiştir.¹⁵²

Kendisine sorulan sorulara Câbir b. Zeyd'in fetvalarıyla cevap vermiş, ondan pek çok rivayette bulunmuştur. Bu sebeple “Râviyetü Câbir b. Zeyd” olarak anılmıştır.

Müdevven sahibi Ebû Ganim Bişr b. Ganim'in ve Ebû Ubeyde'nin de hocasıdır. Rebî' b. Habîb de Dammâm'ın Câbir'den naklettiği iki rivayeti *Müsned*'ine kaydetmiştir. Diğer

¹⁴⁶ Bkz. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, Müessesetü'l-Alamî, Beyrut 1406/1968, c. 6, s. 32.

¹⁴⁷ Fıġlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 88; Harun Yıldız, “Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîme”, İstanbul: İSAM, 2016, c. EK-1, s. 377, 378.

¹⁴⁸ Avest, *Dirâsâti'l-İslâmiyye fî usûlü'l-İbâdiyye*, s. 16.

¹⁴⁹ Fıġlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 88.

¹⁵⁰ Dercînî, *Tabakât*, c. 2, s. 245.

¹⁵¹ Demirci, *İbâziyye'nin Hadise Bakışı*, s. 79.

¹⁵² Demirci, *İbâziyye ve Hadis*, s. 663; Demirci, *İbâziyye'nin Hadise Bakışı*, s. 80; Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 54, 55.

rivayetleri ise “Rebî” ← Damâm ← Câbir” senediyle “*Rivâyâtu Damâm*” adı altında bir araya getirilmiş durumdadır.¹⁵³

3.5. EBÛ NUH SALİH B. İBRAHİM ED-DAHHÂN EL-BÂHİLÎ (v. 150/767)

İbâziyye'nin üçüncü tabaka âlimlerinden addettiği Ebû Nuh, Câbir b. Zeyd'in talebesi olup¹⁵⁴ Ebû Ubeyde Müslim ile Rebî' b. Habib'e hocalık yapmıştır. Hatta Rebî'nin kendisinden fıkıh öğrendiği üç hocasından biridir. Bununla birlikte *Müsned*'de doğrudan Ebû Nûh'tan bir rivayet bulunmamaktadır.¹⁵⁵ Sünnî hadis âlimlerine göre Ebû Nûh, “sika” veya en azından “hadisleri, daha sonra araştırılmak üzere, yazılabilir” bir ravidir.¹⁵⁶

3.6. REBÎ' B. HABÎB B. 'AMR EL-EZDÎ EL-FERÂHÎDÎ EL-UMÂNÎ EL-BASRÎ (v. 180/796 [?]) ve MÜSNED'İ

İbâziyye açısından taşıdığı büyük değerden dolayı hem Rebî' b. Habîb hem de *Müsned*'i, hakkında biraz fazla bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

3.6.1. Rebî' b. Habîb

Dercînî tarafından vefat tarihleri hicrî 150-200 yılları arasında yer alan dördüncü tabakaya dâhil edilen Rebî' b. Habîb; Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde'den sonra mezhebin en önemli siması olmuştur.¹⁵⁷ Nitekim Ebû Ubeyde onu “eminimiz, takvamız ve sikamızdır” sözleriyle övmüştür.¹⁵⁸

Uman'da doğmuş ve ömrünün sonlarına doğru memleketine dönerek yine burada vefat etmiştir.¹⁵⁹ Eğitimine Uman'da başlamış, daha sonra ailesiyle birlikte Basra'ya taşınmış ve ilim tedrisine burada devam etmiştir.

En önemli iki hocası Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde Müslim'dir. Bu iki hocası dışında Suhhâr b. Abbas el-'Abdî (v. 95/713), Cafer b. es-Semmâk el-'Abdî (v. 102/720), Mücahid b. Cebr Ebu'l-Haccâc (v. 104/722), Hasan-ı Basrî (v. 110/728), İbn Sîrîn (v. 110/729), Damâm

¹⁵³ Özdemir, *er-Rebî' b. Habib ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 55.

¹⁵⁴ Dercînî, *Tabakât*, c. 2, s. 254, 255.

¹⁵⁵ Demirci, *İbâziyye ve Hadis*, s. 664; Demirci, *İbâziyye'nin Hadise Bakışı*, s. 81.

¹⁵⁶ Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. 4, s. 493.

¹⁵⁷ Özdemir, *er-Rebî' b. Habib ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 43-47.

¹⁵⁸ Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, 1987, c. 1, s. 95.

¹⁵⁹ Dercînî, *Tabakât*, c. 2, s. 273; Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, c. 1, s. 95. Ayrıca bkz. Özdemir, *er-Rebî' b. Habib ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 40, 41.

b. es-Sâib (v. 150/767), Ebû Nuh Salih ed-Dahhân (v. 150/767) ve ‘Abbâd b. el-‘Avâm el-Kilâbî el-Vâsîfî (v. 185/801)’den de ders almıştır.¹⁶⁰

Zamanı gelince bir taraftan Rüstemîler Devleti imamlarından Abdülvehhab b. Abdurrahman’ın (v. 208/823) danışmanlığını da yapan¹⁶¹ Rebî‘ diğer taraftan da talebe yetiştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda Yahya el-Kattân (v. 198/813), Ebû Davud et-Tayâlisî (v. 204/819), Bişr b. Gânim el-Horosânî (v. 205/820), Mahbûb b. Rahîl el-Kureyşî el-Basrî (v. 230/844), Hişâm b. Geylân el-Horosânî olmak üzere çeşitli öğrencilerine hadis nakletmiştir.¹⁶² Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Yahya b. Maîn (v. 233/848) ve Ali b. el-Medînî (v. 234/848-49) gibi münekkidlere göre Rebî‘, “sika” bir hadis âlimidir.¹⁶³

3.6.2. Müsned

Rebî‘in, kendisine ulaşan hadisleri topladığı *Müsned* isimli eseri İbâzîlerce Buharî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinden daha değerli bulunur ve dolayısıyla “en sahih hadis kaynağı” addedilir. Bu özelliğinden dolayı Müsned, İbâziyye’nin en temel hadis kaynağı olmuştur.¹⁶⁴

3.6.2.1. Eserin Tasnif Metodu

Müsned, Rebî‘ tarafından esasen adından da anlaşılacağı üzere *ale’r-ricâl* tasnife göre kaleme alınmıştır.¹⁶⁵ Dolayısıyla, bu tertibi yapan kişi gerçekten Rebî‘ ise bu eseri, Tayâlisî (v. 204/819) tarafından kaleme alınan ve mevcut şartlarda “ilk müsned” vasfına sahip Müsned’den daha öncedir. Ancak bizzat Rabî‘ tarafından yazılan ilk hali bugün elimizde olmadığı için bu bilgiyi doğrulamak mümkün görünmemektedir.¹⁶⁶ Zira Müsned’in bu hali VI/XII. asırda Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim es-Sidrâtî el-Vercelânî (v. 570/1174) tarafından “ale’l-ebvâb” yani muhtevâ esasına göre kitâblara ve bablara göre tertip edilmiş, adına da *el-Câmi’u’s-sahîh Müsnedü’l-İmâmi’r-Rebî’ b. Habîb* denmiştir. Metod ve ismi itibariyle câmi türü eserleri akla getiren eser, bu tasnif türünde bulunması beklenen her başlığı içermemektedir.¹⁶⁷ Yine de daha sonra Rebî‘in *Müsned*’i üzerine yapılan tüm çalışmalar

¹⁶⁰ Ebû’l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, Beyrut: Dâru Sadır, 1968, c. 3, s. 241; Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 67-70. Diğer hocaları ve ayrıntılı bilgi için bkz.: Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 47-60; Erul, “Rebî’ b. Habîb”, s. 494.

¹⁶¹ Erul, “Rebî’ b. Habîb”, s. 495.

¹⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 3, s. 241. Diğer bazı öğrencileri için bkz.: Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 61, 62; Erul, “Rebî’ b. Habîb”, s. 494.

¹⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 3, s. 241.

¹⁶⁴ Vercelânî, *Kitâbü’t-Tertîb*, s. 5. Ayrıca bkz.: Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, s. 29; Ahmet Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, (Doktora Tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2017, s. 2.

¹⁶⁵ Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 78.

¹⁶⁶ Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 108.

¹⁶⁷ Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 116.

Vercelânî'nin bu tertibi esas alınarak yapılmıştır.¹⁶⁸ Dolayısıyla mevcut halinin tertibi Rebî'e ait değildir. Ancak *Müsned* üzerinde yapılan ilmî çalışmalar, bazı bab başlıklarının Rebî'ye ait olma ihtimalinden bahseder. Fakat bizzat Rebî' tarafından kaleme alınan ilk nüsha elimizde olmadığı için bunu ispat etmenin zorluğu da ortadadır.¹⁶⁹

Diğer taraftan Vercelânî, söz konusu tertibine, mezhebe ait çeşitli hadis çalışmalarını da ilave etmiştir. Dolayısıyla *Müsned*'in mevcut hali¹⁷⁰ incelendiğinde Rebî' b. Habîb'e ait olan kısmın ilk iki ciltten ibaret olduğu görülür. Burada 15 bölüm, 120 bab ve 754 hadis bulunmaktadır.¹⁷¹ Ancak bu kısımda ihtisâren naklettiği hadisin tam metnini mutlaka zikretmiş, hatta buna delalet eden ifadeler kullanmış olsa da¹⁷² ihtisarlar, bab başlığına göre farklı konulara delalet eden hadisler veya tekrarlar da söz konusudur. Tekrarlar çıkarıldığında eserin ilk iki cüzündeki yani *Müsned*'in hadis sayısı ise yaklaşık 660'tır.¹⁷³ 3. cilt *Rivâyâtü Ebî Süfyân Mahbûb b. er-Râhil ani'r-Rebî'* ya da *Âsaru'r-Rebî'* ismiyle Rebî'nin kendi zamanında muhaliflerine karşı kullandığı itikadi rivayetleri içermektedir. 4. ciltte ise Mahbûb b. er-Rahîl'in (v. 230/844) Rebî'den ve İmam Eflah'ın (v. 258/871) İbn Gânim el-Horosânî'den (v. 205/820) aktardığı hadislerle Câbir b. Zeyd'e ait mürseller yer almaktadır. Vercelânî bu son kısmı 37 bab başlığı altında tertib etmiş ve burada söz konusu eserlerden 263 hadis aktarmıştır. Böylece eserde, Rebî'in *Müsned*'inde yer alanlarla birlikte 157 bab altında toplam 1005 hadis nakledilmiş olmaktadır.¹⁷⁴ Vercelânî bu çabası sonucunda oluşan esere *Kitâbü't-tertib fi's-Sahîh'i min hadîs'r-Rasûl* adını vermiştir.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 98.

¹⁶⁹ Özdemir tarafından yapılan bu çalışmada *Müsned*, II/VIII. asıra ait diğer önemli eser olan Ma'mer b. Râşid'in (v. 152/769) *el-Câmiu's-Sahîh* ve İmam Malik'in (v. 179/795) *Muvatta*'sı mukayese edilmektedir. Buna göre Ma'mer b. Râşid, sadece bab başlıkları, İmam Mâlik ise hem kitab adları hem de bab başlıklarını kullanmaktadır. Özdemir'e göre, üç eserin kitab ve bab başlıklarında benzerlik vardır. Bu noktada *Müsned* hakkında iki ihtimalden bahsedilebilir. İlk ihtimale göre, başlıklar Rebî' b. Habîb'e aittir ve kendi dönemi olan II/VIII. asrı yansıtmaktadır. Ancak Vercelânî faydalanması daha kolay olsun diye kitabı söz konusu tertibe aktarmıştır. İkinci ihtimal, düzenlemenin tamamının Vercelânî'ye ait olduğundan bahseder. Diğer iki eser ile arasındaki benzerliğin sebebiyse, VI/XIII. asırda yapılan bu tertibin, artık iyice oturmuş metoda göre yapılmış olmasıdır. Eldeki verilerden dolayı ikinci ihtimali kabul eden Özdemir, önceki muhaddislerin, eserlerini tasnif etmede takip ettikleri ilmi metodun, Rebî'nin *Müsned*'inde de takip edildiğini söylemektedir (bkz.: Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 119-125).

¹⁷⁰ Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim el-Vercelânî, *Kitâbü't-Tertîb fi's-Sahîh-i min hadîs'r-Resûl*, Maskat, Uman: Mektebetü Maskat, t.y.

¹⁷¹ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 113.

¹⁷² Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 130-132.

¹⁷³ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 209.

¹⁷⁴ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 129.

¹⁷⁵ Vercelânî, *Kitâbü't-Tertîb*, s. 6.

3.6.2.2. Müsned'in Kaynakları

Müsned'i oluşturan hadisler rivayet lafızları açısından incelendiğinde yazılı bir kaynaktan mı semâ' yoluyla mı alındığını tespit zor görünmektedir.¹⁷⁶ Çünkü hadislerin çoğu 'an sigasıyla nakledilmiş, diğer lafızlar çok az kullanılmıştır. Fakat Rebî'in yaşadığı dönemde tahammül sigalarının kullanımının henüz tam manasıyla oturmadığı düşünülürse bu siganın da normal karşılanması gerekecektir. Dolayısıyla bu durum semâ' yoluna başvurulmadığını göstermeyecektir. Hatta kitabın neredeyse tamamında, tekrarsız 660 civarındaki rivayetten 646'sında "Rebî' ← Ebû Ubeyde ← Câbir b. Zeyd ← sahabe" şeklindeki isnadın kullanılmış olması ve hocası Ebû Ubeyde ile uzun süre birlikte bulunması hadisleri semâ' yoluyla aldığına delil bile addedilebilir.¹⁷⁷ Fakat diğer taraftan bu son bilgi yani hadislerin hemen tamamının aynı senedle naklediliyor oluşu yazılı bir nüshayı akla getirmektedir. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Câbir'in *Divân* adlı bir eseri söz konusudur ve Rebî', Ebû Ubeyde'nin ravisi gibi gözükmektedir.¹⁷⁸ Ayrıca bazı hadis senedlerinde işaret edilen kitap isimleri de aynı şekilde yazılı kaynak kullanıldığına delâlet edecek durumdadır.¹⁷⁹

Sahabî tabakası açısından en çok hadisin Abdullah b. Abbas'tan alındığı görülür. Nitekim *Müsned*'de geçen tekrarsız yaklaşık 660 rivayetin 207'sini Abdullah b. Abbas'tan almıştır. Onu 93 rivayetle Ebû Hureyre (v. 57/676), 77 rivayetle Hz. Âişe (v. 58/677) takip eder. Hadis aldığı sahabeler arasında Hz. Ali, Muâviye b. Ebî Süfyan, Hz. Talha ve Hz. Osman gibi isimler de vardır. Dolayısıyla hadis alma noktasında mezhep taraftarlığının bırakıldığı, sahabe arasında herhangi bir ayırım yapılmadığı söylenebilir.¹⁸⁰

Ebu Ubeyde dışındaki hocalarından oldukça az rivayette bulunmaktadır.¹⁸¹ Bu durumun en muhtemel sebebi, mezhebin o dönemde karşı karşıya kaldığı siyasî ve itikadî problemlerin hadis kaynaklarını sınırlı hale getirmesi olduğu söylenebilir.¹⁸²

3.6.2.3. Eserin Kaynaklık Değeri

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere eserin Rebî' tarafından kaleme alınan ilk hali günümüze ulaşmamıştır ve mevcut haline şekil veren Vercelânî ile aralarında yaklaşık dört asırlık bir zaman dilimi vardır. Eserin ilk haliyle Vercelânî'nin tertibi arasındaki farkın ne

¹⁷⁶ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 133, 136. Kullanılan tahammül sigaları için bkz.: Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 145, 146.

¹⁷⁷ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 136.

¹⁷⁸ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 134.

¹⁷⁹ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 134, 135.

¹⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için ve hangi sahabeden kaç tane rivayet aldığıyla ilgili bkz.: Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 137-139.

¹⁸¹ Tablo için bkz.: Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 140.

¹⁸² Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 144, 145.

olduğu bilinmemekte, bâb başlıklarının kime ait olduğu tespit edilememektedir. Diğer taraftan Vercelânî'nin esere hangi yolla ulaştığı da meçhuldür.¹⁸³

Bütün bunlara rağmen rivayetlerden büyük çoğunluğunun nakledildiği “Rebî‘ ← Ebû Ubeyde ← Câbir b. Zeyd ← sahabe ← Hz. Peygamber” senedi, muttasıl görünmektedir. Kaldı ki bu sened İbâzîlerce “silsiletü’z-zeheb” (altın sened) kabul edilir yani bütün isnadlar içinde en değerlisi ve sağlamıdır.¹⁸⁴ Ayrıca “asıl” kabul edilebilecek tüm rivayetler Rasûlullâh’a kadar ulaşmaktadır yani “merfûdur”.¹⁸⁵ Rebî‘ ihtiyaç halinde sahabe ve tabiûn sözlerini de rivayet etmekle birlikte bunlara ancak açıklama mahiyetinde müracaat eder. Onun yaşadığı asırda muttasıl ve munkatı‘ rivayetler bir aradadır; mevkuf, merfû‘, mürsel hadisler henüz ayrılmamıştır. Bu açıdan bakıldığında *Müsned*’da, aynı asırda kaleme alınmış *el-Câmiu’s-sahîh* ve Muvatta’ya göre daha çok muttasıl rivayet bulunduğu görülür. Ancak bunun sebebi neredeyse tüm eserde kullanılan ravi zinciridir.¹⁸⁶ Esasen bu zincir, İbâzîlere göre, meçhul (bilinmeyen, tanınmayan veya hadis rivayetiyle çok meşgul olmayan) ravi problemini de ortadan kaldırmaktadır. Vercelânî'nin *Tertîb*’ine “tenbîhât” yazan Sâlimî’nin verdiği bilgiye göre kitapta zikri geçen bütün raviler ilimle meşhur, vera, zapt ve adalet sahibi, müçtehit kimselerdir. Dolayısıyla eser, İbâzîlere göre Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en sahih kaynaktır.¹⁸⁷ Eserde, söz konusu zincir dışında aktarılan ve senedinde kopukluk olan rivayetler de İbâzîler tarafından, esere ve Rebî‘e olan itimat sebebiyle sahih kabul edilmektedir.¹⁸⁸

İbâzîlerin bu itimadına rağmen eserin Rebî‘den sonra Vercelânî’ye, hakkında hiçbir bilginiz bulunmayan dört asırlık karanlık bir dönemi geçtikten sonra intikâl ettiği de unutulmamalıdır. Zira bu süreçte eserin çeşitli müdahalelere uğramış olması mümkündür. Nitekim eserdeki muallak bazı rivayetler konusunda nüshalar arasında farklılık bulunması yani bir nüshada muallak olduğu görülen bir rivayetin bir başka nüshada muttasıl nakledilmesi müdahale ihtimâlini akla getirmektedir.¹⁸⁹

Ayrıca hadisleri üzerinde tek tek yapılan araştırmalar *Müsned*’de 1/3 oranında ittisâl problemi taşıyan rivayetlerin bulunduğunu göstermiştir.¹⁹⁰

¹⁸³ Özdemir, *er-Rebî‘ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 86.

¹⁸⁴ Özdemir, *er-Rebî‘ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 157.

¹⁸⁵ Özdemir, *er-Rebî‘ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 155-157.

¹⁸⁶ Özdemir, *er-Rebî‘ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 158-161.

¹⁸⁷ Bkz. *Kitâbü’t-Tertîb*, s. 15.

¹⁸⁸ Özdemir, *er-Rebî‘ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 174, 175.

¹⁸⁹ Özdemir, *er-Rebî‘ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 176.

¹⁹⁰ Özdemir, *er-Rebî‘ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 198.

Aynı araştırmaya göre eserde sahih rivayetler kadar zayıf hatta mevzu olanlar da vardır.¹⁹¹ Bu rivayetler dahî eserde “Rebî’ ← Ebû Ubeyde ← Câbir b. Zeyd ← sahabe ← Hz. Peygamber” şeklindeki meşhur senedle aktarılır.¹⁹²

Bu senedin kendisi bile tetkik ve tenkide değer görünmektedir. Zira senedi oluşturan isimler içinde sadece Câbir b. Zeyd’in rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlere girmiş durumdadır. Bu eserlerde Ebû Ubeyde ve Rebî’nin rivayetlerine rastlanmaz.¹⁹³ Kaldı ki Rebî’in hocası Ebû Ubeyde’nin Sünnî münekkidlerin çoğunluğu tarafından “meçhul” addedilmiş¹⁹⁴ olması da bu zincirin bir başka problemidir.

Müsned’in bazı hadislerde teferrüd etmesi yani diğer hadis kaynaklarının yer vermediği bazı rivayetler içermesi de değerlendirmeye alınması gereken bir başka konudur.¹⁹⁵ Ancak bu noktada Müsned’in, Mâmer bi Râşid’in *el-Câmi’u’s-Sahîh*’i ile 41¹⁹⁶, İmam Mâlik’in *Muvatta*’ı ile 337¹⁹⁷, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i ile 450¹⁹⁸, Buhari’nin *Sahîh*’i ile 327¹⁹⁹; Müslim’in *Sahîh*’i ile 340²⁰⁰ hadiste ortak olduğunu da ifade etmemiz gerekir.²⁰¹

Diğer taraftan bu eserin kendi zamanında Mâmer b. Râşid ya da İmam Mâlik’in eserleri kadar bilinmiyor oluşu da İbâzîlerin ona atfettiği değerle çelişir durumdadır. Hatta eserin sadece İbâzîler arasında meşhur olduğunu söylemek bile mümkündür.²⁰² Dolayısıyla “en sahih hadis kitabı” tanımlamasının ictihadî bir değerlendirme olduğu söylenebilir.

Bütün bu bilgiler esere İbâzîlerin iddia ettiği gibi “en sahih hadis kitabı” özelliği kazandırmıyor olsa bile Hadis ilmi ve tarihi açısından önemli bir değeri hâiz olduğunu

¹⁹¹ Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 168.

¹⁹² Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 170. Özdemir’in tespitine göre diğer muhaddisler tarafından mevzu kabul edilen 15 rivayet söz konusudur. Bkz.: Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 198.

¹⁹³ Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 171.

¹⁹⁴ Mesela bkz. İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *ed-Du’afâ ve’l-Metrûkîn*, thk. Abdullah el-Kâdî, *Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye*, Beyrut 1406, c. 3, s. 18.

¹⁹⁵ Özdemir’in tespitine göre şâz kaldığı 57 rivayet söz konusudur. Bkz.: Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 198.

¹⁹⁶ Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 200-203, 297.

¹⁹⁷ Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 203-207, 298-302.

¹⁹⁸ Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 207-210, 303-309.

¹⁹⁹ Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 210-213, 310-314.

²⁰⁰ Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 213-216, 315-319.

²⁰¹ Söz konusu araştırmasında Özdemir, Müsned’de geçen hadislerin sahabî ravilerini aynı hadisin diğer kaynaklarda yer alan rivayetlerinin sahabî ravileriyle de mukayese etmektedir. Ayrıca metinleri de karşılaştırmaktadır. Özdemir’in bu doğrultuda oluşturduğu tablolar için bkz.: *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 297-319.

²⁰² Özdemir, *er-Rebî’ b. Habîb ve el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri*, s. 167.

gösterir. Nitekim Özdemir'in *Müsned* ve özellikle de Rebî'in burada yaptığı değerlendirmeler²⁰³ üzerinde yaptığı araştırma şu sonuçlara ulaşmıştır:

“*Müsned'in tasnif usulüne ve hadislerin ardından yapılmış açıklama ve değerlendirmelere bakıldığında eserin tamamen bir plan dâhilinde tedvin edildiğini görmek mümkündür. Rebî' sadece yanında mevcut olan rivayeti nakletmekle yetinmemiştir. Bir rivayeti naklettikten sonra zaman zaman hadisin anlaşılması ile ilgili önemli bir takım açıklama ve değerlendirmelerde de bulunmuştur. Bu açıklamalar, bazen manası kapalı olan bir kelime veya ifadenin izahı şeklinde olduğu gibi bazen de rivayet edilen hadisten kastedilen hükmün ne olduğunu beyan etme şeklindedir. Rebî' bazen naklettiği bir rivayetin ifade ettiği hükme katılmadığını gösteren değerlendirmelerde de bulunmuştur. Bunun için naklettiği haberi; Kur'an, Arap dili kaideleri, yaygın olan amel veya mezhebin görüşüne arz ettiğini görmekteyiz. Bununla beraber müellif, bazen rivayetlerin ardından hocalarının görüşlerini de naklederek bir nevi rivayetin sağlamasını yapmaktadır.*²⁰⁴

3.7. EBÛ SÜFYÂN MAHBÛB B. ER-RAHÎL (v. 195/810)

Rebî' b. Habîb ve Ebû Ubeyde Müslim'in öğrencilerindendir. *el-Müdevven* sahibi Ebû Gânim'in de hocasıdır. Kendisinin birçok eseri olduğu rivayet edilmekle birlikte bunlardan hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Mahbûb er-Rahîl'in rivayetlerini Vercelânî, *Müsned* tertibi içine ve dördüncü cüzde *Rivâyâtü Ebî Süfyân* başlığıyla nakletmiştir.²⁰⁵

3.8. BİŞR B. GÂNİM EBÛ GÂNİM EL-HOROSÂNÎ (v. 205/820)

Rebî' b. Habîb'in öğrencilerindendir. Ebû Ubeyde gibi İbâzî olanlara ilaveten Hasan Basrî, İbrahim en-Nehâî, Katâde es-Sedûsî, Said b. Müseyyib, Zeyd b. Eslem gibi ilim adamlarından kendisine ulaşan bilgileri ve rivayetleri, günümüze ulaşmış²⁰⁶ olan *el-Müdevvene* isimli çalışmasında bir araya toplamıştır. Özellikle hadislerin büyük çoğunluğunu İbâzîlerden hadisleri ilk defa tedvin eden Hânım b. Mansur'dan Ebû Yezid el-Kazvîni vasıtasıyla aldığı rivayetler oluşturmaktadır.²⁰⁷ Bunların çoğu ahkâma dairdir. Ancak bu rivayetlerin takdim tarzı hadis kitaplarından çok fıkıh kitaplarını andırmaktadır. Zira kitabın tertibi soru-cevap tarzında olup ilgili soru altında, çoğu İbâzî olan ravilerden gelen hadislerin

²⁰³ Örneğin “Kur'an 7 harf üzere inmiştir” hadisinin altında Rebî' “7 harften” kastedilenin ne olduğunu tartışır. Çünkü konu ihtilâflıdır. Bazıları 7 dil bazıları 7 vecih olduğunu iddia eder. Ancak Rebî'ye göre Kur'an'da 7 vecih üzere okunan bir harf söz konusu değildir. Yani burada kastedilen kıraat farkıdır (bkz.:Rebî', *Müsned*, c.1, s. 31, h.no:15).

²⁰⁴ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 217.

²⁰⁵ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 38; Demirci, *İbâziyye ve Hadis*, ss. 666-67; Demirci, *İbâziyye'nin Hadise Bakışı*, s. 88, 90.

²⁰⁶ Demirci, *İbâziyye'nin Hadise Bakışı*, s. 90-95.

²⁰⁷ Saffet Köse, “Ebû Ganim”, İstanbul: İSAM, 1994, c. 10, s. 127.

senetli rivayetleri şeklindedir.²⁰⁸ Dolayısıyla kitabın başta Ebû Ubeyde ve onun talebeleri olmak üzere İbâzîlerin görüşlerini ve ihtilâflarını derlemek amacıyla yazıldığı söylenebilir. Bu haliyle *el-Müdevvene*'nin bir fıkıh kitabı olduğu söylenebilir.²⁰⁹

3.9. İMAM EBÛ SAİD EFLAH B. ABDİLVEHHAB (v. 258/872)

Rüstemî Devleti imamlarından olan ve döneminde ilme ve âlimlere çok önem verdiği vurgulanan²¹⁰ Ebû Saîd, Ebû Gânim'in öğrencisidir. Rivayetlerini de ondan ve bir başka hocası olan Ebû Yezid el-Hâvârezmî'den aktarır. Bu rivayetler Vercelânî tarafından, *Müsned* tertibi içerisine dâhil edilmiştir. Bu 22 rivayetin tümü de muallaktır.²¹¹

3.10. EBÛ YAKUB YUSUF B. İBRAHİM ES-SİDRÂTÎ VERCELÂNÎ (v. 570/1174)

Araştırmamızın temel konusu olması açısından Vercelânî hakkında detaylı bilgi vermek yerinde olacaktır.

3.10.1. Hayatı ve İlmî Geçmişi

Mezhep mensupları hakkında az bilgi bulunma problemi Vercelânî için de geçerlidir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu hususta müntesiplerinin, Hâricî olarak görülmelerine tepki olarak sakin bir hayatı tercih etmeleri, bu bağlamda özellikle siyasetten uzak durmaları ve verdikleri eserlerin önemli kısmının yangın gibi sebeplerle günümüze ulaşmaması etkili olmuştur.

Buna rağmen hayatı ve eserleri hakkında elde ettiğimiz bilgiler Vercelânî hakkında belli bir intibâ oluşturabilir. Dercînî'nin “Bahru'l-ilm” yani “ümmetin tüm faziletlerini ve ilimlerini kendinde toplayan” vasfıyla andığı²¹² Vercelânî, Güney Afrika İbâzî âlimlerinin²¹³ öne çıkan ismidir.

500/1106 yılında²¹⁴ Cezayir'in güneyindeki Vercelân'a bağlı Sedrâte'de doğmuştur. İlk eğitimini doğduğu yerde²¹⁵ Ebû Süleyman Eyyûb b. İsmâil ve Ebû Zekeriyâ Yahyâ b.

²⁰⁸ Demirci, *İbâziyye ve Hadis*, s. 668.

²⁰⁹ Bakan, “İbâdiler ve Hadis”, s. 238; Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 38.

²¹⁰ Dercînî, *Tabakât*, c. 1, s. 83.

²¹¹ Demirci, *İbâziyye ve Hadis*, s. 668, 669; Demirci, *İbâziyye'nin Hadise Bakışı*, s. 95.

²¹² Dercînî, *Tabakât*, c. 2, s. 491.

²¹³ Em. Eteş. Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'd-Dîniyye, 2012, c. 1 (Kısmu'l-Mağrib: Mısır, Libya, Tunus, Cezair), s. 756.

²¹⁴ Mustafa Salih Bâcû, “Vercelânî, Ebû Ya'kûb”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2013, c. 43, s. 50.

²¹⁵ a.yer; Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, c. 1, s. 756.

Ebû Zekeriyâ gibi âlimlerden almıştır.²¹⁶ Burası Ahmed b. Mahmud b. Bekr, Abdülazîz es-Semîni, Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş gibi önemli ilim adamları da çıkarmıştır.²¹⁷

Daha sonra Kurtuba'ya gidip²¹⁸ Mâlîkî âlimlerden²¹⁹ Kur'ân, dil, nahiv, hadis ve ahbâr, hadis ricali, siyer ve tarih, kelim, ferâiz ve astronomi gibi ahkâm, ibadet ve sair alanlara ait şer'î ilimler tahsil etmiştir.²²⁰ Kurtuba'dan sonra memleketine geri dönen Vercelânî ayrıca Sudan'a²²¹ ve Hicaz Bölgesi'ne seyahatler yapmış, buralardaki ulemadan da faydalanmıştır.²²²

Cezayir'e döndükten sonra artık "ilmi aktaran" konumundadır. Nitekim mescide çıktığında sorulan soruları cevapsız bırakmamıştır. Evinde olduğu süre boyunca yine ilimle meşgul olmuştur.²²³

Yazdığı kitaplar ve savunduğu görüşler, aynı zamanda öğrencisi de olan oğlu Ebû İshak İbrâhim tarafından aktarılan²²⁴ Vercelânî, 570/1174 yılında doğduğu yerde yani Sidrâte'de vefat etmiştir.²²⁵

Kabrinin yeri bilinmemektedir.²²⁶

3.10.2. Eserleri

Vercelânî tarafından kaleme alınan eserler başta kendi tarihleri olmak üzere siyaset, fıkıh, hadis gibi İslamî ilimlerin temel alanlarında İbâziyye'nin düşüncelerine ulaşabilmemizi sağlamaktadır. Vercelânî'nin eserleri şunlardır:

3.10.2.1. *el- 'Adl Ve'l-İnsâf Fî Ma 'rifeti Usûli'l-Fıkh Ve'l-İhtilâf*

Tezimize konu olan eserdir ki, adından anlaşılacağı üzere, bir fıkıh usulü çalışmasıdır. Mezhebin en önemli usûl kitabıdır²²⁷ ve bu vasfından dolayı üzerinde birçok çalışma

²¹⁶ Bâcû, "Vercelânî, Ebû Ya'kûb", s. 50.

²¹⁷ Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim el-Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, Amman : Vizaretü't-Türas ve's-Sekafe, 2006, c. 1, s. 9.

²¹⁸ Dercîni, *Tabakât*, c. 2, s. 494; Ebû'l-Abbas Bedreddîn Ahmed b. Saîd b. Abdülvâhid Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, Maskat: Vizaretü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1987, c. 2, s. 105; Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, c. 1, s. 756; Bâcû, "Vercelânî, Ebû Ya'kûb", s. 50.

²¹⁹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 9.

²²⁰ Dercîni, *Tabakât*, c. 2, s. 491; Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, 1987, c. 2, s. 105.

²²¹ Bâcû, "Vercelânî, Ebû Ya'kûb", s. 50; Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, c. 1, s. 757.

²²² Dercîni, *Tabakât*, c. 2, s. 494; Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, c. 1, s. 756; Bâcû, "Vercelânî, Ebû Ya'kûb", s. 50.

²²³ Dercîni, *Tabakât*, c. 2, s. 492; Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, 1987, c. 2, s. 105.

²²⁴ Dercîni, *Tabakât*, c. 2, s. 493; Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, 1987, c. 2, s. 105; Bâcû, "Vercelânî, Ebû Ya'kûb", s. 50.

²²⁵ Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, 1987, c. 2, s. 106; Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, c. 1, s. 756; Bâcû, "Vercelânî, Ebû Ya'kûb", s. 50.

²²⁶ Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, c. 1, s. 757.

yapılmıştır.²²⁸ Buna rağmen *el-Adl*'in zaman zaman itikâdî konulara, mantığa, ricâl ilmine ve İslam Tarihi'ne dair bilgiler içerdiği de görülür. Bu durum büyük ihtimâlle müellifin birçok ilme iyi derecede vakıf olmasıyla alakalıdır.

Konu hakkında araştırmaları olan Bâcû, Vercelânî hakkında kaleme aldığı ve eserlerine de yer verdiği İslam Ansiklopedisi maddesinde çeşitli İbâzî âlimler tarafından bu eser üzerinde ihtisâr, şerh, hâşiye, ihtisârına şerh, ihtisârına hâşiye ve şerhine hâşiye gibi çalışmalar yapılmış olduğundan ve ihtisârın manzum hale getirildiğinden bahsetmektedir. Ayrıca çağdaş bazı ilim adamları da eseri yeniden tahkike tabi tutmuşlardır.²²⁹

3.10.2.2. *ed-Delîl ve'l-Burhân li-Ehli'l-'Ukûl*

Tam adı *Kitâbü'd-delîl li-ehli'l-'ukûli li-bâği's-sebîli bi-nûri'd-delîli li-tahkîki mezhebi'l-hakki bi'l burhâni ve's-sıdk*²³⁰ olan eser, müellifin verdiği bilgiye göre mezhebi tahkik edip tanıtmak, delillerini ortaya koymak ve muhaliflere cevap vermek için yazılmıştır.²³¹ Özellikle Eş'arîlere dair birçok red söz konusudur. Öneme binaen Uman'da birçok defa yayımlanmış²³² olan eser temel olarak itikadî alana hitap etmekle beraber mantık, felsefe, fıkıh, tarih, coğrafya gibi birçok konuya da değinmektedir.²³³

3.10.2.3. *Tertîbu Müsnedi'r-Rebî' b. Habîb*²³⁴

Müsnedü'r-Rebî' esasen bu kitabın sadece bir kısmıdır. Vercelânî, düzenleme yaparken mezhebin başka önemli muhaddislerinin rivayetlerine de yer vermiştir. Bu sebeple kitabın içerdiği tüm rivayetlerin Rebî' b. Habîb'e ait olduğunu düşünmemek gerekir.²³⁵

3.10.2.4. *Merecü'l-Bahreyn*

ed-Delîl ve'l-burhân'ın 2. cüzünün sonunda yer alan eser, Mantık ilmine dairdir. Burada yer almasının sebebi mantık ilminin kelim ilmiyle olan alakasıdır.²³⁶

²²⁷ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 97.

²²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, c. 1, s. 758-761. Burada eserin farklı kütüphanelerdeki baskıları ve eserden bahseden âlimlere de işaret vardır.

²²⁹ Bâcû, "Vercelânî, Ebû Ya'kûb", s. 50, 51.

²³⁰ Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhan*, c. 1, s. 8.

²³¹ Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhan*, c. 1, s. 5.

²³² Bâcû, "Vercelânî, Ebû Ya'kûb", s. 51. Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, c. 1, s. 762'de eserin diğer baskıları ve hakkında yapılan çalışmalardan da bahseder.

²³³ Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhan*, c. 1, s. 7. Ayrıca bkz. Bâcû, "Vercelânî, Ebû Ya'kûb", s. 51.

²³⁴ Hem *Tertîb* hem *Müsned* hakkında yapılan diğer çalışmalar için bkz.: Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, c. 1, s. 767-770, 776-779.

²³⁵ Vercelânî, *Kitâbü't-Tertîb fi's-Sahîh-i min hadîsi'r-Resûl*, s. 13.

²³⁶ Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhan*, c. 1, s. 8. Hakkında yapılan çalışmalar ve diğer baskıları için bkz.: Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, c. 1, s. 772, 773.

3.10.2.5. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Kerîm*

“Çok büyük bir eser” olduğu kaydedilen çalışmadan en ayrıntılı olarak bahseden kişi Berrâdî'dir (v. IX/XV. yy. başları). Berrâdî bir yolculuk esnasında karşılaştığı tefsirin 700 sayfa civarlarında olduğunu söyler. Ona göre Fatiha, Bakara ve Âl-i İmrân Sureleri'nin tefsirini içeren bu çalışmadan daha tatmin edici bir tefsir yoktur. Lügavî tahlilleri, kıraat farklılıklarını, nâsîh ve mensûhu da içeren bir tefsir olan eserde Vercelânî, Berrâdî'nin aktardığına göre, önce ayeti zikretmiş, sonra dilsel açıklamalara geçmiştir. Ayetin her bir kelimesine tek tek değinmiş, sonrasında sahih hadislerle açıklamalar yapmıştır. Bu bağlamda işaret ettiği hadisleri Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'inden almış, ayrıca Ebû Ubeyde'nin Câbir'den rivayetlerine de yer vermiştir. Ayrıca ihtilâflara değinmiş, başta Râfizîler olmak üzere başka fırkaların da görüşlerine cevaplar vermiştir. “Tamamına ulaşılmış olsaydı eser ne kadar da kıymetli olurdu” diyen Berrâdî, kendi mezhebini söz konusu esere sahip çıkmamakla da eleştirmektedir.²³⁷

3.10.2.6. *el-Kasîdetü'l-Hicâziyye*

Hac için gittiği Hicaz'dan dönüşünde yazdığı ve bir yılın günleri sayısınca beyiti olan kasidesidir.²³⁸

3.10.2.7. *Risâle fî Terâcimi Ricâli'l-Müsned*

Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'inde yer alan ricâle dair olup günümüze ulaşmamıştır.²³⁹

3.10.2.8. *Fütûhu'l-Mağrib*

Adına bakarak Tarih ile ilgili olduğu²⁴⁰ söylenebilirse de ricale dair olma ihtimalinden de bahsedilmektedir.²⁴¹

3.10.2.9. *Kitâbü'l-esmâ'*

Henüz el yazması şeklindedir ve 8 varaktan oluşmaktadır.²⁴²

²³⁷ Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 220. "Eserin 70 ciltten oluştuğu ve tüm ilimleri kapsadığına" Ettafeyyiş'ten aktarılan bir bilgi de söz konusudur. Bkz.: Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, c. 1, s. 775.

²³⁸ Dercînî, *Tabakât*, c. 2, s. 494; Bâcû, "Vercelânî, Ebû Ya'kûb", s. 51; Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, c. 1, s. 773.

²³⁹ Bâcû, "Vercelânî, Ebû Ya'kûb", s. 51.

²⁴⁰ Özdemir, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, s. 98.

²⁴¹ Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, c. 1, s. 767.

²⁴² Carster, *Bibliyografya'l-İbâziyye*, c. 1, s. 761.

3.10.2.10. Diğerleri

Vercelânî'ye nisbet edilen diğer eserler ise şunlardır: *Cevâbün fi'l-'akîde*²⁴³, *Cevâbün 'ale'l-mesâil*²⁴⁴, *Menâzilü's-sefer ilallâh*²⁴⁵, *Risâletün ilâ ba'di'l-ashâb*²⁴⁶, *Risâletün fi me'âni'l-fikh*²⁴⁷, *Şerhu Siyeri Mahbûb b. er-Rahîl fi târihi'l-İbâziyye bi'l-meşrik*²⁴⁸, *et-Târîhu'l-kebîr li-Sedrâte ve Vercelân ve Vâdi'l-Rîg*²⁴⁹.

4. İBÂZİYYE'NİN GÜNÜMÜZDEKİ VARLIĞI VE YAYGIN OLDUĞU BÖLGELER

Bugün Uman başta olmak üzere Zengibar, Fas, Tunus, Cezayir, Mali, Madagaskar, Tanzanya, Libya ve Kuzey Afrika'da müntesipleri bulunan²⁵⁰ İbâziyye'nin günümüze ulaşmasında en dikkat çekici sebebin, Haricîlerden farklı olarak “muhalif” addettikleri Müslümanları müşrik saymıyor olması gösterilir. Ayrıca Müslümanları sebepsiz yere öldürmeyi (isti'raz) helal görmemiş, kuûd taraftarı olup hurûcda bulunmamışlardır.²⁵¹ Abdullah b. İbaz ve gruba liderlik eden sonraki imamların da bu tavırdan yana olması, İbâzîlerin Müslümanlar arasında yaşayabilmelerine olanak sağlamıştır.²⁵²

Verdiği eserler sayesinde mezhep hakkındaki nâdir bilgileri elde edebildiğimiz isimlerin başında Vercelânî gelmektedir.

²⁴³ a.g.e., c. 1, s. 770.

²⁴⁴ a.g.e., c. 1, s. 771.

²⁴⁵ a.g.e., c. 1, s. 772.

²⁴⁶ a.g.e., c. 1, s. 774.

²⁴⁷ a.yer.

²⁴⁸ a.g.e., c. 1, s. 775.

²⁴⁹ a.g.e., c. 1, s. 776.

²⁵⁰ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 6; Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, s. V; Demirci, *İbâziyye ve Hadis*, s. 660; Demirci, *İbâziyye'nin Hadise Bakışı*, s. 30, 31.

²⁵¹ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 84, 85. Fığlalı; *'Baştan beri sağduyu ve sünnet hududu, İbâdîlerin, İslam dünyası içinde oldukça mutedil ve Ehl-i Sünnet'e en yakın Hâricî fırkası olduğu kanaatini doğurmuştur'* demektir. Bkz.: Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s.105.

²⁵² Demirci, *İbâziyye ve Hadis*, s. 660.

BİRİNCİ BÖLÜM:
VERCELÂNÎ'DE USÛL-İ FİKİH
VE HADİSLERİN BU ALANDAKİ ROLÜ

1. USÛL-İ FIKHİN KAYNAKLARI

Rasûlullâh hayattayken ashap karşılaştığı problemleri bizzat O'na götürüyor ve çözüme kavuşturuyordu. Bu sebeple bir kurallar bütününe ihtiyaçları yoktu. Allah Rasûlü'nün vefatından sonra sahâbe, yeni problemleri çözüme kavuşturmaları gerektiğinde yine O'nun yolunu takip etti. Onlar sebab-i nüzul ve Arap dili gibi meselelere çözüm getirebilecek pek çok alet konusunda mâhir idiler. Ayrıca peygamberin eğitiminden geçmiş, din adına anlayış sahibi kimselerdi. Dolayısıyla hüküm çıkarmada bir pratiklik kazanmışlardı. Fakat özellikle tâbiün neslinden itibaren İslâm coğrafyası genişledi ve farklı milletten insanlar İslam'a girmeye başladı. Buna bağlı olarak karşılaşılan problemler çeşitlendi ve müçtehitlerin hüküm vermesi gereken konular arttı. Bu konuları çözüme kavuşturmak adına, öncekilerin takip ettikleri metotlardan yola çıkarak yeni kurallar ortaya konmaya başladı. Bu çözüm üretme çabaları zamanla birer metod halini aldı; yılların birikimi ve emeğiyle sistemler oluşturuldu. Genelde fikhî mezhepler çerçevesinde ve geçmiş birikimi dikkate alarak oluşturulan bu sistemlerin temel amacı, karşılaşılan problemlere çözümler üretilmesi idi. Tedvin faaliyetiyle de yazıya geçirilen bu kurallara “Usûlü'l-fikh” adı verildi.²⁵³ Coğrafya ve hoca-talebe ilişkisi gibi pek çok hususun etkilediği usûl farklılıkları mezheplerin ortaya çıkmasında temel sebeplerden biri haline geldi.

Her mezhebin usulü farklı olsa da birleştikleri bir nokta vardır; hepsi de meselelere keyfi değil naslardan yola çıkarak çözüm bulma çabasındadır. İslam'ın hukuk anlayışında ittifakla kabul edilen, uyulması zorunlu, bizzat naslardan elde edilen delillere “aslî deliller” denmektedir ki bunlar Kur'ân, Sünnet, icmâ ve kıyâs olarak tespit edilmiştir.²⁵⁴ Ümmetin genelinin “delil addetme” konusundaki ittifakı, bunların delâletlerinin veya kullanım alanlarının tespiti gibi pek çok meselede ihtilâfa engel olmamıştır. Kaldı ki istihsân, şer'u men kablênâ, sedd-i zerayî, mesâlih-i mürsele, sahabe kavli gibi “fer'î” ismiyle anılan ve sadece bazı mezheplerin kabul ettiği deliller de vardır.²⁵⁵

Diğer mezhepler gibi İbâzîler'in de hüküm çıkarmada başvurdukları kendilerine has bir usul ve metodları vardır. Vercelânî'ye göre fikh ve usulü, naslardan yola çıkarak Müslüman kişinin ebedi saadete ulaşmasını sağlayan bir ilimdir. Ancak bu ilimde birçok ihtilâf söz konusudur, çünkü bu ilim işaret, alamet ve deliller üzere bina edilir; bunlardan yola

²⁵³ Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları : (Usulü'l-fikh)*, Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1990, s. 32, 33.

²⁵⁴ a.g.e., s. 45.

²⁵⁵ M. İsmail Dönmez, *İbadi Mezhebinin Usul-ü Fikh Kaynakları*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2006, s. 24.

çıkarak hükme varılır. Bu sebepten aynı verilerden hareket eden kişilerin vardıkları sonuçlar farklı farklı olabilir. Vercelânî'ye göre bu farklılıklar içinde en ideal ve tatmin edici olanı, kendi ifadesiyle, “et-tarîku'l-vustâ” yani orta yoldur. Bu sebeple kitabında bir meseleyi izâh ederken o konuda “câiz olanları” ortaya koyacağını, şazz olanlarla ilgilenmeyeceğini söyler.²⁵⁶

Vercelânî'nin aktardığına göre İbâzîlerin şer'î deliller Kur'ân, Sünnet ve reydir.²⁵⁷ Rey ise içtihat, icma ve kıyas yoluyla ortaya konur. Dolayısıyla aslî deliller konusunda İbâzîlerin ümmetin geneli ile aynı düşündüğü söylenebilir. Kendi görüşleri olarak sahâbeden nakledilen bilgiler²⁵⁸ ve istihsan ise fer'î delillerden kabul edilir. Tüm bu dellerin İbâzîlerin sistemi içindeki yerleri ayrı ayrı tetkike değer görünmektedir.

1.1. KUR'ÂN-I KERÎM

Kur'ân-ı Kerîm'e bakış ve onu tarif konusunda Sünnilerle İbâzîler arasında hemen hiçbir fark yoktur. Nitekim Vercelânî'nin anlayışına göre Kur'ân; Rasûlullâh'ın kalbine Allah tarafından Arapça olarak indirilmiş ve bu yönüyle mucize olan, her iki özelliği de tevatür ile nakledilmiş ilahî kelâmdır. Hz. Osman mushafı üzere icma olunmuş ve bize bu şekli ulaşmıştır. İncil gibi önceki ilahî kitapların aksine tahrif edilmemiş olup bizzat Allah tarafından korunmaktadır. Bu özelliklerden herhangi birinin inkârı küfrü gerektirir.²⁵⁹

Vercelânî tanımıyla alakalı bu bilgiler dışında Kur'ân'ın başka özelliklerine de dikkat çekmektedir. Kur'ân ile alakalı değindiği bu bahislerde genellikle Sünnîlerle aynı görüşü paylaşıyor olsa da ulaştığı sonuçları hadisler üzerine bina etmesi dikkatlerden kaçmamaktadır. Hadise verdiği bu yer nedeniyle onun Kur'ân ile ilgili bazı görüşlerine işaret faydalı olacaktır.

1.1.1. Kur'ân'ın Lafız Özelliği

Vercelânî, anlamı değiştirilmediği müddetçe ve şeriate aykırı olmadıkça Kur'ân'ın başka dile çevrilebileceği görüşündedir. Arapça zorunluluğu sadece namaz için geçerlidir. Fakat Ebû Hanife'ye göre kişi, namaz dışında olduğu gibi namazda da Kur'ân'ı kendi dilinde okuyabilir. Hatta Abdullah b. Mesud namazda Kur'ân'ın Arapça olarak tefsir edilmesine izin vermiştir. Nitekim İbn Mesud namaz kıldırırken, ardında namaz kılanlardan bazılarının

²⁵⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 4.

²⁵⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 3.

²⁵⁸ Vercelânî “sahabe kavli” ifadesini kullanmıyor olsa da Hz. Ömer'in birçok görüşüne atıfta bulunup delil alması (mesela bkz.: Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 35-40) sahâbeden nakledilen bilgileri ne kadar önemseydiğini göstermektedir. Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 35-40

²⁵⁹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 141. Kur'ân'ın bu tarifini krş.: Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 51-54

manasını anlamayabileceğini düşündüğü ayetleri yine Arapça olarak açıklanmış hatta bazı kelimelerini değiştirebilmiştir. Nitekim Rasûlullâh;

"اقرأوا القرآن على سبعة احرف كلها شاف كاف ما لم يختم آية رحمة بأية عذاب وآية عذاب بأية رحمة"

"Kur'ân'ı yedi harf üzere okuyunuz. Hepsi de şifa verici ve yeterlidir. Yeter ki rahmet ayetini azap, azap ayetini de rahmet ayetiyle sonlandırmayınız"²⁶⁰ buyurmuştur. Vercelânî'ye göre herhangi bir dilde şahadet getirmek de buna benzer ve geçerlidir.²⁶¹

1.1.2. Kıraat Farklılıkları ve Şâz Kıraatler

Vercelânî'ye göre, yukarıda zikri geçen hadis gereğince ümmet için Kur'ân'ın âyet ve sûrelerinin yedi kıraat üzere okunması câizdir ve bunlardan her biri Allah katında hakır. Vercelânî'ye göre elli kadar şâz kıraatten bahsedilir, ancak böyle tavsif edilen okuyuşlar câiz değildir.²⁶² Zira hadiste ifade edilen yedi kıraat Cebrail (as) tarafından belirlenmiştir. Buna delâlet eden bir hadis vardır ve şu şekildedir: "Melek, ki bunun Mikâil (as) olduğu söylenir, (Rasûlullâh'a) 'Kur'ân'ı bir harf üzere oku' dedi ve bu sırada (yanındaki) Cebrâil'e (as) baktı. (Bunun üzerine Cibrîl kıraat sayısını) arttırmasını istedi. Böyle olunca (Mikâil) 'o zaman iki harf üzere oku' dedi. (Bu durum, kıraat sayısı yediye çıkana kadar devam etti). Yedi kıraata çıkınca (Mikâil) tekrar Cebrâil'e (as) baktı. O bir şey demeyince 'Kur'ân'ı yedi harf üzere oku! Her biri şifadır ve yeterlidir' dedi"²⁶³

²⁶⁰ Görebildiğimiz kadarıyla bu metin, iki ayrı rivayetin birleşmesinden oluşmaktadır. "Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olduğundan" bahseden birinci kısmı Buhârî tarafından da nakledilmiştir (bkz.: Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 5) fakat burada "كلها شاف كاف" ibaresi yer almamaktadır. Diğer yandan bu kısım, Nesaî'de (bkz.: Nesaî, İftitah, 37) Abdullah b. Abbas'ın Übeyy b. Ka'b'dan aktardığı "أُنزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ كُلُّهَا شَافٍ كَافٍ" hadisinde yer alır. "Kur'ân'ın yedi harf üzere indiğine" dair hadisler için ayrıca bkz.: Ebû Davud, Salât, 367; Tirmizi, Kırâat, 11; Mâlik, Muvatta', eş-Şi'r, 14. Hadisin birinci kısmı Rebî'nin Müsned'inde ise Ebû Ubeyde rivayetiyle (bkz.: Rebî', Müsned, c.1, s. 31, h.no:15) Vercelânî'nin naklettiği şekle yakındır ve "هكذا" tarzındadır. Dolayısıyla iki rivayeti birleştirerek nakletme Vercelânî'nin takdiri gibi görünmektedir. Vercelânî'nin naklettiği metin yani iki cümleye aynı anda yer veren şekli ise görebildiğimiz kadarıyla Beyhakî tarafından nakledilmiştir.

²⁶¹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 159.

²⁶² Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 24.

²⁶³ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 24, 25. Hadisin Vercelânî'nin aktardığı metni şu şekildedir: امره الملك قيل انه ميكائيل فقال اقرا القرآن على حرف فنظر الى جبريل فقال استزده فقال الملك اقرا على حرفين فنظر الى جبريل فقال استزده فقال اقرا على اربعة احرف فنظر الى جبريل فقال استزده فقال اقرا على اربعة احرف فنظر الى جبريل فقال استزده فقال اقرا على خمسة احرف فنظر الى جبريل فقال استزده فقال اقرا على ستة احرف فنظر الى جبريل فقال استزده فقال اقرا على سبعة احرف فنظر الى جبريل فلم يقل شيئا فقال له الملك اقراه على سبعة احرف كلها شاف كاف

Hadisin *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan kitaplardaki (mesela bkz. Nesaî, İftitâh, 37) Übeyy b. Ka'b rivayeti ise şu şekildedir:

إِنَّ جِبْرِيْلَ وَمِيكَائِيْلَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ أَنْبِيَايَ، فَقَعَدَ جِبْرِيْلَ عَنْ يَمِيْنِي وَمِيكَائِيْلَ عَنْ شِمَالِي، فَقَالَ جِبْرِيْلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: اقْرَأِ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ. قَالَ مِيكَائِيْلُ: اسْتَزِدُّهُ اسْتَزِدُّهُ حَتَّى بَلَغَ سَبْعَةَ أَحْرَفٍ فَكُلُّ حَرْفٍ شَافٍ كَافٍ.

Görülebileceği üzere burada kıraat sayısının artırılmasını isteyen melek Mikâil'dir. Vercelânî'nin kullandığı rivayet ise kendi düzenlediği kaynakta bulunmamaktadır.

Vercelânî'ye göre Kur'ân'ın tek şekilde okunabileceğini iddia edenler iman edilmesi gereken bir meleğin sözünü inkâr etmiş sayılır.²⁶⁴ Vercelânî daha sonra sahabe tarafından aktarılan ve bize kadar gelen bu yedi okuyuşun imamlarını “Nafi‘, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Abdullah b. Âmir, Hamza, Kisâî, Âsım” şeklinde sıralar.²⁶⁵ Dolayısıyla ümmet arasında kabul gören ve üzerlerinde icmâ edilmiş olan okuyuş şekillerinin İbâzîler tarafından da onaylandığı rahatlıkla söylenebilir.

Diğer taraftan Vercelânî'nin, Kur'ân'ın gayr-i Arab unsurlar ve ayrıca yaşlı olanlar tarafından “yanlış” okunabileceğine, anlamı tamamen değiştirmemek kaydıyla, cevâz verdiği görülür. O bu fetvasına “Azab âyetini rahmet, rahmet âyetini de azab ayetiyle bitirmediğin sürece (bunda) beis yoktur” hadisini delil getirir.²⁶⁶

1.1.3. Kur'ân'ın Günümüze Ulaşması ve Sübutu

Vercelânî'nin verdiği bilgilere göre Kur'ân'ın toplanma kararı, 700 kadar kurrâ ve hâfızın şehit olduğu Yemâme Savaşı (12/633) sonucunda alınmıştır. Bu konuda belirlenen yöntem iki kişinin şehâdet ettiği ayetin mushafa yazılması idi. Sadece Berâe/Tevbe Suresi'nin son iki ayeti Hz. Ömer'in tek başına şehadetiyle kabul edilmiştir. Çünkü onun hakkında Rasûlullâh: “لم تكن الا شهادة عمر لكانت كافية لان عمر مروع هذه الامة” yani “Yalnız Ömer'in tek başına şehadeti kabul edilir. Çünkü o bu ümmetin korku verenidir” buyurmuştur.²⁶⁷ Rivayeti hadis kitaplarında bulamadığımızı ifade etmemiz gerekir.

Vercelânî'nin Kur'ân hakkında değindiği konulardan biri de Hz. Ebû Bekir döneminde cem edilen mushafın çoğaltılmasıdır. Verdiği bilgiye göre Osman b. Affan, mushaf konusunda ortaya çıkan ihtilâfları çözebilmek adına farklı olanları imha ettirmiş ve bu nüshayı çoğaltmıştır. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'in Rasûlullâh'a inen şekli koruma altına alınmış olmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'in sübutu kat'îdir. Vercelânî'ye göre bu durumu inkâr eden küfre girmiş olur.²⁶⁸ Vercelânî'nin verdiği bu bilgiler de Sünnî görüş ile

²⁶⁴ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 26.

²⁶⁵ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 25.

²⁶⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 26. Hadisin Vercelânî tarafından senedsiz olarak aktarılan metni; لا باس ما لم يختم آية رحمة بآية عذاب او آية عذاب بآية رحمة
şeklindedir. Hadisin, mesela Beyhakî tarafından nakledilen (bkz. Beyhakî, *Sünenü'l-kübra*, Salât, 37) metni de buna çok yakın olup “ما لم يختم آية عذاب برحمة أو رحمة بعذاب” şeklindedir, ravisi ise Übeyy b. Ka'b'dır.

²⁶⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s.63.

²⁶⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s.63.

uyuşmaktadır.²⁶⁹ Fakat burada dikkat çekici olan, Hz. Osman'ın farklı Mushaf'ları yaktırmasını onaylamayan²⁷⁰ diğer İbâzîlerin hilâfına Vercelânî'nin bunu doğru bulmasıdır.

1.1.4. Kur'ân'ın Delâleti

Ümmetin çok büyük kısmına göre Kur'ân'ın sübutu katî olmakla birlikte delâleti böyle değildir. Yani Kur'ân ayetleriyle ortaya konan mana bazen yoruma açıktır ve dolayısıyla zannî olur.²⁷¹ Bu hususta İbâzîler de aynı görüştedir. Nitekim Vercelânî'ye göre Kitâb'da yer alan lafızlar hakîkî veya mecâzî, mücmel veya mufassal, zâhir veya bâtın, 'âmm veya hâs olabilir. Dolayısıyla mananın netleşmesi için bir karineye ihtiyaç duyulur. Vercelânî'ye göre bu görevi üstlenen delil genellikle sünnettir.²⁷² Nitekim "... İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik"²⁷³, "Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin"²⁷⁴ gibi ayetler sünnetin sahip olduğu bu rolün en büyük delilidir. Vercelânî, Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'da çok açık bir şekilde emrettiği ve dolayısıyla hükmü katî olan namazın nasıl kılınacağını ancak sünnetten öğrenebileceğimizi bu duruma örnek olarak verir.²⁷⁵

1.2. SÜNNET

Bu konudaki yaklaşımından da anlaşılacağı üzere Sünnet'in, Vercelânî'nin sistemi içinde çok büyük yeri vardır. Nitekim o, şeriatın diğer kaynaklarının nasıl kullanılacağı ve sistem içindeki yerini tespit etmekte bile sık sık Rasûlullâh'tan rivayet edilen malzemeye başvurur.

1.2.1. Sünnetin Tanımı

Lügatte, "alışılmış yol" ve "âdet" gibi anlamları olan sünnet kelimesi, fıkıhçıların dilinde Rasûlullâh'tan nakledilen her türlü söz, fiil ve takrire delalet etmektedir.²⁷⁶ Hadis ilminde ise Hz. Peygamber ile ilişkilendirilen bilgiler hakkında "sünnet" yanında "hadis", "eser" ve "haber" terimleri gibi kavramlar da söz konusudur. Bu bağlamda "hadis" teriminin daha çok "kavlî" olan rivayetler; "sünnetin" ise "amelî" hususlar için kullanıldığı söylenebilirse de ikisinin eş anlamlı olduğunda ittifak vardır.²⁷⁷ "Haber" kavramı ile hadis arasında da bir umum-husûs ilişkisi olduğu söylenebilir. Buna göre her hadis aynı zamanda

²⁶⁹ Bkz.: Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2006, c. 31, s. 244.

²⁷⁰ Bkz.: Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, s. 100.

²⁷¹ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 63.

²⁷² Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 47.

²⁷³ Nahl, 16/43, 44.

²⁷⁴ Haşr, 59/7.

²⁷⁵ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 47.

²⁷⁶ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 71.

²⁷⁷ Subhî es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, İstanbul: İFAV, 2012, s. 3-8.

bir haberdir, ancak her haber hadis olmayabilir.²⁷⁸ “Eser” hakkında farklı tanımlamalar olmakla birlikte, cumhurun bu terimi haber anlamında kullandığı söylenebilir.²⁷⁹

Vercelânî'nin Rasûlullâh'a izafe edilen bilgi konusunda başvurduğu terminolojinin de buna paralel olduğu görülür. Gerçi onda “sünnet” kavramının biraz daha öne çıktığı, Allah Rasûlü'ne izafe edilen “sözler” konusunda ise “hadis” ve “haber” terimlerini öncelendiği söylenebilir. Bu noktada bizzat kendisi tarafından ifade edilmemiş olsa da sünnet ile “teşri ifade eden yönü”, hadis ve haber ile de bize kadar ulaşan “rivayetleri” kasdettiği düşünülebilir. Ancak son tahlilde bu terimleri, genelde aralarında bir fark görmeksizin ve bazen birbirlerinin yerine kullandığı da görülmektedir. Bu kullanımı ile onun diğer İbâzî âlimlerle uyum içinde olduğu söylenebilir.²⁸⁰

1.2.2. Sünnetin Kaynağı

Rasûlullâh'a ait olan hükümler Vercelânî'ye göre vahiy kaynaklıdır. Zira Rasûlullâh'tan sâdır olan ve Kur'ân'ın, başta ibadetlerin ifa şekli olmak üzere, aslî emirlerine açıklamalar getiren hükümlerin vacip, mendup veya mübah hükmünü alması mümkündür. Bunlar içinde vacibler oldukça önemlidir; zira vacibin “yapılması zorunlu şeyler” manasına geldiği malumdur. Öyleyse Rasûlullâh'a ait hükümlerin vahiy kaynaklı olduğu sonucuna ulaşılır. Bütün bunlar kavli olabileceği gibi fiilî de olabilir.²⁸¹

1.2.3. Sünnetin Kısımları

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere ilim adamları genel itibariyle sünnet kavramını hadisin mürâdifi olarak kullanmışlardır. Böyle olunca sünneti de kavli, fiilî ve takrirî olmak üzere üç kısımda ele almışlardır. Vercelânî hakkında da bu kullanımları görebilmek mümkündür.²⁸² Nitekim o, teker teker her birinin tarifini vermemekle birlikte, sünnet malzemesini bu üç tavsif ile kullanır. Tariflerine yer vermemesi, yaşadığı VI/XII. asırda bu terimlerin artık yaygın ve ihtilâfsız olarak kullanılmakta oluşuna bağlanabilir.

²⁷⁸ Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 8.

²⁷⁹ Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 9.

²⁸⁰ Bu yönüyle diğer İbâzîler'in kullanımıyla uyum içerisindedir. Karş.: Demirci, *İbaziyye'nin Hadise Bakışı*, s. 116.

²⁸¹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 48.

²⁸² Mesela bkz.: Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 160.

1.2.3.1. Kavli Sünnet

Hadisleri çoğu zaman “li kavli Rasûlillâh” veya “kâle Rasûlullâh” gibi lafızlarla aktaran Vercelânî böylece “kavlî” sünnete işaret etmiş olmaktadır.²⁸³ Bize göre bu konuda nispeten farklı olan husus onun, Hz. Peygamber’in en temel görevi olan tebliğ ile kavli hadisler arasında bağlantı kurmasıdır.²⁸⁴

1.2.3.2. Fiilî Sünnet

Kendi ifadesine göre “sünnet, kavli olabileceği gibi fiilî de olabilir”.²⁸⁵ Nitekim Cenâb-ı Peygamber:

“خذوا عني مناسككم و صلوا كما رأيتموني أصلي”

yani “Hac menâsikini benden alıp öğreniniz ve namazı benim kıldığım gibi kılınız”²⁸⁶ buyurmak suretiyle kendisinden sâdır olacak bilgilerden bir kısmının fiilî olacağına ve bunların da bağlayıcılık özelliğine sahip bulunduğu dikkat çekmiştir. Bağlayıcılık konusuna özel dikkat çekmesi açısından fiilî sünnetin Vercelânî’nin sistemi içindeki yerine biraz ayrıntısı ile bakmakta fayda olacaktır.

İslâm âlimleri Peygamber’in fillerini genel olarak üç başlık altında ele almaktadır:

a.. Beşerî fiiller: Bunlar yeme-içme gibi tüm insanlarla alakalı fiillerdir. Bunlar “insan” sıfatıyla yapılan şeyler olduğu için hukuka kaynaklık yapmaz.

b. Sadece kendisine emredilenler: Teheccüd namazı kılmak gibi şahsıyla alakalı fiiller.

c. Teşrîi içeren filleri.²⁸⁷

Bu konuda Vercelânî’nin de benzer şeyler söylediği görülür. Nitekim ona göre Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı emirler “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et”²⁸⁸ ayetinde olduğu gibi sadece O’na hastır. Mesela “نحن معاشر الأنبياء لا نورث ما تركنا صدقة” yani “Biz peygamberler miras bırakmayız. Bizden kalan sadakadır” hadisi²⁸⁹ de aynı hususa örnek

²⁸³ Mesela bkz.: Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 48.

²⁸⁴ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 59.

²⁸⁵ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 48.

²⁸⁶ Bkz.: *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 48. Görebildiğimiz kadarıyla bu metin iki farklı hadisin birleştirilmesinden oluşmuştur ve her ikisi de *Kütüb-i Sitt*e’yi oluşturan eserlerde ve Vercelânî’nin *Tertîb*’inde bulunmamaktadır. Hadislerin her ikisi de nispeten geç dönem kaynaklarında yer alır. Hac ile alakalı kısmı için mesela bkz.: Beyhaki, *Sünen*, c. 5, ss. 125; Namaz ile ilgili ikinci kısım için bkz.: Dârekutnî, *Sünen*, c. 2, ss. 10; Beyhaki, *Sünen*, c. 2, ss. 486.

²⁸⁷ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, ss. 100, 103.

²⁸⁸ Mâide, 5/67; delil getirdiği diğer ayetler: Hicr, 15/94; Müddesir, 74/1; Müzzemmil, 74/1.

²⁸⁹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 78. Hadis bu metinle *Tertîb*’de de geçmektedir ve Hz. Âişe’den nakledilmiştir. Buna göre Hz. Âişe, Rasûlullâh’ın mirasını soran diğer hanımlarına bu rivayeti okumuştur.

olabilir. Bu hadis ilk bakışta mirasla ilgili ayet ile çelişiyor görülebilir. Fakat bir istisnadır ve sadece peygambere ait bir durumdur. Zira bu, Hz. Ebû Bekir tarafından nakledilmiş ve sahabe arasında meşhur hâle gelmiştir, ayrıca inkâr edeni de olmamıştır. Diğer taraftan Hz. Ebû Bekir, sahabe nezdinde bu ümmetin sıddığı kabul edilir. Onun kavliyle sahabe ve diğer Râşid Halifeler amel etmişlerdir. Hz. Peygamber “عليكم بسنتي و سنة الخلفاء الراشدين من بعدي” hadisiyle bize onları tavsiye etmiştir.²⁹⁰ Kaldı ki ümmet-i Muhammed’in dalâlet üzere birleşmeyeceği de bir gerçektir. Bütün bunlar dinde sadece peygambere ait hükümlerin varlığını ispat etmektedir. Bu tespit “Allah’ın Kitâb’ı içerisinde zan bulunmayan kesin bir haberdur ve dolayısıyla onun tercih edilmesi gerekir” anlayışını da iptal eder. Çünkü Rasûl’e uymayla ilgili birçok ayet vardır. Bu ayetler aynı zamanda “Kur’ân-ı Kerîm’den bir delil gelene kadar tevakkuf gerekir” görüşünü de hükümsüz kılar. Çünkü ittifakla sabittir ki Rasûlullâh Kur’ân’ı beyan etmekle emrolunmuştur. “Böyle haberler bizzat dinleyenleri bağlar. Bize ise mütevatir yolla gelmelidir” görüşü de geçersizdir. Zira bu bakış açısı, şeriatin çoğu hükmünün tevatür yoluyla gelmemesi sebebiyle ahad haberi iptal edecektir. Hâlbuki hükümlerin çoğu ahad haber üzerine bina edilmiştir. Buradan hareketle denilebilir ki dinde sadece Rasûlullâh’a hitap eden hükümler vardır. Fakat Kur’ân’ın umum bildiren hükümleri O’nun için de geçerlidir. Bu hükümler ya açık şekilde Kur’ân-ı Kerîm’de yer almasıyla veya güvenilir bir haberle ki bu, ravisi sağlam ahad haber de olabilir, anlaşılır.²⁹¹

Bazı emirler ise “Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik halinde) boşayın ve iddeti sayın”²⁹² ayetinde olduğu gibi muhatap olarak Hz. Peygamber’i almış olsa da umumî hüküm ifade eder. “Ey iman edenler!”, “Ey insanlar!”, “Ey akıl sahipleri” gibi cemî sigayla nâzil olanlar hakkında ise ihtilâf vardır. Zira bu ifadeler bazılarının göre Hz. Peygamber’e de şâmil iken bazıları O’nun bu çerçeveye dâhil edilemeyeceğini söylemiştir. Fakat Vercelânî’ye göre bunlar hem peygambere hem de ümmete hitap etmektedir.²⁹³ Zira one göre ikinci görüşün delili yoktur.

(bkz. Vercelânî, *Tertîb*, c.2, s. 299, h.no:677) Ancak yukarıda da yer aldığı gibi Vercelânî, hadisin Hz. Ebu Bekir’den nakledildiğini kaydetmektedir. *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde “ما تركنا صدقة” metniyle verilen hadisin sahabî ravisinin Hz. Ebu Bekir olduğu görülür (mesela bkz. Buharî, Menâkıb, 40; Megâzî, 14; Müslim, Cihat ve Siyer, 15, 16; Ebû Davud, Harac, İmâre ve Fey,19). Dolayısıyla Vercelânî’nin bu rivayet hakkında *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerdeki rivayetlerini ve yaygın olarak bilinen naklini kendi kaynağına tercih etmektedir, denilebilir.

²⁹⁰ “Hulefâ-i Râşidîn” ifadesini kullanması ve bu bağlamda Ehl-i Sünnet’in yaygın olarak kullandığı bu hadise işaret etmesi dikkat çekicidir. Vercelânî’nin *Tertîb*’de yer vermediği bu hadis için bkz. Tirmizi, İlim, 16; Ebu Davud, Sünnet, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 6; Dârimî, Mukaddime, 16.

²⁹¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 78, 79.

²⁹² Talâk, 65/1.

²⁹³ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 78.

Bu konuyu ele alırken verdiği örnekler ve muhalif görüşlerden ayrıca şu anlaşılır ki Vercelânî daha önce de konusu geçtiği üzere, sahih senedle gelmesi gibi bazı şartlarıyla birlikte, ahad haberi delillerden kabul etmektedir. Ayrıca sadece Kur’ân’la yetinilmeli fikrine de karşı çıkmakta ve sünnetsiz şeriatin iptal olacağı kanaatini taşımaktadır.

1.2.3.3. *Takrîrî Sünnet*

Vercelânî’nin verdiği bilgiye göre “Rasûlullâh’ın, huzurunda yapılan veya söylenen bir şeye kayıtsız kalması, o şeyi onayladığı veya reddetmediği manasına gelir. Çünkü Rasûlullâh reddetmesi gereken bir şeyi onaylamaz.²⁹⁴ Buradan anlaşıldığına göre müellif, Hz. Peygamber’in takrirlerini de sünnete dâhil etmekte ve delil saymaktadır.

Verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Vercelânî, sadece Rasûlullah’a izafe edilen bilgileri değil ahabdan birinin “O’nun zamanında şöyle şöyle yapardı” ifadesiyle aktardığı (hükmen merfû) bilgileri de sünnetten saymaktadır. Müellif doğal olarak bu tarz haberlerin koşulsuz kabul edilemeyeceğini, araştırılıp sıhhati ortaya konduktan sonra delil addedileceğini de sözlerine ekler.²⁹⁵

1.2.4. *Sünnetin Elde Edilme Yolları*

Hz. Peygamber’e izafe ile nakledilen rivayetleri elde etme şekilleri Hadis ilminde “tahammülü’l-ilim” ismiyle anılır. Bu çerçevede semâ‘, kırâat, icâzet, münâvele, kitâbet, i‘lâm, vasiyyet ve vicâde olmak üzere sekiz metod tespit edilmiştir.²⁹⁶

Vercelânî’nin sünnetin elde edilme şekilleri konusunu işlemek üzere müstakil bir başlık açmadığı, hatta bu çerçevede ortaya çıkan terimlerin hepsini tanımlamadığı ve hatta bir kısmına isim olarak bile temas etmediği görülür. Bununla birlikte Vercelânî metinler içine dağılmış olarak hadis/sünnet elde etme yollarına ve bu yönde oluşan usul anlayışına dair kıymetli bilgiler verir. Nitekim o bir vesileyle şöyle bir açıklamada bulunur:

*Görmediğin veya görsen bile hadis almadığın ve dolayısıyla sana rivayette bulunmamış birinden rivayette bulunmak bir çeşit yalandır. Eğer sen bir toplulukta olsan ve size bir hadis rivayet edilse o zaman söz konusu şahıstan ‘حدثني’، ‘روی لي’، ‘قال لي’ diyerek rivayet etmende ise bir beis yoktur”.*²⁹⁷

²⁹⁴ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 140.

²⁹⁵ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 160.

²⁹⁶ Bkz.: Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 64-77; Çakan, *Hadis Usulü*, s. 51-56.

²⁹⁷ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 157.

Görüleceği üzere birinci cümle tedlîs, ikincisi ise semâ‘ metodunda kullanılacak rivayet sigaları ile ilgilidir. Vercelânî şu sözleriyle ise aslında münâveleye ve bu metotta kullanılabilen sigalara işaret etmektedir:

“Biri sana kendi kitabını verirse ve sen bu kitap hakkında ‘bütün rivayetleri bence sahihtir’ diye düşünürsen, talebelerine ‘söz konusu hadisleri روى ve حدث lafızlarıyla rivayet edebilirsiniz’ diyebilirsin”.

O, icâzet ile alakalı bir ayrıtıyı ise şöylece ortaya koyar:

“Eğer bir topluluk içinde okunan hadisleri dinlerse fakat hadisleri okuyan kişi içinizden sadece birine icâzet verirse, izin verilen bu raviden başkası o kişiden rivayette bulunmasın. Eğer orada bulunan ve dinleyen herkese icâzet verilirse, حدثي lafzıyla rivayette bulunmada bir sakınca yoktur.”²⁹⁸

Şu açıklaması da münâvele, mükâtebe ve icâzetli mükâtebe ile ilgilidir:

*“Birine kitap verilmesi; sika bir kimse ile kitap gönderilmesi, kitabın altına kendi işaretini yazması, kitabı okuduğunu, sahih olduğunu veya icâzet verdiğini yazması câizdir. Fakat bazı âlimler bu tür rivayetlerin tamamını mürsel saymaktadır”.*²⁹⁹

Bu kısımda Vercelânî bu metodlarla alakalı bazı problemleri hususlara da değinir. Bunlardan biri şeyhin, kendisinden “اخبرتي”, “حدثتني” ve “قال لي” gibi (semâ‘a delâlet eden sigalarla) hadis nakleden raviyi veya naklettiği hadisi hatırlamaması ile ilgilidir. Müellife göre bu durum ravinin cerhini ve aktardığı rivayetin reddini gerektirmez. Bu durumda şeyh söz konusu hadisi tetkik eder. Eğer hadisin sahih olduğunu biliyorsa o zaman hadisi öğrencisinden tekrar alabilir. Fakat bu rivayeti tekrar aktarırken “عن تلميذه عن نفسه” şeklinde bir ifade kullanır. Nitekim Rebî‘ b. Habîb ile hocası Ebû Ubeyde Müslim ve Abdullah b. Vehb el-Mısrî (v. 197/813) ile hocası İmam Malik arasında böyle bir durum yaşanmıştır ve bunlar söz konusu hadisleri “عني بسنده حدثني فلان” ifadesiyle nakletmişlerdir. Eğer şeyh tanımadığında ısrar ederse rivayet reddedilir. Nitekim Zührî’nin (v. 123/742) aktardığı “ايما امرأة نكحت بغير اذن” “وليهما فنكاحها باطل” “Velisinin izni olmadan evlenen kadının nikâhı batıldır”³⁰⁰ rivayetinde böyle bir durum söz konusudur.³⁰¹

²⁹⁸ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 157.

²⁹⁹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 157.

³⁰⁰ Vercelânî’nin *Tertîb*’de yer vermediği bu hadis için bkz.: Tirmizî, Nikâh, 15.

³⁰¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 158.

Vercelânî'ye göre ölmüş birinden nakledilen veya sonraları aklını yitirmiş birinden henüz sağlıklı günlerinde aktarılan haberler makbûldür. Hadisi rivayet eden şeyh şüpheye düşüp “Rasûlullâh şöyle söylemiş olabilir” diyerek bir şey ilave ederse, bu ilave de hadisin kendisinden sayılır.³⁰² Ama hadisten olmadığı bilinmesine rağmen ona ekleme yapmak (idrâc) Rasûlullâh'a yalan atfetmektir. Ancak ihtisar yapmakta yani hadisin bir kısmını aktarmakta bir sakınca yoktur. Hadisin şerh edilmesinde veya başka bir dile çevrilmesinde de yine bir beis yoktur. Ancak şerh eden ve çeviri yapanın âlim hem Arapça'ya hem kendi diline hâkim biri olması lazımdır. Fakat Hz. Peygamber'in söylediklerinde eksiltme ve ziyade hakkı yoktur. Çünkü O, *cevâmi' u'l-kelim*'dir.³⁰³ Bu sebeplerden dolayı Arap olmayanların rivayette bulunmasında problem vardır. Zira bunlar hata yapabilirler ve hadisin anlamını başka mecralara kaydırabilirler. Hâlbuki O konuşma esnasında asla hata yapmamıştır. Bu şekilde ortaya çıkan anlam değişiklikleri Rasûlullâh'a yalan izafe etme konumundadır.³⁰⁴ Öyleyse hadis nakleden kişilerin buna ehil olmaları gerekmektedir.

1.2.5. Ravi ve Ravi ile İlgili Bazı Meseleler

Vercelânî'nin konuların akışı içinde dağınık olarak veridiği bazı bilgilerden, hadisi kabul edilebilecek ravinin özellikleriyle alakalı bilgiler aktardığı görülür.

1.2.5.1. Ravilerde Aranan Özellikler

Örneğin “Hiç mümin, fâsık gibi olur mu? Bunlar (elbette) eşit değildirler”³⁰⁵ ayetinden hareketle âdil bir kimsenin haberini kabul etmemenin o kimseyi fâsık konumunda görmek manasına geleceğini söyler. Dolayısıyla âdil kimsenin haberi mutlak olarak kabul edilmelidir.³⁰⁶ Bu yaklaşım, ravide arancak temel şartın adalet olduğuna işaret etmektedir. Söz konusu ayet ise adâlet konusundaki birinci şartın iman olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan Vercelânî, akli veya temyiz özelliği olmayan birinin verdiği haberi de güvenilir bulmamaktadır.³⁰⁷ Nitekim ona göre henüz çocuk yaşta hadis tahammül eden bazı sahabîlerde zabt kusruna rastlanabilir.³⁰⁸ Bu bağlamda bile olsa bahsetmesi, ravide aradığı ikinci özelliğin zabt kabiliyeti olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Vercelânî'nin, Hadis

³⁰² Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 158.

³⁰³ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 159.

³⁰⁴ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 160.

³⁰⁵ Secde, 32/18.

³⁰⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 134.

³⁰⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 139.

³⁰⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 143.

ilminin, yaşadığı tarihlerde artık iyice yerleşmiş bulunan kurallarına tabi olduğuna işaret etmektedir.

1.2.5.2. Ravilerin Tabakaları³⁰⁹

Vercelânî'nin verdiği bilgiye göre ümmet, Rasûlullâh'tan sonra ikinci olarak sahabe devrinin, ondan sonra da üçüncü olarak tâbiûn devrinin başladığında ittifâk halindedir. Bir sonraki tabaka ise tebeu't-tâbiûndir. Vercelânî her tabakayı ellişer yıl kabul eder.³¹⁰ Rasûlullâh 11/632 yılında vefat ettiğine göre sahabe devri 61/680, tâbiûn devri 111/729, tebeu't-tâbiûn devri ise 161/777 yılında sona ermiş olmaktadır. Burada muhtemelen ortalama bir ömrün ilim ile geçen yıllarını hesap etmiş olmalıdır. Hâlbuki genel kabule göre sahâbe tabakası 110/728 yılında³¹¹, tâbiûn 180/796, tebeu't-tâbiûn devri ise 220/835 yılında son bulmaktadır.³¹²

1.2.5.2.1. Sahabe Nesli ve Özellikleri

Vercelânî'ye göre sahabî; Rasûlullâh'a, O henüz hayattayken yetişip gören ve iman eden kimsedir. O'na peygamber olmadan önce yetişen veya peygamber olduktan sonra yetişip de iman etmeyenler sahabî sayılmazlar.³¹³ Eğer O'na yetişmesine rağmen âmâ olan fakat sohbetini duyan veya sağır olup kendisini görebilen kimseler de sahâbeden sayılırlar. Rasûlullâh'ı çocukken görenler, eğer söylediği sözleri veya yaptığı fiilleri idrak edebiliyorsa sahâbeden sayılırlar. Muhammed b. Ebî Bekir, Muhammed b. Ebî Huzeyfe ve Muhammed b. Ebî Amr b. Hazm gibi çocuk sahabîler buna örnektir.³¹⁴ Rasûlullâh'a ulaşip akli yerinde olmayan için kişinin sahabî olması ise söz konusu değildir.³¹⁵

Sahabî olduğunu ve Rasûlullâh'ın sohbetinde bulunduğunu söyleyenler veya O'nun zamanında bir şeye tanık olduğunu mesela filan gazveye katıldığını ya da kendisini filan mevkide gördüğünü söyleyen kimseler bir karine/delil olmaksızın sahâbeden sayılmazlar.³¹⁶

Vercelânî'nin aktardığına göre sahabenin adâletiyle alakalı olarak üç görüş ileri sürülmüştür:

³⁰⁹ Yaş ve isnad bakımından birbirine benzeyen akranlar grubuna Hadis ilminde “tabaka” denmektedir (İsmail L. Çakan, *Hadis Usulü*, İstanbul: İFAV, 2012, s. 71).

³¹⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 6.

³¹¹ Nitekim Allah Rasûlü, vefatından kısa bir süre önce “Yüz sene sonra bugün hayatta olanlardan hiç kimse kalmayacak” (Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe*, 217) buyurmuştur.

³¹² Bkz.: Çakan, *Hadis Usulü*, s. 71.

³¹³ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 149.

³¹⁴ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 149. Hatta Vercelânî, Hz. Osman'a karşı en şedid kimselerin bunlar olduğunu iddia eder.

³¹⁵ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 150.

³¹⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 160.

1.. Sahâbenin tümü âdildir: Ehl-i Hadis, Mürcie, Haşviyye ve Ehl-i Sünnet'in tümü bu görüştedir. Vercelânî'ye göre sahabîler, Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği üzere âdil, temiz, kötülükten uzak kişilerdir ve çeşitli vasıfları sebebiyle methedilmişlerdir.³¹⁷ Onlar Hz. Peygamber tarafından da övülmüş insanlardır. Nitekim Allah Rasûlü onlar hakkında:

"خير الناس قرني، ثم الذين يلونهم، ثم يأتي قوم يحبون السمنة تسبق يمين احدهم شهادته"

"İnsanların en hayırlıları benim dönemimde yaşayanlar, sonra bu dönemden sonra gelenlerdir. Sonra bir grup gelir, bunlar rahatlığı sever, her birinizin yemini onların (tümünün) şahadetinden üstündür" buyurmuştur.³¹⁸ Nitekim Hz. Ali de -sahabe nesli içinden sayılabileceği için- Havâric'in şahitliğinin kabul edilebileceğini söylemiştir.³¹⁹

Verdiği bilgilerden ve getirdiği delillerden Vercelânî'nin bu ilk gruba dâhil olduğu yani Ehl-i hadis ve Sünnîler ile aynı görüşü savunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu onun, kendi mezhebinin sahabîlerle alakalı görüşlerine muhâlefet ettiği manasına gelecektir. Zira İbâziyye sahabîler arasında ayırım yapılması gerektiği kanaatindedir ki bu, konuyla alakalı ikinci görüş delâlet eder.

2. Aralarında ayırım yapmak gerekir: Bunlara göre Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dışındaki tüm sahabîler hakkında dikkatli olmak ve onları, haklarında araştırma yapmadan âdil kabul etmemek lazımdır. Nitekim bir kısmı daha sonra Ridde olaylarına karışmış, hatta dinden dönenler bile olmuştur. Vercelânî'nin aktardığına göre bu görüşü savunanlar arasında Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in şahitliğinin reddedilmesi gerektiğini düşünenler vardır. Çünkü karışıklıkları olaylar onların fâsık olmasını gerektirir. Bu grup içinde yer alan bazıları ise böyle sahabîlerin tek tek şahitliklerinin kabul edilebileceği ama bir konu üzerinde birleşirlerse reddedilmeleri gerektiği görüşündedir. Bazılarına göreyse Hz. Osman'ın

³¹⁷ Nitekim Kur'ân'da sahabîler hakkında "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir' (Âl-i İmrân, 3/10), "Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık" (Bakara, 2/143), "Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir" (Fetih, 48/18) buyrulur. Bkz.: Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 147.

³¹⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 147. Vercelânî'nin aktardığı rivayete en yakın metin Tirmizî tarafından nakledilmiştir ve

خير الناس قرني، ثم الذين يلونهم، ثم يأتي من بعدهم قوم يتسمنون ويحبون السمنة يعطون الشهادة قبل أن يسألوا
şeklindedir, ravisi ise İmran b. Husayn'dir. (bkz.: Tirmizî, *Fiten*, 45). Hadisin Buharî rivayeti ise Abdullah b. Ömer'den nakille şu şekildedir:

خير الناس قرني، ثم الذين يلونهم، ثم يجيء أقوام تسبق شهادة أحدهم يمينه، ويمينه شهادته
(bkz.: Buharî, *Şehâdât*, 9) Hadisin Buharî ile hemen hemen aynı olan rivayeti Müslim tarafından da nakledilmiştir (bkz.: Müslim, *Fedâilu's-sahâbe*, 52) ve ravisi de Buharî'de olduğu gibi Abdullah b. Ömer'dir.

³¹⁹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 152.

şahitliği de reddedilir; zira yaptıkları sebebiyle o da fâsık olmuştur. Vercelânî'ye göre Kaderiyye ve İbâzîyye'nin görüşü de bu yöndedir.³²⁰

3. Tevakkuf etmek gerekir: Ehl-i vakf ise sahâbenin adâleti konusunda kesin bilgiye sahip olunamayacağını söylemektedir.³²¹

Diğer taraftan sahabenin âdil kabul edilmesi, Verelânî'ye göre peygamber gibi masum sayılmalarını da gerektirmez. Yani hata yapmaları imkân dâhilindedir. Nitekim pek çok ayetten³²² anlaşıldığı kadarıyla iman edenlerin hata yapması mümkündür ve bu durum sahabe için de geçerlidir.³²³ Kaldı ki Rasûlullâh da:

"سيكذب على من بعدي كما كذب على من كان قبلي فمن كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار"

"Benden öncekilere olduğu gibi bana da yalan atfedeceklerdir. Kim bilerek bana yalan atfederse cehennemde yerini hazırlasın!"³²⁴ ve

"بعضكم على أمتي أضر عليها من فتنة الدجال"

"İçinizden bazıları ümmetime Deccâl'in fitnesinden daha çok zarar verecek"³²⁵ buyurmaktadır.³²⁶

Bu bağlamda verdiği bilgilerden ve yaptığı yorumlardan anlaşıldığına göre Vercelânî, teorik olarak ve mevcut durumda sahâbenin tümünün güvenilir ve âdil kabul edilmesi gerektiği kanaatindedir. Fakat onlar adâletlerine halel getirecek eylemlerde de bulunabilirler. Dolayısıyla her bir sahabiyi, diğer sahâbilerden farklılık arz eden eylem ve düşüncelerine göre ayrı ayrı değerlendirmek gerekir.

³²⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 152.

³²¹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 147, 148.

³²² Nitekim Kur'ân'da "Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir" (Fetih, 48/10), "İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur" (Muhammed 47/38), "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler" (Mâide, 5/54), "Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah azabı çetin olandır" (Enfâl, 8/25) buyrulur.

³²³ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 148.

³²⁴ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 148. Hadisin Sahih-i Müslim'de yer alan ve daha meşhur olan rivayeti ise *فَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا، فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ* şeklindedir, ravisi ise Muğire b. Şu'be'dir. (bkz.: Müslim, Mukaddime, 2).

³²⁵ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 148. Görebildiğimiz kadarıyla bu metin *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde ve Vercelânî'nin *Tertîb*'inde geçmemektedir.

³²⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 148.

1.2.5.2.2. *Tâbiûn Nesli*

Sahabe neslinden sonraki nesil Tâbiûn neslidir. Bunlar Rasûlullâh'a yetişemeyen veya yetişmiş olsa bile O'na ancak vefatından sonra iman edenlerdir. Necaşî örneğinde olduğu gibi, Rasûlullâh hayattayken iman eden ama O'nu görme imkânı bulamayanlar da yine tabiûn neslindedir.³²⁷

1.2.5.2.3. *Tebeu't-tâbiîn Nesli*

Tâbiûn neslinden sonra ise tebeu't-tâbiîn gelir. Vercelânî'ye göre bunlar fitneyle birlikte üç gruba ayrılmışlardır: Hz. Ali'nin tarafında olanlar, Ehl-i Şam ve son olarak da Ehl-i Nehrevan.

Bu nesilden sonra artık dalâlet üzere olan kimseler söz konusudur.³²⁸

1.2.5.3. *Ravi Tenkidi (Cerh ve Ta'dil)*

Ravide aranan şartlar konusunda olduğu gibi Vercelânî cerh-tadil bahsinde de ana ve alt başlıklar açmaz; uzun ve sistematik açıklamalar yapmaz. Bunun yerine sırası düştükçe kısa ve özlü bilgiler verimeyi tercih eder. Onun bu tavrı da meselenin artık iyice oturmuş ve genel kabul görmüş olduğuna hamledilebilir.

1.2.5.3.1. *Adâlete Zarar Veren Hususlar*

Bu bağlamda Vercelânî öncelikle Müslümanlar hakkında asıl olanın adâlet olduğu ve dolayısıyla verdiği haberlerin kabulünün gerektiğidir. Yani eğer bir kimse dinine bağlı, doğru sözlü, yemin ettiğinde doğru söylediği anlaşılan, takva sahibi ve bidati tespit edilmiş biri değilse adaleti ortadadır. Vercelânî bu noktada Hz. Ömer'in şu sözüne işaret eder:

"المسلمون كلهم عدول الا مجربا عليه شهادة زور أو ظنين في ولاء أو نسب"

"Tüm Müslümanlar âdildir; ancak yalancı şahitlik yaptığı tespit edilen veya akrabalarında ya da nesebinde bir bozukluk olan başka."³²⁹ Fakat Vercelânî sözlerine devamla "artık Hz. Ömer zamanındaki emânet anlayışının değiştiğini, aksine hıyânet yaygın hale geldiğini ve bu sebeple insanların tezkiyeye³³⁰ ihtiyaç duyduğunu" vurgular. Dolayısıyla rivayetlerin de araştırılması gerekmektedir. Artık Rasûlullâh'ın Abdullah b. el-Amr'a yaptığı şu uyarıyı dikkate alma zamanıdır:

³²⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 149.

³²⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 150.

³²⁹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 155. Hz. Ömer'e ait bu rivayete Müsned'de de başka kaynaklarda da rastlayamadık.

³³⁰ Şahidin adalet niteliğinin sorgulanması anlamındaki fıkıh terimi. Bkz.: Tuncay Başoğlu, "Tezkiye", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2012, c. 41, s. 77-79.

"تأخذ بما تعرف و تدع ما تنكر و لو ان تعض باصل شجرة حتى يأتيك الموت"

“Bir ağacın altında yaşamak zorunda kalsan bile, ölüm gelip seni buluncaya kadar bilip tanıdığını alır, yadırgadığını terk edersin.”³³¹

Vercelânî’ye göre şu kimselerin adâletinin zedelendiğine hükmedilebilir:

1. Fıtrat üzere doğmuş olduğu için çocukluğunda herhangi bir haberi nakil konusunda isabetli olan kişiler ki, Hz. Peygamber’in hadislerini rivayet konusunda aynı başarıyı yakalayamazlar,

2. Yaşları ilerledikçe unutma illetine maruz kalanlar,

3. Akli fitraten karışık veya zayıf olanlar,

4. Dinî veriler konusunda dinde daha önce söz konusu edilmemiş tevillerde bulunan veya onları mezhebinin yararına olacak şekilde hamledenler,

5. Bedevî tabiatlı olup dinde derinleşmemiş olanlar,

6. Aktardığı hadisle ilgili vehmi bulunanlar,

7. Telkin altında kalan, dinin verileri hakkında isabetli yorumlar yapamayan, kölelerle ve kadınlarla çok vakit geçiren kimseler.³³²

1.2.5.3.2. *Mechûl Raviden Rivayette Bulunma Tadil Sayılır mı?*

Vercelânî daha sonra, Hadis ilminin en tartışmalı konularından olan “meçhul ravinin adâleti” ve “ondan rivayetin tadil olup olmayacağı” konusunu ele alır. Verdiği bilgiye göre sika bir ravinin rivayette bulunduğu meçhul kimsenin âdil kabul edilip edilmemesi konusunda ihtilâf vardır. Zira meçhul ravinin esasen cerhedilmiş olma ve bu özelliğinden dolayı ondan rivayette bulunan kişinin de onun ismini anmama ihtimâli vardır. Çünkü eğer onun ismini verirse hadisin sıhhati hakkında olumsuz düşünülecektir. Vercelânî’ye göre bu durumda söz konusu ravi müdellis olur. Fakat meçhul ravi hakkında bir cerh yoksa sika bir ravinin ondan

³³¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 155. Bu rivayete en yakın metin başta *Sahîh-i Buharî* olmak üzere *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerin bazılarında

"...فَاعْتَرَلْ تِلْكَ الْفَرْقَ كُلَّهَا، وَلَوْ أَنْ تَعَضَّ بِأَصْلِ شَجَرَةٍ، حَتَّى يُدْرِكَكَ الْمَوْتُ وَأَنْتَ عَلَى ذَلِكَ"

şeklinde ve uzunca bir hadisin sonunda yer almaktadır. Bu hadisin tamamından anlaşıldığına göre Huzeyfe b. el-Yemân, Allah Rasûlü’ne Müslümanların gelecek dönemlerde karşılaşacağı problemler hakkında sormuştur. O da “Müslüman topluma ve onların imamına bağlan” cevabını verir. Bunun üzerine Huzeyfe “peki bir toplum veya imam yoksa?” diye sorar. Hz. Peygamber de “O zaman ölüm gelip seni buluncaya kadar bütün fırkalardan ayrıl; bir ağaç altında yaşamak zorunda kalsan bile” buyurur (bkz. Buharî, Menâkıb, 25; İbn Mâce, Fiten 13). Dikkat edileceği üzere Vercelânînin, metnin başında verdiği “تأخذ بما تعرف و تدع ما تنكر” kısmı bu rivayette yer almamaktadır.

³³² Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 155.

naklinin tadil manasına geleceğini söyleyenler olmuştur. Ancak bazıları bunu tadil kabul etmemiştir. Vercelânî'nin birinci gruba katıldığı anlaşılmaktadır. Zira ona göre meçhul raviden rivayette bulunmak fiilî bir tadildir ve bunun sözlü tezkiyeden farkı yoktur.³³³

Vercelânî'ye göre âdil olduğu tespit edilen ancak ilim meclislerinde çok görülmeyen kişi de makbuldür. Güvenilir bulunmasına rağmen fakih olmayan kişinin rivayeti de kabul edilir. Zira Hz. Rasûl “رب حامل فقه ليس بفقيه” “Nice haber taşıyıcısı vardır ki fakih değildir” buyurmuştur.³³⁴ Aynı şekilde Hz. Peygamber Veda Hutbesi'nde söylediklerinin, orada olmayanlara ulaştırılmasını istemiş; onların “burada olanlardan belki daha iyi anlayabileceğini” ifade etmiştir.³³⁵

Vercelânî, kadınların tek başlarına yapacakları şehâdet kabul edilmese bile, eğer güvenilir kimselerse, rivayetlerinin makbul olduğunu söylemektedir. Ona göre soyu ve yakın akrabaları hakkında şüphe bulunan ve dolayısıyla şehadetleri kabul edilmeyen kişilerin verdikleri haberler, güvenilir olmaları koşuluyla yine makbuldür.³³⁶

1.2.5.3.3. Cerh Sebepleri

Vercelânî'ye göre tadil sebepleri çok olsa da cerh sebepleri daha kesin ve nettir. Mesela Şirk ve küfür kesin bir cerh sebebidir.

Fısk konusunda İbâzîlerle Kaderîlerin tavrı çok nettir. Onlara göre fıskın her türlü cerh sebebidir. “Çünkü” der Vercelânî “özellikle ahkâm konusunda bidatçı bir fâsığı âdil gören kişi her şeyi câiz hâle getirmiş olur”. Zira bu durumda şeriatin koruduğu sınırlar çiğnenir. Eğer bunu câiz gören kendisine yetki verilmiş bir kimseyse velayeti kaldırılır. Rebî' b. Habib'in görüşü de bu şekildedir. Haricilere göre kendilerinden ayrılan bir kimse âdil olamaz; hatta müşrik hükmündedir.³³⁷ Vercelânî'nin verdiği bilgiye göre bu konuda Ehl-i sünnet arasında ise ihtilâf vardır. Bazıları fıskın bir çeşit masiyyet olduğunu, cerh sebebi addedilemeyeceğini söylerken diğer bir grup bidatlarla ilgili bir fasıklığın cerhi gerektirdiğini söylemektedir.

Vercelânî'ye göre bir haberde yalan bulunması ise şu altı yolla anlaşılır:

³³³ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 156, 157.

³³⁴ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 157. Aynı rivayet için bkz.: Ahmed b. Hanbel, c. 35, s. 467. Rivayet görebildiğimiz kadarıyla *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan kitaplarla Vercelânî'nin *Tertüb*'inde yer almamaktadır.

³³⁵ Ebû Dâvud, *Menâsik*, 77; Nesâî, *Menâsik*, 217; İbn Mâce, *Menâsik*, 63.

³³⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 157.

³³⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 151.

1. Haberin akla aykırı hususlar barındırması, yani iki zıddın bir araya gelmesi, bir şeyin aynı anda iki yerde bulunması gibi,
2. Duyu organlarının reddedeceği safsata cinsinden şeyleri haber vermesi,
3. Sâdık haberin özellikleriyle çelişmesi³³⁸,
4. Yaygın olarak bilinen şeylerden bahsetmesi,
5. Bahsedilen olayı yaşayan kişilerin bu olaydan haberinin olmaması,
6. Beşer kuvvetini aşan şeylerin yapıldığından bahsetmesi. Bir ağaçtaki yaprak sayısının veya gayba dair bir şeyin bilinmesi gibi.³³⁹

1.2.5.3.4. Tadil Edenlerin Sayısı

Vercelânî'nin ravi tenkidi konusunda temas ettiği hususlardan biri de tezkiyede bulunması gereken kişi sayısıdır. Tezkiye konusunda aslolan bu konuyu her yönüyle bilen kimseler tarafından yapılmasıdır. Bu konuyu çok iyi bilen âlim bir zatın tek başına yapacağı tezkiye makbuldür. Fakat bunun her zaman elde edilemeyeceği de açıktır. Vercelânî'ye göre, bu sebeple tezkiye edenlerin en az iki kişi olması gerekir. Gerçi tek kişinin şehadetinin kabul edildiği bazı hususlar vardır. Nitekim Rasûlullâh hilâli gördüğünü söyleyen bedevînin sözünü, tek kişi olmasına rağmen, makbul görmüştür. Sadece kadınların bilebileceği konularda tek kadının şahitliği de yeterlidir. Bir köle bir başkasını tek başına tezkiye edebilir. Fakat bunlar dışında kalan meselelerde tek kişinin şehâdeti yetmez; en az iki kişinin bulunması gerekir.³⁴⁰

Eğer tezkiye sonucunda cerh ve ta'dilde bir icma söz konusu olmazsa cerh tercih edilir.³⁴¹

1.2.6. Metin ve Özellikleri

Vercelânî metni incelerken evvel emirde “haber” kavramını ele alır ve onu doğru olup olmamasına göre “sâdık” ve “yalan” şeklinde iki kısımda inceler:

“Allah katında da bizim için de ilim bildiren sadık haberin altı çeşidi söz konusudur:

1. Allah'ın bilgisini verdiği mucizelerdir.

2. Verdikleri haberlerin doğruluğu mucize ile desteklenen peygamberlerin haberleridir.

³³⁸ Sadık haberin özellikleriyle ilgili bkz.: Bu tez, s. 57.

³³⁹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 140.

³⁴⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 156.

³⁴¹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 156.

3. Peygamber gibi doğru sözlü olduğu haber verilen kimselerin haberleridir. Ümmetin ittifağıyla oluşan icma da bu neviden bir sadık haberdur. Çünkü ümmetin bir şeyde icma etmesi onun sıdkını teyit eder.

4. Sessiz kalmayı yerleşik bir adet haline getirmemiş yani fikrini açıkça beyan eden büyük bir grup hakkında aktarılan ve hakkında 'böyle yapılmadı', 'öyle denmedi' şeklinde tekzip kaydı bulunmayan haberlerdir. Zira malumdur ki söz konusu grup eğer bu bilgiyi kabul etmeyecek olsalardı mutlaka müdahale ederlerdi.

5. Rasûlullâh'ın huzurunda yapılan veya söylenen bir şeye kayıtsız kalması, dolayısıyla onaylaması ve reddetmemesidir (takrir) ki bu da sadık haberdur. Çünkü Rasûlullâh reddetmesi gereken bir şeyi onaylamaz.

6. Rasûlullâh'ın makbul hadisleridir. Ahad haber de bundandır, fakat rivayet mütevatir seviyesine ulaşırsa bu en makbulüdür".³⁴²

Vercelânî'ye göre Rasûlullâh'dan sâdır olan bilgiler Kur'ân-ı Kerîm gibi korunmuş değildir. Dolayısıyla bazı yalancıların sözü ona karışmış olabilir. Nitekim O:

"فمن كذب علي متعمدا فاليتبوا مقعده من النار"

"Kim bilerek bana yalan atfederse cehennemdeki yerini hazırlasın!"³⁴³ buyurarak kendisine yalan izafe edecekleri veya sözlerine yalan karıştıracakları uyarılmaktadır. Yalan karışma ihtimali söz konusu olduğunda ne yapılması gerektiğiyle ilgili ise Rasûlullâh şöyle buyurmaktadır:

"سيكذب علي من بعدي كما كذب علي من كان قبلي فما اتاكم عني من حديث فاعرضوه علي كتاب الله فما

واقفه فعني وما خالفه فليس عني"

"Benden öncekilere olduğu gibi bana da yalan atfedeceklerdir. Kim size benden bir hadis getirirse onu Kur'ân'a arz edin. Eğer ona uyuyorsa, uymuyorsa benden değildir".³⁴⁴ Yani Vercelânî'ye göre Kur'ân'a arz edilen ve ona uygun olduğuna karar verilen sünnet makbuldür.³⁴⁵ Bu yorumundan anlaşıldığına göre o, ravi araştırmasını yeterli görmemekte metin için de başta Kur'ân ile uyum olmak üzere, bazı şartları hâiz olmasını istemektedir.

³⁴² Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 140.

³⁴³ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 141.

³⁴⁴ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 141. Hadisin *Tertîb*'de, Rebi'in *Müsned*'i kısmında geçen metni ise:

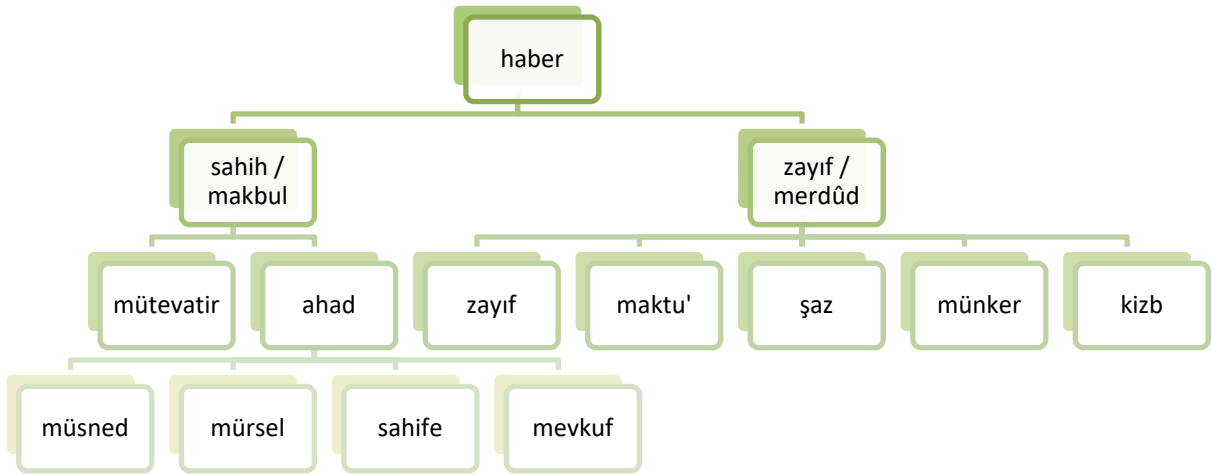
"انكم ستختلفون من بعدي فما جاءكم عني فاعرضوه علي كتاب الله فما واقفه فعني وما خالفه فليس عني" şeklinde. (Bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.1, s. 41, h.no:41). Hadisin özellikle ikinci kısmı "Kur'an'a arz hadisi" olarak meşhurdur. *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan kitaplarda bulunmayan bu rivayete Sâğânî'nin (v. 650/1252) ve Fettenî'nin (v. 986/1578) mevzuat kitaplarında yer verilmiştir. Bkz.: Ebu'l-Fezâil Radiyyüddin Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâğânî, *el-Mevzûât*, Şam: Dâru'l-me'mun li't-türâs, 1405, s. 658; Cemâlüddîn Muhammed Tahir b. Ali el- Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzûât*, İlim, 4.

³⁴⁵ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 141.

Bir metnin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti konusunda başvurulacak bir başka ölçü ise, söz konusu hususun sahabe tarafından uygulanmıyor oluşudur. Bu durum o haberi reddetmek için yeterli bir ölçüdür.³⁴⁶

1.2.7. Merviy Çeşitleri

Vercelânî'ye göre³⁴⁷ Rasûlullâh'tan varid olan haberler beşi sahih, beşi de zayıf olmak üzere on çeşittir:

Görüldüğü üzere hadisler “sıhhat” kriterine göre ayrılmış ancak Hadisçilerin taksiminin³⁴⁸ hilâfına “hasen” hadise yer verilmemiştir.

Hadis âlimlerine göre bir başka fark da sahih rivayetlerin bu kez ravi sayısı kriterine göre taksim edilmesidir. Burada da “meşhur” terimine yer verilmemiştir. Meşhûr terimine, ahad hadis hakkında izahlarda bulunurken değinilir.

1.2.7.1.Sahih Haber

Vercelânî Rasûlullâh'tan gelen sadık haberleri, herhangi bir tanım yapmadan, mütevâtir ve âhad olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Dolayısıyla o bu konuda, Hadis usulünde kullanılan sahih li zâtihî, sahih li gayrihî ve hasen gibi terimlere başvurmaz. Hâlbuki bunlar İbâzîlerce de bilinip kullanılan terimlerdir. Nitekim İbâzîlerin hadis anlayışı üzerinde yapılan bir araştırma onların Sünnî hadis usulünden etkilenmiş olduğu sonucuna ulaşmıştır.³⁴⁹ Aynı araştırmaya göre İbâziyye'nin klasik dönemlerinde bir hadis usulü yazmamış olması onların siyasî muhalefeti ile ilgilidir. Ancak bize göre başka alanlarda eserler vermeleri bu tespit ile

³⁴⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 14.

³⁴⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 142.

³⁴⁸ Karş.: es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. X, XI.

³⁴⁹ Karş.: Demirci, *İbaziyye'nin Hadise Bakışı*, s.118-149.

çelişir durumdadır. Bize göre hadis usulü konusunda eser vermemeleri, bu alanda Sünnî âlimlerce yazılmış olan eserleri yeterli bulmaları ile ilişkilendirilebilir.

1.2.7.1.1. Mütevatir Haber, Kısımları, Özellikleri ve Hükmü

Vercelânî'ye göre sahih haberin birinci ve en makbul çeşidi mütevatir haberdir. Müellif, bir haberin bu seviyeye çıkabilmesi için üç şarta ihtiyaç duyacağını söyler.

1.. Akıl: Çünkü akli veya temyiz özelliği olmayan birinin verdiği haber güvenilir olmaz.

2. Müşâhade³⁵⁰: Eğer söz konusu bilgi ilk olarak bizzat şahit olan tarafından aktarılmamışsa onu atalarından öğrendiği veya geçmişi taklit ettiği düşünülür ki bu ilim değildir.

3. Sayı: Haberi tevatür derecesinde ulaştıracak bir raviler topluluğu söz konusu değilse hata ihtimali dâhilindedir. Burada kastedilen sayı, aklın hataya ihtimâl vermeyeceği bir sayıdır.³⁵¹ Vercelânî'ye göre bir haberin sayı şartını hâiz olması, esasen ilk ikisine ihtiyaç bırakmayabilir. Aklın aradığı sayı sınırına ulaşan haber mütevâtir addedilir.³⁵²

Görüleceği üzere bu tarif ve aranan şartlar, Sünnî hadis usulünde “aklın ve âdetin yalan üzere birleşmelerini imkânsız gördüğü bir ravi topluluğunun, senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi bir topluluktan rivayet ettikleri hadis” şeklinde açıklanan mütevâtir haber tarifi ile uyum içindedir.³⁵³ Bu tanımıyla mütevâtir, araştırma kapsamına bile dâhil edilmez.

Vercelânî'ye göre mütevatir haberin dört çeşidi vardır:

1.. Haberî tevatür: Rasûlullâh'ın kavlen ve fiilen kelime-i tevhide davet etmesi ve putlara ibadetten men etmesi, kendisinin Allah'ın elçisi olması, yine ahiret, cennet, cehennem, ölüm, kıyametin geleceği ve kabirlerden dirilmenin hak olması gibi hususların haber verilmesidir ki bunlar kesin bilgi içerir; bunlar hakkında şüpheye yer yoktur.

2. Ahvâlî tevatür: Rasûlullâh'ın Mekke'de doğduğu, Arap ve Kureyşî olması, Mekke'de kendisine peygamberliğin gelmesi, insanları burada dine davete başlaması, sonra

³⁵⁰ Hadisler söz konusu olunca müşâhade, Hz. Peygamber'in iş, tavır ve sair durumlarını bizzat görerek öğrenmek manasına gelir (bkz.: Aydın, Abdullah, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İFAV, 2016, s. 255.).

³⁵¹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 139.

³⁵² Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları*, s. 117.

³⁵³ Krş.: Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları*, s. 115.

Yesrib'e hicret etmesi, Medine'de vefat etmesi, kabrinin ve mescidinin burada bulunuyor olması gibi haberlerdir.

3. Fiilî tevatür: Rasûlullâh'ın katıldığı savaşlar, Hudeybiye Antlaşması, savaşlarda elde ettikleri ganimetler gibi konular bu tür tevatüre örnek verilebilir.

4. Lafzî tevatür: Namazların sayısı, vakitleri, nasıl kılınacağı, rükû ve secdenin yapılışı, namazda Kur'ân okunması, tekbir alınması ve selam verilmesi gibi O'ndan sözlü olarak nakledilen açıklamalardır.

Vercelânî tarafından dört grupta mütalaa edilen tevâtür, Sünnî hadis usulünde genel olarak "lafzî" ve "manevî" olmak üzere iki kısımda incelenir. Vercelânî'nin tarif ettiği ilk üç tevâtür şekli, Sünnî hadis usulündeki manevî mütevatir kapsamında değerlendirilebilecek durumdadır. Lafzî mütevatire, Sünnî hadis usulünden farklı bir mana vermesi ise, bize göre, Vercelânî'nin fıkıhçı kimliği ile izah edilebilir.

Vercelânî, dört kısımda mütalaa ettiği her bir tevatürün "ilm-i zarurî" ifade ettiği kanaatindedir; yani kesindir, şüphe ve zan içermez. Burada kişi haberin içeriğinde bulunan bilgiyi bizzat elde etmiş yani kaynağından duymuş veya görmüş hükmündedir. Vercelânî'ye göre bu türden bir bilginin hakkını zımmîler, Yahudiler ve Hristiyanlar da teslim etmelidir.³⁵⁴

1.2.7.1.2. Ahad Haber

Vercelânî'ye göre bir haberin delil olması için tevatür seviyesine ulaşması şart değildir. Mütevatir olmayan yani ahad cinsinden olan haberlerle de zan ifade ediyor olsalar bile, sıhhatleri tespit edildikten sonra amel edilebilir.³⁵⁵ Vercelânî'nin bu yaklaşımın yani "amel edilebilme" özelliğini tevatüre hasretmemesinin, resmettiği sistemde hadise büyük bir yer vermesine vesile olduğu düşünülebilir.

1.2.7.1.2.1. Ahad Haberinin Kısımları ve Aldıkları İsimler

Vercelânî ahad haberi iki kısımda ele alır:

1. Bunlardan ilki bir hadis olarak nakledilen, yaygın olarak bilinen ancak tevatür seviyesine çıkamamış haberlerdir.³⁵⁶ Tarifi yapılan bu haberin, mütevatir ve ahad haber arasında yer aldığı söylenebilir. Bu mütevatir ile ahad arasında bir hadis çeşiti tanımlama

³⁵⁴ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 142.

³⁵⁵ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 142.

³⁵⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 142.

tavrı, esasen fıkıhçı yaklaşımın özelliğidir. Fakat dikkat edilirse Vercelânî bunu ahad hadisin bir çeşidi saymakta ve böylece hadisçi âlimlere yaklaşmaktadır.

2. Vercelânî'nin verdiği bilgiye göre ahad haberin bu ikinci çeşidini bazıları “müsned” ile sınırlandırırken bazıları gerekli çoğunluğa ulaştığında bunu da mütevatir cinsinden saymaktadır.³⁵⁷ Anlaşıldığı kadarıyla Vercelânî bu tarifiyle, başlangıçta değilse bile herhangi bir tabakada mütevatir seviyesini ulaşan haberleri kastedmektedir.

Vercelânî, iki kısımda mütalaa ettiği ahad haberlere, taşıdıkları özelliklere göre farklı isimler verir:

a.. Müsned:

Vercelânî'ye göre müsned; isnad zincirinde kopukluk bulunmayan, bir veya birden fazla yolla Rasûlullâh'a kadar ulaştırılan haberdir. Metninde bir kusur yoksa; meçhul, zayıf veya ihtilâf edilen ravisi de söz konusu değilse böyle haberlerle amel etmek zorunludur. Bu zorunluluk söz konusu olduğunda onu mütevatir haberden ayıran husus, ikincinin aynı zamanda zarurî ilim de ifade etmesidir. Zira müsned haberin ortaya koyduğu ilim ancak zannî olabilir.³⁵⁸

Müsned terimi, Hadis ilminde “senedi, hiçbir ravi eksikliği olmaksızın kesintisiz olarak ilk kaynağına varan hadis” manasında kullanılır.³⁵⁹ Bir diğer ve yaygın olarak bilinen manası da “eksiksiz bir senedle Hz. Peygamber'e izafe edilen (merfû) hadis” demektir ki, Vercelânî'nin tarifi bu ikincisiyle örtüşür durumdadır.³⁶⁰ Fakat tariftten sonra verdiği bilgiler ile düşünüldüğünde, onun “müsned” tarifinin, Hadis usulündeki “sahih” hadise delâleti daha kuvvetli olacaktır. Zira “metninde bir kusur yoksa” yaklaşımı, sahih hadisin tarifinde yer alan “şâz ve mu'allel olmayarak” şartını karşılayacak durumdadır. Esasen onun tanımında “şazz olmama” gibi hususa işaret edilmemiştir. Ancak müellif şazz kavramını zayıf hadisler içerisinde ele alır. Bu sebeple ve dolaylı yoldan, burada kastedilen haberin şazz olmaması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Vercelânî'nin tanımında yer alan “muttasıl olma” ve “ravilerinin sağlamlığı” gibi hususlar ise “sahih” teriminin zaten temel unsurlarıdır.³⁶¹

³⁵⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 142.

³⁵⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 142, 143. Vercelânî'nin müsned tanımı şu şekildedir: المسند الصحيح ما نقلته الثقات عن الثقات من طريق أو طرق إلى رسول الله. لم يدخله وهن من جهة المسند و لا من جهة المتن ولا ذكر فيه مجهول و لا ضعيف و لا مختلف فيه. فالمتواتر من الاخبار يجب العمل به والعمل بالمسند يجب العمل ولا يجب به العلم.

³⁵⁹ Bkz.: Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 114; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 222.

³⁶⁰ Bkz.: Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 174; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 222.

³⁶¹ Nitekim “sahih” teriminin Hadis ilmindeki meşhur tarifi “şâz ve mu'allel olmayarak, isnadı Rasûl-i Ekrem'e veya sahabeden yahut sonrakilerden birine varıncaya kadar adl ve zabt sahibi kimselerin, yine kendileri gibi

b. Mürsel:

Vercelânî; Rasûlullâh'ın sohbetinde bulunmamış, O'na ulaşmamış ve arkadaşlık etmemiş bir ravi tarafından O'na izafe ile nakledilen rivayetleri “mürsel” istilâhıyla anmaktadır. Sahabe tarafından nakledilmesine rağmen bizzat Rasûlullâh'tan duyulmadığı bilinen, yine bir sahabînin O'na nispet ettiği ama “bir başka sahabîden işittiğini” söylediği rivayetler de mürseldir. Yaşı küçük sahabîlerin aktardığı rivayetler için de durum aynıdır.³⁶²

Bilindiği üzere “mürsel” terimi Sünnî hadis usulünde, bir tâbînin doğrudan Hz. Peygamber'e izafe ettiği haberler hakkında kullanılır.³⁶³ Vercelânî'nin ikinci olarak işaret ettiği rivayetler ise “sahabe mürseli” terimi ile karşılık bulur.³⁶⁴

Mürsel terimini “sahih haber” başlığı altında ele almasından Vercelânî'nin onu sahih gördüğü düşünülebilir. Bu noktada akla senedde adı zikredilmeyen ravinin bir sahabî olduğunu ve sahabeyi, aksi ispat edilmedikçe, âdil addettiği akla gelebilir. Ancak öyle anlaşılıyor ki o “mürsel” terimini sırf “sahabî mürseli” sebebiyle “sahih” başlığı altında incelemiştir. Zira sahabî mürselinde seneden düşürülen kimsenin yine bir sahabî olduğundan şüphe yoktur. Bu terimin aksine Vercelânî “tâbî mürselini” munkatı' rivayetlerden bahsettiği kısımda yeniden ele alır ve onun kesin bilgi içermediğini ve kendisiyle amelin vacip olmadığını söyler. Dolayısıyla hem sahabî hem de tâbî mürseli konusunda Vercelânî'nin Sünnî Hadis âlimleri gibi düşündüğü söylenebilir.

Sahife:

Bunlar, bazı sahabîlerin Rasûlullâh'tan duyduklarını yazmaları sonucunda oluşan risalelerdir. Bu sahabîlerin başında Abdullah b. Amr b. el-Âs (v. 53/673) gelmektedir. Nitekim o işittiği bütün hadisleri yazıp yazamayacağını sorunca Rasûlullâh “اكتب فالذي نفسي بيده “لا يخرج منه إلا بالحق” yani “Yaz! Yemin olsun ki bu ağızdan sadece hak olan çıkar” buyurmuştur.³⁶⁵

Vercelânî'ye göre bu sahifeler Rasûlullâh'tan geldiği kabul edilen haberlerdir. Fakat bu rivayetleri takviye edecek başka tarikler yoktur. Ancak bu, onların reddini de

adl ve zabt sahibi kimselerden aktardıkları hadis” şeklindedir. Bkz.: Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 114.

³⁶² Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 143.

³⁶³ es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 132.

³⁶⁴ a.g.e., s. 133.

³⁶⁵ Bkz. Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 143. Bu hadis *Tertib*'de geçmemekle birlikte *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde aynı lafızla yer almaktadır. Mesela bkz.: Ebû Davud, İlim, 3. Vercelânî'ye göre Abdullah tarafından kaleme alınan bu sahife “Amr b.Şuayb - babası - babasının kendi babası” şeklindeki senedle bizlere ulaşmış durumdadır.

gerektirmez.³⁶⁶ Müellife göre bunlar içinde sahih olan sadece Amr b. Hazm sahifesidir. Bunu Rasûlullâh bizzat yazdırıp Yemen âmili olan İbn Hazm'a göndermiştir. Bu sahife dah sonra Amr'ın oğlu Muhammed'e intikâl etmiştir. Muhammed'in Harre Savaşı'ndaki şehadetinden sonra ise onun oğlu Ebu Bekir b. Muhammed'e geçmiştir.³⁶⁷

Görüldüğü üzere bir nakil mahsulü veya kaynağı olan sahife Vercelânî'ye göre hadis çeşitlerindedir.

Mevkûf:

Vercelânî'ye göre mevkuf; senedi Hz. Peygamber'e ulaşmayıp, mesela sahabe gibi, daha önceki nesillerden birinde son bulan rivayetlerdir.³⁶⁸

Bu tarif; Sünnî hadis usulünde tâbiîlere izafe ile nakledilen söz ve fiillere tealluk eden "maktu" tabirini de mevkuf içinde değerlendirmektedir. Hâlbuki Sünnî hadis usulünde "mevkuf" ile sadece sahabenin kendi söz, fiil ve takrirleri anlaşılır. Bu nedenle böyle haberlere "sahabe kavli" de denir.³⁶⁹

Mevkûf tarifi daha geniş bir çerçeve çizmiş olsa da Vercelânî, bu tabiri genelde sahabîler üzerinden açıklamaktadır. Buna göre müellif öncelikle sahabîlerin, Cahiliyye dönemini yaşamış ve bu vasıflarından dolayı kendilerinden ilim kabul edilmeyen kişiler olduklarına dikkat çeker. Fakat böyle olsalar bile büyük çoğunluğu Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber aracılığı ile İslam'a girmişlerdir. Ayrıca Kur'ân ve sünneti de doğrudan Rasûlullâh'tan öğrenme imkânına sahip olmuşlardır. Bundan dolayı Allah Rasûlü'ne izafe etmeden kendi akıl ve çıkarımları ile naklettikleri bilgiler de esasen O'nun vaz ettiği sisteme uygun şeylerdir. Bu bağlamda Vercelânî'nin Hz. Ebû Bekir ve Ömer gibi sahabîlerin mevkularına daha büyük değer verdiği görülür.

Ona göre sahabîler hakkındaki bu durumun aynısı ilmi onlardan alanlar (tâbiîler) için de geçerlidir. Zira tâbiîler, sahabîler tarafından yetiştirilmiştir ve ortaya koydukları bilgiye ancak onların gözetimi altında sahip olmuşlardır.³⁷⁰

1.2.7.1.2.2. Ahad Haberin Delil Değeri

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Vercelânî, şerî bilgilerin aktarılması konusunda ahad haberleri makbul addetmekte ve delil olarak kullanılabileceğini söylemektedir. Hakkında

³⁶⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 143.

³⁶⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 143.

³⁶⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 144.

³⁶⁹ Abdullah Aydın, "Mevkuf", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2004, c. 29, s. 437.

³⁷⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 144.

oldukça fazla tartışma bulunduğu için Vercelânî bu konuyu uzun uzun ele almakta ve örneklerle açıklamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda ne tür ahad haberlerin kabul edilebileceğine de dikkat çekmektedir.

Vercelânî öncelikle “Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın”³⁷¹ ve “Hiç mümin fasık gibi olur mu? Bunlar (elbette) eşit olmazlar”³⁷² ayetlerine işaret eder. Buna göre âdil bir müminin getirdiği haberi kabul etmeyen kişi, onu, şehadeti makbul olmayan fâsıkla bir tutmuş demektir. Hâlbuki âdil bir müminin şehadeti makbuldür. Vercelânî’ye göre şeriat gibi aslî bir konuyla alakalı olduğundan ahad haber getiren kimsenin âlim, kabul görmüş, tanınan (meşhur), görüşü kabul edilen veya ortaya koyduğu delillerde şüphe bulunmayan birisi olması gerekir.³⁷³ Buna ilaveten haberin yine de tetkik edilmesi ve mesela sahih bir isnadla gelip gelmediğine bakılması da gerekir.

Vercelânî, ahad haberin kabul edildiğine dair İslâm tarihinden birçok örnek verir. Hz. Bilal’in, İbn Ümmü Mektûm’un ezanını duyunca kamet getirmesi bunlardandır. Bilindiği üzere İbn Ümmü Mektûm âmâdır ve birisi ona sabah olduğunu yani namaz vaktinin girdiğini söylemediği sürece ezan okumamaktadır. Fakat o, kendisine bunu haber verene; Hz. Bilal de onun ezanına güvenmekte ve namaz için kamet getirmektedir. Aynı şekilde Muaz b. Cebel hadisi de tek kişinin haberinin geçerli olduğunu savunanlar için bir delildir:

"... و قد بعث إلى اليمن فقال: بما تقضي يا معاذ؟ فقال: بكتاب الله عز و جل. قال: فإن لم تجده؟ قال: فيسنت رسول الله صلى الله عليه و سلم. قال: فإن لم تجده؟ قال: اجتهد رأيي. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الحمد لله الذي وفق رسول رسوله".

Bu rivayete göre Muaz, Allah Rasûlü’nün “Ne ile hüküm vereceksin?” yönündeki sorusuna sırasıyla “Kitab, Sünnet ve kendi reyim” ile cevap vermiş ve “Rasûlünün rasûlünü muvaffak kılan Allah’a hamdolsun” cevabıyla karşılaşmıştır.³⁷⁴

Vercelânî haber-i vahidle amel konusunda Hz. Ömer’in uygulamalarından da örnekler verir.

³⁷¹ Hucurat, 49/6.

³⁷² Secde, 32/18.

³⁷³ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 171.

³⁷⁴ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 153. Vercelânî’nin *Tertib*’de yer vermediği bu hadis *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan bazı eserlerde (mesela bkz. Ebû Davud, Akdiye, 11; Tirmizi, Ahkâm, 3; İbn Mâce, Menâsik, 23) şu lafızla yer almıştır:

"إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا بَعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ قَالَ لَهُ: كَيْفَ تَقْضِي إِنْ عَرَضَ لَكَ قَضَاءٌ؟ قَالَ: أَقْضِي بِكِتَابِ اللَّهِ قَالَ: فَإِنْ لَمْ تَجِدْهُ فِي كِتَابِ اللَّهِ؟ قَالَ: أَقْضِي بِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: فَإِنْ لَمْ تَجِدْهُ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ؟ قَالَ: أَجْتَهِدُ رَأْيِي لَا أَلُو وَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ لِمَا يُرْضِي رَسُولَ اللَّهِ".

"اذكر بالله امر أسمع من رسول الله صلى الله عليه و سلم في الجنين شيئاً. فقام إليه حمل بن مالك فقال: كنت بين تجاريين يعني ضربتني فاحدهما الأخرى بمشقص فألقت جنينا ميتاً و قضى فيه رسول الله صلى الله عليه و سلم بغرة. فقال عمر رضي الله عنه: لو لم نسمع بهذا لقضينا فيه بغير هذا".

Buna göre Hz. Ömer, ana karnında ölümüne sebep olunan cenin hakkında Rasûlullâh'tan bir hadis işiten olup olmadığını sorunca Haml b. Malik; böyle bir durumda Hz. Peygamberin "bir gurre diyet" hükmü verdiğini söyler. Bunu üzerine Hz. Ömer "Eğer bu haberi işitmeseydim, farklı bir hüküm verirdim" der.³⁷⁵ Buradan da anlaşılıyor ki Hz. Ömer, haber-i vahidle amel etmektedir.

Vercelânî'nin aktardığına göre Hz. Ömer, Dahhâk'ın (v. 64/684) rivayet ettiği

"إن رسول الله صلى الله عليه و سلم قضى بتوريث امرأة اشيم الضبابي من دية زوجها"

"Rasûlullâh yanlılıkla öldürülen Eşyem ez-Zıbâbî'nin diyetine eşinin de mirasçı olmasına hükmetmiştir"³⁷⁶ hadisini işittiğinde bunu delil alır ve daha önce verdiği hükmü değiştirir.

Hz. Ömer, Abdurahman b. Avf'ın (v. 32/652) rivayet ettiği

"سنوا بهم سنة أهل الكتاب"

"Mecûsîlere, Ehl-i Kitap gibi davranınız" hadisi gereği Mecusileri kendi dinleri üzere bırakmış ve onlardan cizye almıştır.³⁷⁷

İçkinin haram olması haberini alan Ebû Talha (v. 34/654-55) ve Übey b. Ka'b (v. 33/654[?]) haberi getiren kişinin "tek" olmasına rağmen derhal içki kaplarını kırmıştır:

"كنت أسقي أبا طلحة وأبي بن كعب، من فضيخ التمر، فاتانا أت فقال: إن الخمر حرمت، فقال أبو طلحة: يا أنس

قم إلى هذه الجرار فاكسرها قال فقامت إلى مهراس لنا فكسرتها باسفله."³⁷⁸

³⁷⁵ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 153. Vercelânî'nin *Tertîb*'de nakletmediği bu hadis *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerin bir kısmında şu metinle geçmektedir:

عَنْ عُمَرَ، أَنَّهُ سَأَلَ عَنْ فَضِيَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ذَلِكَ، فَقَامَ حَمَلُ بْنُ مَالِكِ بْنِ النَّابِغَةِ فَقَالَ: كُنْتُ بَيْنَ امْرَأَتَيْنِ فَضَرَبْتُ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى بِمِسْطَحٍ فَقَتَلْتُهُمَا، وَجَنَيْتُهُمَا، «فَقَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي جَنَيْتِهَا بَغْرَةً وَأَنْ تُقْتَلَ

Bkz. Ebû Davud, *Diyât*, 21; Nesai, *Kasame*, 10; İbn Mâce, *Diyât*, 11. Görüldüğü üzere Hz. Ömer'e nispet ettiği "Eğer bu haberi işitmeseydim, farklı bir hüküm verirdim" cümlesi bu kaynaklarda yer almamaktadır.

³⁷⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 153. Hadis, *Tertîb*'de geçmemektedir. *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan bazı eserlerde ise "وَوَرَّثَ امْرَأَةً أُسْتَيْمِ الضَّبَابِيِّ مِنْ دِيَّةِ زَوْجِهَا" şeklinde bir metinle yer alır. Bkz. Ebû Davud; Ferâiz, 18; Tirmizi, *Diyât*, 19; İbn Mâce, *Diyât*, 12; Mâlik, *Ukûl*, 17.

³⁷⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 153. Hadis, *Tertîb*'de ve *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde yer almamaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla Mâlik'in *Muvatta*'nda yer alan (bkz. *Zekât*, 24) hadis, Tirmizi'nin *Sünen*'inde (bkz. *Siyer*, 31) yine Abdurrahman b. Avf rivayetiyle

"أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَذَ الْجَزِيَّةَ مِنْ مَجُوسِ هَجَرَ"

şeklinde bir metinle yer almaktadır.

³⁷⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 153. Hadis *Tertîb*'de Enes b. Mâlik'ten şu metinle rivayet edilmektedir:

Vercelânî tüm bu örnekleri verirken, “sözü geçen haberleri verenlerin, sahabe ve tâbiûnun fakihlerinden olduğuna” özellikle dikkat çeker.³⁷⁹ Nitekim Hz. Ebu Bekir, el-Muğîre b. Şu‘be’nin (v. 50/670) “ninenin mirasıyla” ilgili aktardığı haberi Muhammed b. Mesleme’nin (v. 43/663) şهادeti olmadan kabul etmemiştir.³⁸⁰ Aynı şekilde Hz. Ömer de Fatıma bint. Kays’ın (v. 54/674[?]) “boşanmış kadının iddeti” ile ilgili rivayetini

"لا ندع كتاب الله عز وجل وسنة نبينا لقول امرأة لا ندري اصدقت ام كذبت"

“Doğru söyleyip söylemediği bilemediğimiz bir kadının sözünü Allah’ın Kitab’ına ve Rasûlü’nün sünnetine tercih mi edeceğiz?” diyerek reddetmiştir.³⁸¹ Hz. Ömer, Ebû Musa el-Eş‘arî’nin (v. 42/662-63) “evlere girmek için üç kere izin isteme” ile ilgili haberini de Ebû Saîd el-Hudrî’nin (v. 74/693-94) şهادetiyle kabul etmiştir.³⁸² Dolayısıyla hem Hz. Ebû Bekir hem de Hz. Ömer rivayetleri tahkik etmektedir. Bunun sebebi de söz konusu haberleri getiren kişilerin fakih görülmemesidir.³⁸³

Bu bağlamda Vercelânî’nin, “haber-i vahid ilim gerektirir ama amel gerektirmez” görüşüne karşı çıktığını, ilim ile amel arasında bir fark görmediğini³⁸⁴ de ifade etmemiz gerekir.

1.2.7.2. Zayıf Haber, Kısımları, Özellikleri ve Hükümü

Vercelânî’ye göre zayıf rivayetler metninde, senedinde ya da kendi ifadesiyle, “şerhinde” zaaf bulunan rivayetlerdir.³⁸⁵ “Şerh” ifadesi ile büyük ihtimâlle hadisin ortaya koyduğu muhtevayı kastediyor olmalıdır.

Vercelânî’ye öre zayıf haber şöyle kısımlara ayrılır:

"كنت أسقي أبا دجانة وأبا طلحة وأبي بن كعب شرابا من فضيخ التمر، فجاءهم أت فقال: إن الخمر قد حرمت، فقال أبو طلحة: يا أنس، قم إلى هذه "

(Vercelânî, *Tertîb*, c.2, s. 243, h.no: 236). Hadis Buharî’de (bkz. Eşribe, 3) Enes b. Malik’ten;
"كنت أسقي أبا عبيدة وأبا طلحة وأبي بن كعب، من فضيخ زهو وتمر، فجاءهم أت فقال: إن الخمر قد حرمت، فقال أبو طلحة: قم يا أنس فأهرقها، فأهرقتها "

metniyle Müslim ve Nesai’de ise;
"كُنْتُ أُسْقِي أَبَا طَلْحَةَ، وَأَبَا دُجَانَةَ، وَمُعَاذَ بَنِ جَبَلٍ فِي رَهْطٍ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَخَلَّ عَلَيْنَا دَاجِلٌ، فَقَالَ: حَدَّثَ خَبْرٌ نَزَلَ تَحْرِيمِ الْخَمْرِ، فَأَكْفَأْنَاهَا يَوْمَئِذٍ وَإِنَّهَا لَخَلِيْطُ الْبُسْرِ وَالْتَمُرِ "

şeklinde bir metinle yer alır. Bkz. Müslim, Eşribe, 1; Nesai, Eşribe, 2.

³⁷⁹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 153.

³⁸⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 154.

³⁸¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 154. *Tertîb*’de geçmeyen bu haber, Tirmizî tarafından (bkz. Talâk ve Liân, 5) “لا ندع كتاب الله وسنة نبينا صلى الله عليه وسلم لقول امرأة لا ندري أحفظت أم نسيت” metniyle nakledilmiş durumdadır.

³⁸² Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 154. Vercelânî, burada hadis metni nakletmemektedir. Ancak Muğîre b. Şu‘be’den rivayet edilen bu haber *Tertîb*’de geçmese de “müttefakun aleyh” olan bir haberdir. Bkz.: Buharî, İstizân, 13; Müslim, Âdâb, 7.

³⁸³ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 154.

³⁸⁴ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 154.

³⁸⁵ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 144.

Munkatı‘:

Rasûlullâh'ı görmeyen raviler tarafından aktarılan ve senedinin ortasından bir, iki veya daha fazla ravisi düştüğü için muttasıl olmayan rivayetlerdir. Bu tarifiyle munkatı, mürselden ayrılmış olur. Zira mürsel rivayette sahabî ravi meçhuldür; bilinmemektedir. Fakat sahabe âdildir ve bundan dolayı mürsel rivayetle amel birçok âlim tarafından vacip addedilirken munkatı ile amel mendup sayılmıştır. Zira munkatıda senedden düşen ravinin durumu bilinmemektedir. Fata Vercelânî'ye göre her ikisi de ne ilim ne de amel ifade eder. Bu açıdan ikisi de aynıdır.³⁸⁶

Bu görüşüyle Vercelânî'nin cumhurun yaklaşımına ortak olduğu söylenebilir. Munkatı‘ cumhur tarafından da senedinde kopukluk ya da müphem ravi bulunan rivayetler olarak tanımlanır ve bu haliyle mürsel rivayetlere benzetilir.³⁸⁷ Vercelânî, bu konuda cumhurun görüşünü paylaşmaktadır.

Şâz:

Aynı hocanın aynı dersinde bulunan öğrencilerin sadece birinden gelen, diğer öğrencilerin vakıf olmadığı haberlerdir.³⁸⁸ Eğer böyle bir haberi aktaran kimse sika, âlim ve haberi izafe ettiği hocanın sohbetinde bulunduğu kesin olarak bilinen biriye şâz rivayet kabul edilebilir.

Cabir b. Zeyd'in İbn Abbas'tan aktardığı şu rivayet buna örnek verilebilir:

"ثمانى و سبعا و أربعا و أربعا و ثلاثا و أربعا في غير خوف و لاسفر و لا سحاب و لا مطر"

"Sekiz ve yedi rekâtlı namazları (öğlen ve ikindi namazları ile akşam ve yatsı namazını) bir korku, sefer, fırtına ve yağmur olmadan da dört-dört ve dört-üç şeklinde (cem' edebilirsiniz)."³⁸⁹ Bu rivayeti İbn Abbas'dan Câbir dışında hiçbir öğrencisi aktarmamaktadır. Vercelânî'nin verdiği bilgiye göre Malik, Cabir'in sika olduğunu ifade etmektedir. Bunun

³⁸⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 144.

³⁸⁷ Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 134.

³⁸⁸ Karş.: 'Makbul bir ravinin daha makbul olan bir raviye muhalif olarak rivayet ettiği hadistir.' es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 157.

³⁸⁹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 144. Rivayet, *Tertîb*'de yine Câbir b. Zeyd'in Abdullah b. Abbas'tan rivayeti şeklinde ve şöyle bir metinle yer alır:

صلى الظهر والعصر جميعا والمغرب والعشاء الآخرة جميعا في غير خوف ولا سفر ولا سحاب ولا مطر.

(Bkz. Vercelânî, *Tertîb*, c.1, s. 122, h.no:254.) *Kütüb-i Sitte*'ye dâhil bazı kitaplarda ise şu metinle yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir:

صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ جَمِيعًا، وَالْمَغْرَبَ وَالْعِشَاءَ جَمِيعًا، فِي غَيْرِ خَوْفٍ، وَلَا سَفَرٍ

(Bkz. Müslim, *Salâtu'l-müsâfirîn*, 6; Ebû Davud, *Salât*, 380.)

yanında hadiste geçen durumu uygulayanlar da bulunmaktadır. Malik'e göre Rasûlullâh bu hadisiyle ümmeti için bir hükmü hafifletmiş olmaktadır.³⁹⁰

Vercelânî'nin "şazz" tarifinin, Sünnî hadis usulüyle örtüşüğünü söylemek mümkün görünmemektedir. Zira şazzın tarifinde vurgu sikaların rivayetine "muhalafettir". Hâlbuki Vercelânî'nin tarifinde sika bir ravinin teferrüdünden bahsedilmektedir. Rivayette teferrüt Sünnî usulde şazz olarak değerlendirilmez. Eğer sika bir ravi aynı hadisin rivayetinde başka sika ravilere muhalif kaldıysa, ancak uygulamanın onu doğrulaması veya bir mutâbiinin bulunması durumunda rivayetiyle amel edilebilir.³⁹¹

Münker:

Rasûlullâh'tan varid olduğu söylenen fakat âlimlerin bilmediği, Ehl-i hadisin de herhangi bir yolla ulaşmadığı ve bu sebepten reddedilen rivayetlerdir. Vercelânî'ye göre bu tarz rivayetler genelde teşbihî unsurlar içerirler.³⁹²

Sünnî hadis usulündeki tanıma göre ise münker, zayıf ravinin sika olana muhalif olarak aktardığı haberlerdir ve bu haliyle şazz rivayetten daha zayıftır.³⁹³

Yalan / Kizb:

Bu haberler zındıkların Rasûlullâh'a atfedip ümmet arasında yaydıkları haberlerdir. Bunlara ancak ümmetin zayıf ve cahil olanları tutunur.³⁹⁴ Bu tarifile Vercelânî'nin "hadis diye uydurulmuş haberleri" kastettiği açıktır.

Vercelânî'nin zayıf hadis çeşitleri olarak sadece bunlara değindiği görülür. Muhtemelen en çok karşılaşılan çeşitlerine atıf yapmanın yeterli olacağını düşünmüş olmalıdır. Bununla birlikte onun zayıf rivayetler ve hükümleri konusunda, en azından genel çerçevesiyle, Sünnî hadis usulünün kabulleriyle paralel düşündüğü söylenebilir.

³⁹⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 144, 145.

³⁹¹ Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 157, 158.

³⁹² Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 145.

³⁹³ Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 163. Genel olarak hadis usulünde bir ravi teferrüd ettiğinde veya muhalif olduğunda, o ravinin durumuna bakılır. Eğer ravi sika ise sadece teferrüd etmişse rivayetleri makbul kabul edilebilir. Ancak zayıfsa rivayetleri doğrudan reddedilmektedir (Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 164).

³⁹⁴ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 145.

1.3. GENEL OLARAK SÜNNET'İN KAYNAKLIK DEĞERİ VE KUR'ÂN-I KERİM KARŞISINDAKİ KONUMU

Şeriatin kurallarının Kur'ân, sünnet, ahad haber ve icma ile tespit edildiğini söyleyen³⁹⁵ Vercelânî, ayrıca fakih sahabîlerin mevkufları ve mürselleri ile de amel edilebileceğini ifade etmektedir.

Delillerin çerçevesini böylece çizen müellifin bunlar içinde sünnete özel bir yer verdiği görülür. Zira ona göre Sünnet, Kur'ân'ın beyanıdır.³⁹⁶ Sünnet olmasa Kur'ân'da emredilen birçok şey anlamsız kalır; namaz ve oruç gibi aslî ibadetlerle alakalı emirler yerine getirilemez. Sünnet Kur'ân'ın mücmelini de beyan eder. Örneğin namazla alakalı tüm ayrıntılar ancak sünnette yer alır. Rasûlullâh "تحریمها التکبیر وتحلیلها التسلیم" yani (Namazda yapılması) haram olanlar tekbir ile başlar, selam ile helâl hale gelir"³⁹⁷ buyurmasa ve kendisi namazı bizzat bu şekilde kılmasa, ona nasıl başlayıp nasıl bitireceğimizi bilemezdik. Namazın vakitleri, rekât sayıları, rükû, secde, oturuş, tekbir, sehiv secdesi, kunut yapma, gizli ve açıktan okuma gibi hususların hepsi de yine Rasûlullâh'tan öğrenilir. Aynı husus diğer ibadetler için de geçerlidir. Nitekim o Hacc konusunda da "خذوا عني مناسككم و صلوا كما رأيتموني" "Menâsiki benden alınız (öğreniniz) ve namazı benim kıldığım gibi kılınız"³⁹⁸ buyurur.

Vercelânî'ye göre Rasûlullâh'tan sâdır olan bu gibi açıklamalar vacip, mendup veya mübah olabilir. Bunlar içinde vacibler oldukça önemlidir; zira vacibin "yapılması zorunlu" olmasından hareketle Rasûlullâh'a ait hükümlerin vahiy kaynaklı olduğu sonucuna ulaşılır. Bütün bunlar kavli olabileceği gibi fiilî de olabilir.³⁹⁹

Sünnet, Kur'ân-ı Kerîm'in umum bildiren hükümlerini tahsis; mutlak olanları ise takyîd eder. Sünnetin ayrıca Kur'ân'ı nesih yetkisi de vardır. Bunlara ilaveten o, müstakil (Kur'ân'dan bağımsız) hükümler de koyabilir. Sünnetin nesih yetkisine ve teşride müstakil oluşu konusuna daha sonra değinilecektir.

³⁹⁵ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 120.

³⁹⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 47.

³⁹⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 47. Hadis, *Tertîb*'de Hz. Ali'den şu metinle nakledilmektedir:

"تحریم الصلاة التکبیر وتحلیلها التسلیم"

(bkz. Vercelânî, *Tertîb*, c.1, s.110, h.no: 223). *Kütüb-i Sitte*'ye dâhil bazı eserlerde ise Hz. Ali'den veya Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen hadisin metni şu şekildedir:

"مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ ، وَتَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ ، وَتَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ"

(bkz. Ebû Davud, *Tahâret*, 31; Tirmizi, *Tahâret*, 3; İbn Mâce, *Tahâret*, 3)

³⁹⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 48. Esasen bu rivayetin her iki cümlesi de müstakil birer hadistir. Bununla birlikte her iki rivayet de *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde ve *Tertîb*'de yer almaz. Ancak her ikisine de yer veren kaynaklar vardır. Mesela Beyhakî her iki rivayeti (bkz. *Sünenü'l-kübra*, Hac, 26; *Salât*, 36) de nakledilmiş durumdadır.

³⁹⁹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 48.

1.4. REY

Vercelânî, aslî kaynakları sayarken Kur’ân ve Sünnet ile birlikte reye de işaret eder.⁴⁰⁰ Bununla birlikte ilk ikisine dair uzun açıklamalar yapmasına rağmen “rey” veya “ictihâd” şeklinde bir başlık açmaz. Bunun yerine icma ve kıyas konularını ele alır; bu iki terim hakkında da detaylı bilgiler verir. Bu tavrı rey veya ictihâd ile kastının bu ikisi olduğunu göstermektedir. Vercelânî ancak bunları tartıştıktan sonra “içtihat” ve “ihtilâf” gibi hususlara değinir. Böylece o muhtemelen rey/ictihâdı tek başına ve bağımsız birer “aslî delil” olarak görmediğine işaret etmiş olmaktadır. Fakat çözümü aslî kaynaklarda bulunamayan meseleler de terkedilmeyecek, bunlara da “içtihat” çerçevesinde fetva verilecektir.⁴⁰¹

Bu noktada, müellifin sıralamasına tabi olarak öncelikle icma, sonra da kıyas ve ictihâd kavramları üzerinde durulacaktır.

1.4.1. İcma ve İcmanın Ümmet ile İlişkisi

Fıkıh terimi olarak icma Vercelânî’ye göre “ümmetin bir konuda ortak karar vermesi” demektir.⁴⁰² Bu tanım, öncelikle müellifin “ümmet” kavramına bakışını ortaya koymayı gerektirecektir.

1.4.1.1. Ümmet

Ümmet kavramı konusunda daha doğrusu kapsamı konusunda Vercelânî’ye göre ihtilâf edilmiştir. Nitekim bazılarına göre Rasulullah’ın gönderildiği tüm insanlar ve cinler, dolayısıyla mümin olan da kâfir olan da Ehl-i kitap olan da Mecusi olan da hatta Yecüc ve Mecüc bile “ümmet” kapsamındadır. Bu görüşte olanlara göre Rasulullah’ın İskenderiye kralı Mukavkıs’a gönderdiği davet mektubunda yer alan “كل نبي ادرك قوما فهم من امته” yani “Bir nebinin ulaştığı her kavim onun ümmetindedir”⁴⁰³ ifadesi bu hususa delâlet etmektedir.⁴⁰⁴ Dolayısıyla bu grup bir peygamber zamanında yaşayan, onun hakkında kendilerine bilgi ulaşmış ve Allah’a ibadetle mükellef olan herkesi ümmet çerçevesine dâhil etmektedir.

Vercelânî’nin verdiği bilgiye göre “ümmet” kavramı ile alakalı olarak “iman eden ve buna sadakat gösteren kişiler” tanımı da ortaya atılmıştır. Buna göre “Siz, insanlar için

⁴⁰⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 3.

⁴⁰¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 13.

⁴⁰² Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 184.

⁴⁰³ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 190. Bu rivayet ne *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde ne de *Tertîb*’de yer almaktadır.

⁴⁰⁴ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 190.

çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyar ve Allah'a iman edersiniz"⁴⁰⁵ ayetinde de buna vurgu vardır.

Bazılarına göreyse ümmet, Rasûlullâh'tan sonra yaşayan müminlerdir. Çünkü Rasûlullâh ile ashâbı arasında şöyle bir konuşma geçmiştir:

"...وَدِدْتُ أَنِّي رَأَيْتُ إِخْوَانِي قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَسْنَا بِإِخْوَانِكَ؟ قَالَ: بَلْ أَنْتُمْ أَصْحَابِي، وَإِنَّمَا إِخْوَانِي الَّذِينَ يَأْتُونَ مِنْ

بعدي..."

"Rasûlullah 'Kardeşlerimi görmek isterdim' dediğinde ashap 'biz senin kardeşlerin değil miyiz ya Rasûlullâh?' diye sormuş, bunun üzerine O da 'Siz benim ashâbımsınız. Benim kardeşlerim ise benden sonra gelecek olanlardır...' buyurmuştur"⁴⁰⁶. Bir başka hadisinde de,

"خير أمتي قوم يأتون من بعدي يؤمنون بي ويعملون بأمرى ولم يروني فأولئك لهم الدرجات العلى إلا من تعمق في الفتنة"

"Ümmetimin en hayırlıları benden sonra gelen ve beni görmediği halde bana iman eden, emrimi yerine getirenlerdir. Onlar için en üstün dereceler vardır. Sadece fitnelere dalanlar bundan istisnadır"⁴⁰⁷ buyurmaktadır.⁴⁰⁸

Bazılarına göre ise sadece Rasululla'a iman edenler O'nun ümmetinden sayılabilir. Buna göre Mürcie, Kaderiyye, Şia, Havaric, İbaziyye, Mücessime ve Müşebbihe gibi fırkaların da ümmetten sayılması icap eder. Nitekim Allah Rasûlü:

"تفترق أمتي على ثلاث وسبعين فرقة كلها إلى النار ما خلا واحدة ناجية وكلهم يدعى تلك الناجية"

"Ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan sadece kurtuluşa eren (fırka-i nâciye) bir grubu hariç tümü cehenneme girecektir ve her bir grup da kurtuluşa erenin kendisi olduğunu iddia edecektir"⁴⁰⁹ buyurmaktadır. Bu aynı zamanda Vercelani'nin de kabul ettiği görüştür.

⁴⁰⁵ Âl-i İmran, 3/110.

⁴⁰⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 191. Bu metin *Tertîb*'de de uzunca bir hadisin orta kısımlarında Ebû Hureyre rivayetleri olarak yer almaktadır (bkz. Vercelânî, *Tertîb*, c.1, s. 42, h.no: 44). Hadis *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserleri içerisinde de yine Ebû Hureyre'den ve çok az lafız farkıyla yer almaktadır:

"... وَدِدْتُ أَنَّا قَدْ رَأَيْنَا إِخْوَانَنَا» قَالُوا: أَوْلَسْنَا إِخْوَانَكَ؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: أَنْتُمْ أَصْحَابِي وَإِخْوَانُنَا الَّذِينَ لَمْ يَأْتُوا بَعْدُ..."

(Bkz. Müslim, Taharet, 12; Nesâî, Taharet, 114; İbn Mâce, Zühd, 36).

⁴⁰⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 192. Vercelânî bu hadisi aynı lafızla ve Abdullah b. Abbas rivayetiyle *Tertîb*'de de nakletmektedir (bkz. Vercelânî, *Tertîb*, c.1, s. 41, h.no:39). Rivayet *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan kitaplarda geçmemektedir.

⁴⁰⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 191.

⁴⁰⁹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 191. Hadis aynı metinle Abdullah b. Abbas rivayetiyle *Tertîb*'de de nakledilmektedir (bkz. Vercelânî, *Tertîb*, c.1, s. 41, h.no: 42). *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserler incelendiğinde, bunların büyük kısmında sadece "ümmetin gruplara ayrılacağına" dair ilk kısmın yer aldığı görülür. Nitekim bu metin:

"تَفَرَّقَتِ الْيَهُودُ عَلَى إِحْدَى وَسَبْعِينَ أَوْ اثْنَتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، وَالنَّصَارَى مِثْلَ ذَلِكَ، وَتَفَرَّقَتْ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً"

şeklindedir (bkz. İbn Mâce, Fiten, 17; Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Tirmizî, İman, 18). Dolayısıyla *Tertîb*'deki rivayette geçen "fırka-i nâciye" ile ilgili kısım bu rivayetlerde yer almamaktadır. Bu manaya gelecek bir vurgu sadece İbn Mâce'nin Enes b. Mâlik'ten naklettiği bir metinde yer alır:

"إن بني إسرائيل افتقرت على إحدى وسبعين فرقة، وإن أمتي ستفترق على ثنتين وسبعين فرقة، كلها في النار، إلا واحدة وهي: الجماعة"

Buna göre hangi görüşte olursa olsun kendine Müslüman diyen kişi Rasûlullâh'ın ümmetindedir. Ancak bunlar içinde kurtuluşa sadece fırka-i nâciye ulaşacaktır. Her grubun kendini “kurtulan grup” görmesine paralel olarak Vercelani de İbaziyye’yi böyle addetmektedir.⁴¹⁰ Böyle bir “ümme” tanımının icma hakkındaki düşüncelerini oldukça ilginç hale getireceği açıktır.

1.4.1.2. İcma

Vercelânî'nin verdiği bilgiye göre Arap dilinde icma ile ilgili iki anlam söz konusudur. Bunlardan ilki “اجتمعت السفر على الحج” yani “hac için yolcular toplandı” cümlesindeki gibi “karar verilen bir şey için toplanmak”, diğeri ise “ittifak etmek, birleşmek, anlaşmaya varmak” anlamıdır. Kur’ân’da her iki anlamı da birleştirecek ayetler vardır. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Nuh’dan bahsederken,

فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرَكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُون

“...Ey kavmim!... Artık siz de (bana) ne yapacağınızı ortaklarınızla beraber toplanıp kararlaştırın ki işiniz size dert olmasın! Bundan sonra bana hükmünüzü uygulayın, bana mühlet de vermeyin”⁴¹¹ buyurmaktadır ki burada bahsedilen icma “bir şeye karar verip birleşmek” anlamına gelmektedir.⁴¹²

Bir terim olarak ise icma, Vercelânî’ye göre, “ümme”nin bir konuda ortak karar vermesi” demektir. Bu ümmet diğer ümmetlerden farklı olarak ancak ve ancak hak üzere bir araya gelir.⁴¹³ Bu noktada:

*“Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, müminlerin yolundan başkasına uyarırsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir”.*⁴¹⁴

Fakat bu anlamdaki rivayetlerin mevzuât kitaplarına da girdiği ve haklarında ciddi tenkitler yapıldığı görülür (mesela bkz. İbnü'l-Cevzî, *Mevzuât*, c.1, s. 267). “Ümmetin fırkalara ayrılacağına” dair bu rivayet, akademik bir çalışmaya da konu olmuştur. Bkz. Kadir Gömbeyaz, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14/2, 2005, s. 147-160.

⁴¹⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 191; *ed-Delil ve’l-burhan*, thk. Salim b. Ahmed el-Harisi, Amman: Vizaretü’t-Türas ve’s-Sekafe, 2006, s. 13-17

⁴¹¹ Yunus, 10/71.

⁴¹² Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 184.

⁴¹³ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 184.

⁴¹⁴ Nisa, 4/115. Vercelânî’ye göre ayette bahsedilen cezanın iki hususa yani peygambere karşı çıkma ve müminlerin yolundan sapma şartlarına bağlandığı söylenebilir de bu yanlıştır. Ona göre söz konusu azap her iki durum için ayrı ayrı geçerlidir. Nitekim “Onlar, Allah ile beraber başka ilaha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah’ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa azaba uğrar. Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır ve horlanmış olarak orada ebedi kalır. Ancak tövbe edip salih amel işleyenler başka” (Furkan, 25/68-70) ayeti buna delildir (Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 186).

ayetine işarette bulunan müellif, müminlerin yolundan yüz çevirene azap olunacağını, dolayısıyla onlara uymanın mendup veya mübah değil vacip olduğu sonucu çıkarır. Şüphesiz bazı müminler ictihadla farklı yollar tercih edebilir ve böyle ihtilâflara hoşgörü gösterilebilir.⁴¹⁵

Fakat en hayırlısı icmadır.⁴¹⁶ Vercelânî, bu ayetin genel bir icmaya değil ancak “iman” konusunda müminlere uymanın gerekli olduğuna delil olabileceğini söyleyenlere ise karşı çıkar:

“İman da, İslam da, din de birdir. İslam, imandır. İman İslam’dır. Her ikisi de dindir ve tâattir. Bunlardan birine uymakta bir eksiklik söz konusu olursa bütünlük bozulur. Kim iman konusunu tâatsiz ele alıyorsa ayrılık tarafını tutmuş olur. Bizler yemek yeme, yolculuk yapma ve bir şey içme konusunda dahi müminlerin yolunu takip ederiz ve icma ile vardıkları sonuçları muteber sayarız. Çünkü akıl, Kur’ân ve sünnet buna işaret eder. Eğer müminlerin tuttuğu bu yoldan yüz çevrilirse, mümin olan kimse için başka bir yol söz konusu değildir.”⁴¹⁷

Vercelânî, icmanın kaynağına ve delil değerini ispat noktasında çeşitli ayetlere işaret etse⁴¹⁸ de, özellikle ele alıp üzerinde çok durmasından anlaşıldığı kadarıyla bu ayete özel bir yer vermekte, onu merkeze almaktadır. Nitekim icma söz konusu olduğunda bu ayet, farklı birçok âlim için de delâleti en net delil kabul edilmektedir.⁴¹⁹ Vercelânî bu bağlamda çeşitli hadislere de işaret eder. Bunlardan biri:

"...ما خير بين امرين الا اختار ايسرهما"

“(Rasûlullâh) iki şey hakkında muhayyer bırakılırsa kolay olanını seçerdi”⁴²⁰ hadisidir. Ona göre hadiste geçen “kolaylık” ifadesi, ümmetin icmaına delalet etmektedir. Bu hadisin

⁴¹⁵ Nitekim Allah u Teâlâ; ‘Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi” (Nisa,4/83) buyurmakta, hüküm çıkarmayı yani ictihatta bulunmayı emretmekte fakat aşırı gitmeyi yasaklamaktadır. Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 188.

⁴¹⁶ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 184.

⁴¹⁷ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 185.

⁴¹⁸ Bkz: Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 185-188. Bu bağlamda Vercelânî “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a iman edersiniz” (Âl-i İmran, 3/110), “İnsanlar tek bir ümmetti. Allah müfdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi... Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştikleri gerçeğe ilettiler” (Bakara, 2/213), “Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve peygamber de size şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta ümmet yaptık” (Bakara, 2/143) gibi ayetlere işaret eder.

⁴¹⁹ Berat Sarıkaya, “İcmâ Delili Üzerindeki İhtilaf ve Delalet Bakımından İtikâdî Konularda İcmâ”, *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, c. 15, sy. 2 (2017), s. 326. a.g.e., s. 326.

⁴²⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 188. Hadis *Tertîb*’de yer almamaktadır. Hadisin *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde ve Hz. Âişe’den rivayetle

"ما خَيْرَ رَسُولٍ اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَمْرَيْنِ، أَحَدُهُمَا أَيْسَرُ مِنَ الْآخَرِ، إِلَّا اخْتَارَ أَيْسَرَهُمَا " metniyle yer alır. Bkz. Müslim, Fezâil, 20; Buharî, Hudûd, 11; Ebû Davud, Edeb, 5.

“Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez” (Bakara, 2/185) ve “Allah sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi” (Hacc, 22/78) ayetiyle birlikte değerlendirir.

"من فارق الجماعة قيد شبر مات ميتة جاهلية"

“Kim cemaatten biraz olsa bile saparsa cahiliyye (itikadı) üzere ölmüş olur”⁴²¹,

"يد الله على جماعة "

“Allah’ın eli cemaatin üzerindedir”⁴²² ve

"أُمَّتِي لَا تَجْتَمِعُ عَلَىٰ خَطَا"

“Ümmetim hata üzere birleşmez”⁴²³ ve

"لَا تَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَىٰ ضَلَالَةٍ"

“Ümmetim delalet üzere birleşmez”⁴²⁴ bu bağlamda naklettiği hadislerdendir.

Vercelânî’ye göre sünnet ve hatta ahad haber ümmetin icmaına teşvik etmektedir.⁴²⁵

1.4.1.2.1. İcma’nın Kaynaklar Hiyerarşisi İçindeki Yeri

Vercelânî’ye göre sünnetin aslı Kur’ân, icmanın aslı ise sünnettir. Buna göre icma için Kur’ân ve sünnete ihtiyaç vardır. Çünkü Allah “Hakkında ihtilâfa düştüğünüz herhangi bir şeyin hükmü Allah’a aittir”⁴²⁶ ve “Hep birlikte Allah’ın ipine sarılın, parçalanıp bölünmeyin”⁴²⁷ buyurur.

⁴²¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 188. *Tertib*’de yer almayan bu rivayet *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde Abdullah b. Abbas ile Ebû Zerr’den nakledilmiştir ve şöyle bir metne sahiptir:

"من فارق الجماعة شبرا فمات، إلا مات ميتة جاهلية"

Bkz. Buhârî, *Fiten*, 2; Müslim, *İmâre*, 13; Ebû Davud, *Sünnet*, 30.

⁴²² Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 188. Rivayet *Tertib*’de ve *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmemektedir.

⁴²³ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 188. Rivayet *Tertib*’de ve *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmemektedir.

⁴²⁴ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 188. Rivayet *Tertib*’de ve *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmemektedir. Fakat bu rivayetin mevzuat kitaplarında eleştirildiği görülür. Mesela bkz. Aliyyu’l-Kârî, *el-Mevzûâtü’l-kübrâ*, s.87.

⁴²⁵ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 188. Kullandığı başka hadisler için bkz.: Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 188

⁴²⁶ Şûra, 42/10.

⁴²⁷ Âl-i İmran, 3/103.

1.4.1.2.2. İcma'nın Gerçekleşme Şartları

İcma konusunda çoğu ilim adamının “tüm âlimler” şartının⁴²⁸ hilâfına Vercelânî, yukarıda da geçtiği üzere, “çoğunluğun” aynı fikirde olmasını yeterli görür. Ona göre bu çoğunluğa muhalif olanlar eğer içtihat etmişlerse yani mantıklı bir açıklamaları varsa hoşgörü ile karşılanabilir.⁴²⁹

İcmaya dâhil olacaklar ise Vercelânî'ye göre görüş bildirme ve içtihatla bulunma özelliğini hâiz olmalıdır. Zira bu kimseler konuyla ilgili delillerini aklî, şer'î, lügavî olarak ortaya koyabilecek ilme sahiptir. Ayrıca dinî ilimlerde, fıkhıta ve usulünde, umum-husus, emir-nehî gibi hükümlerin hitapları konusunda, tefsirde dolayısıyla mücmel, nesih... gibi konularda, Arap dilinde, nahiv ve lügatte âlim olmalıdır. Sünneti ve rivayetlerin tariklerini, metinlerinin sahih olup olmadığını bilmeleri gerekir. Bu özellikler bulunmazsa, kişi müçtehit, arif ve fakih değildir demektir ki emanete sahip çıkamaz, hıyanetinden emin olunmaz ve din konusunda kendisine güvenilemez.⁴³⁰ Dolayısıyla bu özellikleri kendinde barındırmayan biri içtihatla bulunamayacağı⁴³¹ gibi icmaya da dâhil edilemez. Rasûlullâh'ın ümmeti dışındakiler hak üzere birleşmeyeceğinden⁴³² icmayı oluşturacak bireylerin Müslüman olmaları gerektiğini söylemeye de hacet yoktur.⁴³³

Diğer taraftan icma, Vercelânî'ye göre, ancak Rasûlullâh'ın vefatından sonra geçerli olabilir. Bu noktada o, “icmanın sadece sahabe zamanında gerçekleşebileceğini, tabiûn ve sonrakilere ait görüşlerin dikkate alınamayacağını” söyleyenler karşı çıkar. Ona göre bu görüş sahih değildir; çünkü Rasulullah:

"...رب مبلغ أوعى من سامع"

“...(haber) ulaştırılan niceleri vardır ki bizzat duyandan daha iyi anlar”⁴³⁴ buyurmaktadır. Müellif “sahabenin sadece büyükleri icmaya yetkili olup yaşı küçük olanlar buna dâhil olamaz” görüşünü de reddetmekte; tamamının içtihatla bulunabileceğini, onlardan sonra da müçtehit seviyesine ulaşabilen kimseler bulunduğunu, bunların hepsinin icmaya dâhil olacağını ifade eder.⁴³⁵

⁴²⁸ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 105.

⁴²⁹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 188.

⁴³⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 4.

⁴³¹ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 105.

⁴³² Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 184.

⁴³³ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 105.

⁴³⁴ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 5. *Tertîb*'de yer almayan rivayet Buharî tarafından bab başlığı yapılmıştır (bkz. Buharî, *İlim*, 9)

⁴³⁵ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 5.

1.4.1.2.3. İcmanın Vecihleri

Çoğunluğun kabul ettiği “sarih” ve “sükûtî” icma ayırımından farklı olarak Vercelânî “genel/umumî” ve “has/özel” şeklinde bir taksim yapar. Vercelânî’ye göre “hâs” olanını sadece fahihler ise müçtehitler yapabilir ve bunlar şer’î konularda asıl icmayı oluşturur.⁴³⁶ Dini hükümler de bu icma üzere bina edilir. Dolayısıyla icma söz konusu olduğunda şer’î anlamda kastedilen hâs icmadır.⁴³⁷

Bir konu hakkında bazıları içtihatla bulunurken diğerlerinin sessiz kalması (sükût), rıza anlamına gelir ki bu suretle yine icma oluşabilir. Ya da bir uygulamayı veya görüşü kimse inkâr etmemesi de icmaa yorulabilir.⁴³⁸ Görüldüğü üzere Vercelânî, icmayı bir başka açıdan ikiye ayırmaktadır ve kendisi isim vermese de bunların sarih ve sükûtî icma olduğu söylenebilir.

Vercelânî’ye göre kişinin eğer bir konuyla ilgili bildiği bir delil varsa ve buna rağmen susuyorsa ciddi bir sorumluluk almış demektir. Zira Rasûlullâh bu durum hakkında:

"إذا ظهرت البدع في أمتي فعلى العالم أن يظهر علمه، فإن لم يفعل فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين"

“Ümmetimin arasında bir bidat ortaya çıkarsa sorumluluğu, ilmini ortaya koymak üzere âlimindir. Eğer böyle yapmaz da (sessiz kalırsa) Allah’ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onun üzerinedir”⁴³⁹ buyurmaktadır. Müellife göre kişi, o konudan veya delilinden emin değilse bile bildiğini aktarması gerekir.⁴⁴⁰ Ya da en azından özür beyan etmelidir.

İcmanın nasıl olacağı konusunda Vercelânî’ye göre Kur’ân-ı Kerîm’de veya sünnette bir malumat söz konusu değildir. Bu sebeple şartları içtihatla belirlenmiştir. Eğer âlimlerin yaptıkları ve uyguladıkları içtihatlar birleşirse icma oluşabilir.

1.4.1.2.4. İcmanın İmkânı

Allah’ın kitabında veya sünnette hakkında malumat bulunmayan bir olay vuku bulduğunda Vercelânî’ye göre âlimlerin içtihatla bulunması gerekir. Bu içtihatlar birbiri ile uyuyorsa icmaa varılabilir. Ancak farklı sonuçlara ulaşılır da ihtilâf söz konusu olursa biriyle amel etmek gerekecektir. Fakat bu durumda icmadan söz edilmesi mümkün değildir.⁴⁴¹

⁴³⁶ Vercelânî, *el-‘Adl ve ‘l-insaf*, 1984, c. 2, s. 3.

⁴³⁷ Vercelânî, *el-‘Adl ve ‘l-insaf*, 1984, c. 2, s. 3.

⁴³⁸ Vercelânî, *el-‘Adl ve ‘l-insaf*, 1984, c. 2, s. 4.

⁴³⁹ Vercelânî, *el-‘Adl ve ‘l-insaf*, 1984, c. 2, s. 4. *Tertîb*’de Câbir b. Zeyd’in rivayetleri içerisinde (Vercelânî, *Tertîb*, c.4, s. 439, h.no:20) geçmekte olan metne *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserler yer vermemiştir.

⁴⁴⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve ‘l-insaf*, 1984, c. 2, s. 4.

⁴⁴¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve ‘l-insaf*, 1984, c. 2, s. 10

Daha önce ortaya konmuş icmaya zaman içinde muhalefet ârız olursa, bu yeni durumda da icmaya varılabilir. Nitekim tâbüiler kendi zamanlarında ortaya çıkan bazı durumlarda sahabenin uygulamasını devam ettirdikleri gibi kendi görüşlerini de uygulayabilmişlerdir. Ve bu bir ihtilâf olarak görülmemiştir. Aynı bölgede aynı anda ortaya çıkan iki farklı görüş ise Vercelânî tarafından içtihat olarak değerlendirilmiş ve “rahmet” telakki edilmiştir.⁴⁴²

Bu ihtilâflar bazen şâzz görüşlere ve neticede farklı fırkaların ortaya çıkmasına vesile olabilir. Bu denli bir ihtilâf fesada sebebiyet verir ve amellere yansır. Bir grubun “Biz Kitab’da hiçbir şeyi eksik bırakmadık” (En’am, 6/38) ayetinden yola çıkarak sünneti reddetmesi buna örnektir.⁴⁴³ Vercelânî’ye göre şeriate muhalif bir durumun Müslümanlardan sadır olması mümkün değildir. Sözüne güvenilir âlimlerin, kendi bölgelerinde yoldan çıkan ve etrafında birilerinin toplandığı kişilere karşı tedbir alıp onunla mücadele etmesi gerekir.⁴⁴⁴

Vercelânî’ye göre kişi, şartlarına uygun olarak ortaya konmuş bir icmadan farklı düşünse bile sükût edip ona uyması gerekir.⁴⁴⁵ Dolayısıyla müellif, İbâzî olmasalar bile Müslümanların verdiği karara uyulmasını istemektedir. Şüphesiz kendi mezhebi dâhilinde oluşacak bir icma çok daha isabetli olacaktır. Nitekim ona göre bir yerleşim yerinde bulunan “ehl-ü’l-hal ve’l-akd” (İbâzîler) bir konuda ittifak eder ve alınan kararı uygulamaya başarlarsa, o bölge için artık bir icmadan söz edilebilir. Çünkü ümmet çok geniş bölgelere yayılmıştır.⁴⁴⁶ Yani hepsini aynı anda aynı görüşte toplamak mümkün değildir.⁴⁴⁷

Bir meselenin hükmü araştırılırken ortaya konan ortak karara yani icmaa uyan ancak sonrasında bundan cayan kişinin bu durum Vercelânî’ye göre icmaa zarar vermez. Eğer tek bir kişi üzerinde uzlaşılan görüşe muhalif olsa fakat sonradan bunun haklı olduğu anlaşılrsa hak olan bu yeni icmadır. Ridde olayında tüm ahabın “‘Lâilâhe illallah diyene kadar insanlara savaşmam emredildi” hadisinden hareketle “onlarla nasıl savaşırız!” demiş ve Hz. Ömer bunda ısrar etmiştir. Fakat Hz. Ebu Bekir “namaz ve zekât arasında ayırım

⁴⁴² Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 10.

⁴⁴³ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 3.

⁴⁴⁴ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 189.

⁴⁴⁵ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 189.

⁴⁴⁶ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 7.

⁴⁴⁷ Mesela “boşama neticesinde kadının haram olması” hususu, Cabir b. Zeyd ve Mesruk b. el-Ecda‘ın Hz. Ali’den naklettiğine göre üç talak ile gerçekleşir. Hz. Ömer’e göre ise ric‘î üç boşamadan sonra kadın haram olur. Sahabeden bazıları ise bu konuda baîn olan tek talaka işaret etmişlerdir. Sahabe zamanında bu üç görüş de yerine göre uygulanmıştır. Fakat tabiûn zamanında Câbir b. Zeyd, Mesrûk ve diğer bazı tabiîler yemin ile de amel etmiş yani “karım boş olsun” şeklindeki bir yemini de geçerli saymışlardır. Dolayısıyla İslam coğrafyası geniş bir bölgeyi teşkil ettiğinden ve hatta zamanın şartları da değiştiğinden dolayı tek bir icma söz konusu olmayabilir. Uygun deliller de söz konusuysa icma zamana ve mekâna göre değişiklik gösterebilir. Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 6.

yapılamayacağını, bunu yapanlarla savaşılmaması gerektiğini” söyleyerek onları iknâ etmiş ve savaş kararı alınmıştır. Dolayısıyla öncesinde münferit kalan fikir üzerinde icmaya varılmıştır.⁴⁴⁸

Vercelânî’ye göre “icma ile alınan bir karar Allah katında hatalı olabilir” görüşüne de katılmaz. Zira ümmetin delalet üzere birleşmeyeceği kesindir, ümmet böyle bir durumdan korunmuştur. Fakat ihtilâf elbette söz konusu olabilir. Vercelânî’ye göre hakkında iki, üç, dört görüş söz konusu olan bir konuda bir görüş üzere birleşmek insanları hatadan koruyacaktır. Dolayısıyla icmayla varılan sonuç hatalı olamaz. Eğer konuda icma mümkün değilse o zaman içtihatlar söz konusu olur.⁴⁴⁹

Delillerin açık ve ortada olmasına rağmen icmadan vaz geçilmesi hatta sükût edilmesi bir âlime haramdır. Çünkü Rasûlullâh’a biattan bahseden hadiste;

"...بایعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم على أن نقول الحق و نعمل به، ولا تأخذنا في الله لومة لائم في العسر

واليسر والمنشط، والمكره"

“Hakkı söylemek ve bununla amel etmek; kolay olsun zor olsun, istediğimiz veya mecbur kaldığımız bir konuda olsun kınayanların kınamasına aldırılmamak konusunda Allah Rasûlü’ne biat ettik” denilmektedir.⁴⁵⁰ Nitekim Hz. Ömer halifeliği zamanında “annenin mirastan alacağı pay” hakkında ashapla istişare eder ve bir sonuca varır. Yani icma oluşur. Bu esnada Abdullah b. Abbas hükmü değiştirecek bir delil bilmektedir fakat yaşı küçük olduğu için bunu söylemeye çekinir. Büyüdüğü zaman bildiği delile göre hüküm vermeye başlar ve icma değişir.⁴⁵¹ Bu örnekte de görüleceği üzere icma oluştuktan sonra, ancak ümmetin âlimlerinin birinden ve icma esnasında duymadıkları bir delil ile ona muhalefet edilebilir.

⁴⁴⁸ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 189.

⁴⁴⁹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 11.

⁴⁵⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 7. Rivayet bu metinle ne *Tertîb*’de ne de *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan kitaplarda yer alır. de vardır. Fakat hem *Tertîb*’de hem de *Kütüb-i Sitte*’ye dâhil eserlerde aynı sahabî raviden, Ubâde b. es-Sâmit’ten çok az bir lafız farkıyla rivayet edildiği görülmüştür. Hadisin Buharî rivayeti "بایعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم على السمع والطاعة في المنشط والمكره، وأن لا ننازع الأمر أهله، وأن نقوم أو نقول بالحق حيثما كنا، لا نخاف في الله لومة لائم."

şeklinde iken (bkz. Buharî, *Ahkâm*, 43) Müslim tarafından

"بایعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم على السمع والطاعة في العسر واليسر، والمنشط والمكره، وعلى أترة علينا، وعلى أن لا ننازع الأمر أهله، وعلى أن نقول بالحق أينما كنا، لا نخاف في الله لومة لائم"

metniyle nakledilir (Müslim, *İkâme*, 8). Hadisin *Tertîb*’deki rivayeti ise:

"بایعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم على السمع والطاعة في العسر واليسر، والمكره والمنشط، ولا ننازع الأمر أهله، وأن نقول الحق، ونقوم بالحق حيثما كنا، ولا نخاف في الله لومة لائم."

şeklinde. (Vercelânî, *Tertîb*, c.2, s. 206, h.no:448)

⁴⁵¹ Hatta Ubeyde es-Selmanî, İbn Abbas’a görüşünü bu kadar geç söylediği ve icmın değişmesine sebebiyet vereceği için sinirlenir.

Eğer müminler bu yeni delili benimser ve üzerinde ittifak edip onu uygulamaya başlarsa icma, bu yeni hüküm üzerine bina edilir.⁴⁵²

İcmanın oluşmasına katkı sağlamak adına âlimlerin görüş bildirmesi ise bir anlamda zorunludur ve boyunlarının borcudur. Ömer b. Hattab, Şam üzerine yaptıkları akında bölgede veba olduğunu öğrendiğinde önde gelenlerle istişarede bulunur ve sonucunda Medine'ye dönme kararı alınır. Abdurrahman b. Avf istişare esnasında bir işi olduğu için hazır bulunamaz. Ancak döndüğünde bu konuda Rasûlullâh'tan duyduğu bir malumatı olduğunu söyler ve

"إذا سمعتم به في أرض فلا تقوموا عليه و ان وقع بارض وأنتم فيها فلا تخرجوا منه فرارا"

“Bir yerde (veba varsa), oraya yerleşmeyiniz (girmeyiniz). İçinde bulunduğunuz yerde (veba) ortaya çıkarsa da oradan kaçıp çıkmayınız”⁴⁵³ hadisini aktarır. Ömer b. Hattab, bu hadisi duyunca Allah'a hamdeder ve kararının kesin olduğunu beraberindekilere açıklar. Görüldüğü üzere hüküm verirken istişare prensibi kullanılmakta ve bu bağlamda Abdurrahman b. Avf konuyla ilgili bir bilgiyi gizli tutmamaktadır.⁴⁵⁴ Dolayısıyla icma oluştuktan sonra çıkacak muhalif görüşlere itibar edilmez. Vercelânî'ye göre sahabenin faziletliilerinin aldığı bir kararı izlemek, o konuda başvurulacak en efdal yoldur.⁴⁵⁵

İcmanın ahad haberle tespit edilip edilemeyeceği veya ahad haberin icmayı etkileyip etkilemeyeceği de ihtilâflıdır. Bazıları bunu câiz görürken bazıları câiz görmemektedir. Vercelânî'ye göre ahad haberle nasıl sünnet sabit oluyorsa icmanın da sabit olması gerekir ve kendi ifadesiyle “kalp bundan mutmain olur”.⁴⁵⁶

İcmanın ne zaman kesinleşeceği konusunda da ihtilâf söz konusudur. Vercelânî'ye göre bir olay hakkında zamanın âlimleri tek bir görüş üzere birleşir ve o görüşü uygularsa aynı asırda yaşayan herkesin uygulaması câiz olur. Fakat ehil kimse yoksa icma sahih olmayacaktır.⁴⁵⁷ Tek bir görüş söz konusu olmazsa durum yukarıda anlatıldığı gibi genelin görüşü icma kabul edilir ve hüküm buna göre uygulanır. Eğer genel bir hüküm oluşmuyorsa içtihat söz konusu olur.

⁴⁵² Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 8.

⁴⁵³ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 9. Vercelânî'nin aktardığı olay aynı şekilde hem *Tertîb*'de (*Tertîb*, c. 2, s. 288, 289, h.no: 649) ve hem de *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserler içinde mesela Buhârî'de (Buhârî, *Tıbb*, 29) yer almaktadır. Her iki kaynakta da sahabe ravisi Abdullah b. Abbas'tır.

⁴⁵⁴ Fakat Ebû Ubeyde b. Cerrâh, 'Allah'ın kaderinden mi kaçuyorsunuz? Ey müminlerin emiri!' dediğinde halife ona; 'Allah'ın bir kaderinden başka bir kaderine kaçıyoruz.' cevabını verir. Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 9. Aynı rivayet için bkz.: Buhârî, *Tıbb*, 29; Vercelânî, *Tertîb*, c. 2, s. 288-89, h.no: 649.

⁴⁵⁵ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 9.

⁴⁵⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 9.

⁴⁵⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 5.

Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Vercelânî her ne kadar “73 fırka hadisinden” yola çıkarak “fırka-i nâciye” terimini İbâzîlere hamletse de aynı hadisin ondaki “ümme” fikrinin şekillenmesinde etkili olduğu görülür. Zira o icma söz konusu olduğunda, diğer birçok fırkanın hilafına bütün Müslüman toplumunun ehil kimselerini işin içine dâhil etmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda Ehl-i Sünnet ile paralel görüşlere sahiptir. Gerçi itikadî pekçok meselede onun, Müslümanların büyük çoğunluğunu oluşturan Ehl-i Sünnet’ten farklı düşünceleri vardır; onların küfrân-ı nimet içinde olduğunu savunmaktadır. İcma söz konusu olduğunda bu bakış açısının bir açmaz teşkil edebileceği düşünülebilir. Hatta bu noktada bizde böyle bir düşüncenin oluştuğunu itiraf etmemiz mümkündür. Fakat icma konusundaki görüşleri etüd edildiğinde görülecektir ki ümmetin bâtil üzere birleşmeyeceği fikri Vercelânî’de oldukça kesindir ve buna sürekli olarak değinmektedir. Yani İbâzîler’e göre bu ümmete dâhil oldukları sürece diğer fırkaların görüşleri de icmaa katılır; hatta vardıkları bir icma, inceleme neticesinde sahih bulunursa, uygulanabilir. Aynı şekilde kitman söz konusuyken oluşan icma, şartların hâiz ise sükût edilerek buna katkı verilebilir. Çünkü hatalı Müslümanların da bu hatalarından dönüp tövbe etme durumları bâkîdir.

1.4.2. İctihat

1.4.2.1. İctihadın Tarifi ve Gerekliliği

Vercelânî’nin tarifine göre içtihat; bir konuda ilmen elinden gelen gayreti göstermek ve bir sonuca varmaya çalışmaktır. Kur’ân’da ve sünnette değinilmeyen, hakkında ihtilâf olduğu için icmaya da varılamayan konularda içtihat yapılması gerekir. Bu çaba şeriatın asıl ile ilgili meselelerinde değil ancak ferî konularında yapılır. Çünkü asıllar Allah’ın Kitâb’ında veya Rasûl’ün sünnetinde nass olarak ya bizzat sâbittir ya bunlardan hareketle çıkarılır ya da ümmetin icma ile tespit edilir. Fer‘ ise zannîdir ve üzerine içtihat yapılır.⁴⁵⁸

Ehl-i Hakk’a yani İbâzîlere göre içtihat, başvurulması emredilmiş bir uygulamadır. Allah Têâlâ, ehliyetli kimseleri yeni gelişen olaylar karşısında araştırma yapmak ve içtihatta bulunmak konusunda sorumlu tutmuştur. Bu çabanın neticesinde ise ecir vardır. Yani bir müçtehit içtihadında isabet de etse hata da yapsa ecir kazanır. Nitekim Rasûl-i Ekrem bu manaya işareten şöyle buyurmuştur:

"إذا اجتهد الحاكم فأصاب فله أجران، وإذا اجتهد فأخطأ فله أجر واحد"⁴⁵⁹

⁴⁵⁸ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 12.

⁴⁵⁹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 12. Vercelânî’nin *Tertîb*’de yer vermediği bu rivayet Buharî’de "إذا حكم الحاكم فاجتهد ثم أصاب فله أجران، وإذا حكم فاجتهد ثم أخطأ فله أجر"

Böylece bir konuda bazı âlimler isabet edebilirler hatta hepsi aynı sonuca ulaşmış icmaa vesile bile olabilirler. Ya da ihtilâf edip ayrışsınlar. Tüm bunlarda çaba sahiplerine ecir vardır. Ancak sonuçta hatalı oldukları anlaşılabilirse o konuda bildiklerini söylemezlerse veya ortak görüşe varıldığında muhalif kalmaya devam ederlerse günaha girmiş olurlar. Eğer isabetli bir görüşe sahip olduklarını bile bile susmayı tercih ederlerse bundan dolayı da günah kazanırlar. Bu durum görüşleri isabetli olmasa bile geçerlidir.⁴⁶⁰

Vercelânî daha sonra içtihat hakkındaki bu görüşlerini ayet, hadis ve sahabî uygulamalarından desteklemeye çalışır. Mesela “Davud ve Süleyman”ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı... Süleyman’a hüküm vermeyi biz kavratmıştık. Zaten her birine de hüküm ve ilim vermiştik...”⁴⁶¹ ayeti meseleler hakkında içtihat yapmanın zaruretine işaret etmektedir. Rasûlullâh’ın “Kur’ân”ı yedi harf üzere okuyunuz. Hepsini de şifa vericidir ve yeterlidir”⁴⁶² hadisi de aynı hususta verilecek hükümlerin farklı olabileceğini göstermektedir.

Vercelânî’ye göre içtihat Rasûlullâh tarafından da önü açılan bir eylemdir. Nitekim şu hadis buna işaret etmektedir:

"جرى له مع بعض اصحابه حين سألهم اي آية في القرآن افضل فقال بعضهم يس وقال بعضهم سورة الاخلاص وسكت ابي كعب وقال له رسول الله: ماتقول يا ابي؟ فقال: الله ورسوله اعلم. فقال له: انما اسالك عن علمك لا عن علم الله و لا عن علم رسوله. فقال ابي: الله ورسوله اعلم. فقال رسول الله: انما اسالك عن علمك لا عن علم الله و لا عن علم رسوله. فقال ابي بن كعب هي آية الكرسي. فجمع رسول الله اصابع كفه الخمس فلزم بها صدره فقال: ليهنك العلم ابا المنذر"

Buna göre Allah Rasûlü “hangi ayet daha efdâldir?” diye sormakta ve ashabtan bazıları Yasin Suresini, bazıları ise İhlas Suresini zikretmektedir. Bu esnada Übeyy b. Ka’b sessiz kalır. Rasûlullâh ona fikrini sorunca “Allah ve Rasulü daha iyi bilir” der. Ancak Rasûl-i Ekrem “Ben sana senin ilmini soruyorum” deyip ısrar edince “Ayete’l-kürsî” cevabını alır.⁴⁶³ Görüldüğü üzere Rasûlullâh açıkça Übeyy b. Ka’b’a görüşünü sormaktadır.⁴⁶⁴

Şeklinde nakledilmiştir (bkz. Buhârî, İ’tisam, 21)

⁴⁶⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 14.

⁴⁶¹ Enbiya, 21/78-79.

⁴⁶² Bu hadisin tahriri üzerinde daha önce durulduğu için burada tekrarına lüzum görülmemiştir.

⁴⁶³ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 21. Hadis bu metinle ne *Tertib*’de ne Kütüb-i Sitte’yi oluşturan eserlerde bulunmaktadır. Fakat bu manaya gelecek bir hadis Ebû Davud tarafından şöyle bir metinle nakledilmiştir:

"إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَاءَهُمْ فِي صَفَةِ الْمُهَاجِرِينَ فَسَأَلَهُ إِنْ سَأَلَ: أَيُّ آيَةٍ فِي الْقُرْآنِ أَكْبَرُ؟ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ"

(Ebû Davud, Hurûf ve’l-kıraât)

⁴⁶⁴ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 21.

Bir seriyye esnasında çok soğuk olduğu için teyemmüm yapıp namaz kıldıran Amr b. el-Âs'a gösterdiği tepki de aynı hususa işaret etmektedir:

"...انه خرج في سرية كان عليها ولها فاجنب فاراد ان يتيم و يصلي فعز له اصحابه فابي فتيمم و صلى بهم و قال من اراد منكم ان يصلي فليصل فصل معه واصحابه فلما قدموا على رسول الله اخبروه فقال له عليه السلام من اين علمت هذا يا عمرو فقال من كتاب الله عز و جل اني وجدت الله يقول {وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَجِيمًا} و وجدت الماء باردا يا رسول الله فتيممت و صليت فتبسم رسول الله."

Bu hadise göre Allah Rasûlü ona "Bunu nereden öğrendiğini" sormaktadır. Amr ise "Allah'ın Kitab'ında 'Kendinizi helak etmeyin/öldürmeyin! Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir' ⁴⁶⁵ buyrulduğunu; mevcut suyun çok soğuk olduğunu, bu sebeple de teyemmüm yaptığını ve namazı bu şekilde kıldırıldığını" söylemektedir. Bu cevaba Rasûl-i Ekrem'in verdiği karşılık gülümsemekten ibarettir. ⁴⁶⁶

Vercelânî'nin içtihat yapıp fikir beyan etme konusunda en çok örnek verdiği isimlerden biri Hz. Ömer'dir. ⁴⁶⁷ Bu örneklerden birine göre Hz. Ömer istiğfarda bulunulması yasaklanan (Tevbe 9/113) münafıklar için cenaze namazı da kılınmamalıdır. Nitekim onu teyid eder tarzda "Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler" (Tevbe 9/84) ayeti nazil olur. ⁴⁶⁸

Kur'ân ve sünnetin bu yaklaşımı sebebiyle ashab Kitâb'ı tevil ve tefsir edebilmekte, bu konuda bildirebilmekte, yeni bir çözüme ulaşabilmekte yani ihtilâfa düştükleri durumlar hakkında cevabı mutlaka Rasûlullâh'tan beklememektedir. Şüphesiz bunu yapabiliyor olmalarındaki en büyük etken Kur'ân'ın tefsirini, emir-nehiy, umum-husus, mücmel-mufassal gibi konularını iyi biliyor olmalarıdır. Bu sebepten Rasûlullâh kendisinin abdest kabını dolduran İbn Abbas hakkında:

"اللهم فقهه في الدين و علمه التاويل"

⁴⁶⁵ Nisa, 4/29.

⁴⁶⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 22. *Tertib*'de yer almayan bu hadis Ebû Davud tarafından şöyle bir metinle nakledilir:

"عَنْ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ قَالَ: اجْتَلَمْتُ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ فِي عَرْوَةِ ذَاتِ السُّلَيْلِ فَأَشْفَقْتُ إِنْ اغْتَسَلْتُ أَنْ أَهْلِكَ فَتَيَمَّمْتُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ بِأَصْحَابِي الصُّبْحَ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «يَا عَمْرُؤُ صَلَّيْتُ بِأَصْحَابِكَ وَأَنْتَ جُنُبٌ؟» فَأَخْبَرْتُهُ بِالَّذِي مَنَعَنِي مِنَ الْإِغْتِسَالِ وَقُلْتُ إِنِّي سَمِعْتُ اللَّهَ يَقُولُ: {وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَجِيمًا} [النساء: 29] فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا"

(Ebû Dâvud, Teyemmüm, 124)

⁴⁶⁷ İçtihat ve ihtilâf konusunda verdiği diğer örnekler için bkz.: Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 20-24.

⁴⁶⁸ Verilen diğer örnekler için bkz.: Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 22, 23.

“Allahım! Onu dinî konularda anlayış sahibi yap ve tevili öğret” diye dua etmiştir.⁴⁶⁹ Onun dışında pekçok sahabî de yine tefsir ilimlerini öğrenmeye gayret etmişlerdir.⁴⁷⁰

Rasûl-i Ekrem’in rüya tabiri konusunda Hz. Ebu Bekir’e söylediği “Bazen hata edersin bazen de isabet”⁴⁷¹ ifadesi de aynı hususa vurgu yapmaktadır. Hz. Ali “ölü cenin dünyaya getiren kadın” ile ilgili hükmü istişareye açan Hz. Ömer’e “İçtihat ederseniz hata yapabilirsiniz; fakat içtihat yapmazsanız ihmalkâr davranmış olursunuz ve size diyet gerekir” demiştir. İbn Abbas’a göre de “hata yapmak böyle bir durumu ihmal etmekten daha iyidir”. Mirasla ilgili bir konuda görüşünü izhâr eden Zeyd b. Sabit, bunun İbn Abbas’ın düşüncesinden farklı olduğunu öğrenince “O kendi görüşünü söyledi ben de kendi görüşümü” demiş, bildiği bir şeyi ve bundan çıkardığı hükmü gizlemekten sakınmıştır. İbn Mesud ise bu konuda şöyle demektedir: “(Bir konuda) ben görüşümü söylerim; eğer görüşüm doğruysa bu Allah’tan ve bendendir. Eğer hata edersem bu benden ve şeytandandır. Allah ve Rasulü bu hatadan beridir”. Hz. Ebu Bekir de kelâle konusundaki görüşünü ifade ettikten sonra “Kendi görüşümü söyledim; eğer isabet edersem bu Allah’tandır, eğer hata edersem benden ve şeytandandır” demiştir.

Bütün bu örneklerden Vercelânî’nin çıkardığı sonuç; hakkın sınırlarının geniş olduğu ve dolayısıyla “hak tektir” diyenlerin bunu daraltacağıdır.⁴⁷²

1.4.2.2. İhtilâf

Bir konuda çok fazla görüşün ortaya çıkması ve böylece insanlar arasında ihtilâfin oluşması da Vercelânî’ye göre bir rahmettir. Ona göre “Kim iki gün içinde acele edip (Mina’dan Mekke’ye) dönerse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa, ona da günah yoktur. Bu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar içindir”⁴⁷³ ayetinde, ortaya çıkması muhtemel iki zıt hususa değinilmiş, ama her ikisi de hoş karşılanmıştır. Yemin keffareti konusunda da aynı yaklaşıma başvurulmuştur. Buna göre kişi “...Ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da on köle azat etmek”⁴⁷⁴ arasında muhayyer

⁴⁶⁹ *Tertîb*’de geçmeyen bu rivayet *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde bazı lafız farklılıkları ile şu şekilde yer almaktadır:

"عن ابن عباس أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل الخلاء، فوضعت له وضوءاً قال: «من وضع هذا فأخبر فقال اللهم فقهه في الدين»

Bkz. Buharî, *Vudû’*, 10; Müslim, *Fedâilu’s-sahabe*, 30.

⁴⁷⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 23.

⁴⁷¹ Rivayet ne *Tertîb*’de ne *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmektedir.

⁴⁷² Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 16, 17.

⁴⁷³ Bakara Suresi, 2/203.

⁴⁷⁴ Maide, 5/89.

bırakılmıştır. Vercelânî'ye göre bu ayetler, bir konuda her zaman tek bir cevap söz konusu olmayabileceğine delâlet etmektedir.⁴⁷⁵

“Biz Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık”⁴⁷⁶, “Dilleriniz yalana alışageldiğinden dolayı, Allah’a karşı yalan uydurmak için, ‘Şu helaldir, şu haramdır’ demeyin. Şüphesiz, Allah’a karşı yalan uyduranlar, kurtuluşa eremezler”⁴⁷⁷ ve bu manaya gelecek diğer ayetlerden⁴⁷⁸ yola çıkarak kulların ihtiyaç duyduğu her konunun Kur’ân’da yer aldığını savunup ihtilâfları hoş karşılamayanlara Vercelânî şöyle cevap verir: Bu tarz ayetlerden çıkartılabilecek tek husus vardır; o da Allah, şer’î konuları Kitab’ına aldığı ve bunların beyanı görevini de Rasûl’üne vermiş olduğudur. Değindiği konularda ise istinbat yapılmasına, kıyasta bulunulmasına izin vermiştir. Bunlar da şeriattendir. Bunlar da beyandır ve bu, Allah’ın okuyageldiğimiz Kur’ân’da istediği bir şeydir. İstinbatta bulunanlara yalan atfederek ‘bu helâl, bu ise haramdır’ diyenleri kıyastan men etmek doğru değildir”.⁴⁷⁹

Müellif aynı husus daha sonra sahabîler açısından da değerlendirmeye çalışır ve “onlar arasında gerçekleşen bir icmâ’, Kur’ân ve sünnete muhalif olabilir mi?” sorusuna cevap arar. Vercelânî’ye göre bu muhalefetin tek şartı; başka bir ayetle neshin söz konusu olmasıdır.⁴⁸⁰

Bize ulaşan şâzz haberlerin değeri konusunda da Vercelânî sahabeden örnek getirir. Ona göre böyle haberler içtihat ve icmanın önüne geçemez. Eğer şâzz haber dinin hükümleriyle uyuyorsa sahabenin bu bilgi ile amel edip etmediklerine bakılır. Eğer bu haberi uyguladıkları bilgisine ulaşabilirsek hilafına akdedilmiş icma dahî terk edilebilir.⁴⁸¹ Nitekim Hz. Ömer, sorduğu bir mesele hakkında aktarılan haber karşısında “Bunu işitmeseydim bu şekilde amel etmezdim” demiştir.⁴⁸²

Bu yaklaşımdan anlaşıldığına göre Vercelânî, sahebe uygulamasını yerine göre içtihadın ve hatta icmanın önüne geçirebilmektedir ki “ehl-i bidat” addedilen pek çok fırkanın hilâfına sahabeye bakışını ortaya koyması adına oldukça önemlidir.

⁴⁷⁵ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 15

⁴⁷⁶ En’am, 6/38.

⁴⁷⁷ Nahl, 16/116.

⁴⁷⁸ Burada kullanılan diğer ayetler şunlardır: Nahl, 16/89; Maide, 5/49; İsrâ, 17/36; Ankebut, 29/12, 51; Yunus, 10/36.

⁴⁷⁹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 18.

⁴⁸⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 13.

⁴⁸¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 14

⁴⁸² Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 14.

1.4.2.3. Görüş Bildirmenin ve İçtihat Yapmanın Caiz Olduğu Konular

Hangi konularda ihtilâf edilebileceği ve dolayısıyla içtihat yapılabileceği konusunda Vercelânî, İbâzî âlimlerden Ebu'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef'in⁴⁸³ görüşlerini nakleder. Buna göre ulema ancak Kur'ân'da, sünnette ve önceki âlimlerin aktardıklarında veya eserlerinde yer almayan bir mesele söz konusu olduğunda görüş bildirebilir.⁴⁸⁴ Vercelânî ihtilâflı konulara kıraat farklılıkları; Kunut Duaları⁴⁸⁵; nesih meselesi; recm ayeti; Nas ve Felak Sureleri; Hz. Şît, İdris, İbrahim ve Musa'ya indirilen kitap ve suhurlar, Besmele'nin müstakil bir ayet olup olmaması gibi meseleleri verir.⁴⁸⁶ Kur'ân ayetlerinin sayısında bir ihtilâf olmamakla birlikte hangisinin Mekkî hangisinin Medenî olduğu, muhkem-müteşabih ve hâs-âmm konuları da ihtilâflıdır. Hangi ayetin önce hangisinin sonra indiği; mevsul, maktu', mevkuf konuları; tefhim; vakıf kuralları, idgâm gibi konularda da ihtilâf vardır.⁴⁸⁷ Vercelânî bunlar içinde sadece kıraat konusunda kendi fikirlerini söyler.

Fıkhî konulardaki bu ihtilâfların benzerini itikâd alanında görmek de mümkündür. Bu alandaki ihtilâfların temel sebebi, genel olarak, çeşitli ayetlere getirilen farklı yorumlardan kaynaklanır. Vercelânî itikâdî alankadi ihtilâflara ise melekler⁴⁸⁸, nebî-resûl ayırımını, kadın peygamber meselesi, Hz. İbrahim'in hangi oğlunun kurban edildiği sorusu⁴⁸⁹, müşrik çocuklarının hükmü⁴⁹⁰, büyük günah işleyeninin durumu⁴⁹¹, mü'min – kâfir – fasık ve müşrik tanımlarını ve ahiret bahislerini⁴⁹² örnek vermektedir.

1.4.3. Kıyas

Vercelânî, Arap lügatında kıyasın “eşitlemek” manasına geldiğini söyler. Bir fıkıh terimi olarak ise kıyasa “fer'î hükmün, illetindeki birlik sebebiyle asla ilhak edilmesi” anlam yükler.⁴⁹³

⁴⁸³ Mezâtî olarak meşhur İbâzî âlimidir; ancak tarihçi kimliğiyle daha çok ön plandadır. Bkz.: Harun Yıldız, “Mezâtî”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2016, c. Ek-2, s. 265, 266.

⁴⁸⁴ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 20.

⁴⁸⁵ Vercelânî'nin zikrettiği Kunut Duası şu şekildedir:

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَعِينُكَ، وَنَسْتَعُورُكَ، وَنُؤْمِنُ بِكَ وَنُخْضَعُ وَنُخْشَى وَنَخْلَعُ وَأَلْكَ نُصَلِّي وَنَسْجُدُ، وَإِلَيْكَ نَسْعَى وَنُحْفِدُ، وَنَرْجُو رَحْمَتَكَ وَنَخْشَى عَذَابَكَ الْجَدِّ إِنَّ عَذَابَكَ بِالْكَافِرِينَ مُلْحَقٌ.".

⁴⁸⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 25.

⁴⁸⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 25.

⁴⁸⁸ Bkz.: Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 26-29.

⁴⁸⁹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 31.

⁴⁹⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 31, 32.

⁴⁹¹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 32, 33.

⁴⁹² Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 33, 34.

⁴⁹³ a.g.e., s. 179.

1.4.2.1. Kıyasın Kaynaklık Değeri

Vercelânî'ye göre şu ayet kıyasın geçerli bir delil olduğunu en önemli göstergesidir: “Ehl-i kitaptan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran Allah'tır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın emri onlara ummadıkları yerden geldi. O, yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki, evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey basiret sahipleri ibret alın!”⁴⁹⁴ Vercelânî'ye göre ayetin sonunda yer alan “اعتبروا يا أولي الأبصار” ifadesindeki “itibâr”, kıyas anlamında kullanılmıştır ki benzer durumlarda Allah'ın aynı/eşit hükümleri söz konusu olabilir manasına gelir.⁴⁹⁵ Vercelânî'ye göre bazılarının bu kelimeye verdikleri “yaşanılan benzer olaylardan ibret almak” anlamı da yaklaşık aynı şeyi ifade eder; Allah'ın, basiret sahiplerinden kendi nefislerini bu ibretlik olayla kıyaslamasını ve ders almasını istediğini gösterir. Dolayısıyla her iki mana da kıyasa delâlet etmektedir.

“Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi. Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız”⁴⁹⁶ ayeti de Vercelânî'ye göre açıkça istinbat yapılmasını emretmektedir. Zira İbn Abbas da bize şu bilgiyi verir:

“كان رسول الله يقضى بقضية فينزل القرآن بخلافها فيستقبل حكم القرآن ولا يرد قضائ”⁴⁹⁷

Buna göre Rasûlullâh, karşılaşılan konular hakkında hüküm verme çabasına girmekte, o hükmün zıddına bir ayet gelirse, hükmü reddetmemekle beraber o ayete göre karar vermektedir⁴⁹⁸

“İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar”⁴⁹⁹ ayeti de basiret sahiplerini harekete geçirmeye yöneliktir. Bunun için “لعلهم يتذكرون”, “لآيات لقوم يوقنون”, gibi düşünmeye, araştırmaya, tefekküre ve tezekküre çağıran ifadeler Kur'ân-ı Kerîm'de çokça geçmektedir.⁵⁰⁰ “(Karşılaşılan) mesele konusunda onlarla

⁴⁹⁴ Haşr, 59/2.

⁴⁹⁵ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 59.

⁴⁹⁶ Nisa, 4/83.

⁴⁹⁷ İbn Abbas'ın sözü olarak aktarılan bu rivayet ne *Kütüb-i Sitte'yi oluşturan eserlerde* de *Tertib*'de yer almaktadır.

⁴⁹⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 60.

⁴⁹⁹ Ankebut, 29/43.

⁵⁰⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 60.

(Müslümanlarla) istişare et"⁵⁰¹ emri de buna delildir.⁵⁰² Tüm bu ayetler karşılaşılan konular için hüküm verme çabasına işaret etmektedir.

Kıyasın gerekliliğinin sünnetten en açık delili ise, daha önce de zikri geçen, Muaz b. Cebel hadisidir: 'in Yemen'e gönderilmesinde Rasûlullâh ile aralarında geçen konuşmadır:

"... و قد بعث إلى اليمن فقال: بما تقضي يا معاذ؟ فقال: بكتاب الله عز و جل. قال: فإن لم تجده؟ قال: فبسنت رسول الله صلى الله عليه و سلم. قال: فإن لم تجده؟ قال: اجتهد رأيي. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الحمد لله الذي وفق رسول رسوله".⁵⁰³

Sünnetten bir başka delil ise Allah Rasûlü'nün Hz. Ömer'e verdiği bir cevaptır. Buna göre Hz. Ömer "oruçlu kimsenin hanımını öpmesinin oruca etkisini" sorunca Rasûlullâh, "ارأيت لو تمضمضت هل كان عليك من جناح" yani "Sence mazmaza orucu bozar mı?"⁵⁰⁴ diyerek başka bir soruyla cevap vermiştir. Vercelânî'ye göre bu rivayet açıkça göstermektedir di Rasûlullâh, kıyası öğretmekte yani benzeyen durumları birbiriyle açıklamasıdır. Sa'd b. Muaz'ı da Benî Kurayza'ya göndereceği zaman ona reyile hüküm vermesini söyler. Sonradan Sa'd'ın aldığı kararları duyunca da "فقد حكمت فيهم بحكم الله عز و جل", "Onların arasında Allah'ın hükmüyle hüküm vermişsin"⁵⁰⁵ değerlendirilmesinde bulunur.⁵⁰⁶

Yine "İçtihat eden bunda isabet ederse iki; hata ederse (bu çabasından dolayı) bir sevap alır" hadisi⁵⁰⁷ de Vercelânî'ye göre sünnetten delildir.

" وَافْقَيْ فِي ثَلَاثٍ فِي أَسَارَى بَدْرٍ وَفِي الصَّلَاةِ عِنْدَ الْمَقَامِ وَضَرَبَ الْجَبَابِ عَلَى الْأَزْوَاجِ "

Şeklindeki Hz. Ömer'in (Bedir esirleri, makam-ı İbrahim ve peygamber hanımlarının örtünmesi gibi) üç konuda Allah'ın gönderdiği hükümle muvafık görüş bildirmesine dair rivayet⁵⁰⁸de sahabenin bu çabadan geri durmadığını gösterir.

Semure'nin Yahudilerden sirke alıp şarap satmasına Hz. Ömer'in

⁵⁰¹ Âl-i İmran, 3/159.

⁵⁰² Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 61.

⁵⁰³ Vercelânî'nin *Tertîb*'de yer vermediği bu hadis *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan bazı eserlerde (mesela bkz. Ebû Davud, Akdiye, 11; Tirmizi, Ahkâm, 3; İbn Mâce, Menâsik, 23) mana ile rivayetten kaynaklanan bazı farklarla yer almaktadır.

⁵⁰⁴ Öpmenin orucu bozmaması farklı rivayetlerle *Kütüb-i Sitte* 'yi oluşturan eserlerde geçmektedir. (Bkz.: Buhârî, Savm, 24; Ebû Davud, Savm, 33) Fakat mazmazanın oruca etkisiyle ilgili rivayetler ve burada zikredilen metin ne *Kütüb-i Sitte* 'yi oluşturan eserlerde ne *Tertîb* 'de geçmektedir.

⁵⁰⁵ Rivayet bu metinle *Tertîb* 'de ve *Kütüb-i Sitte* 'yi oluşturan eserlerde geçmektedir.

⁵⁰⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 60.

⁵⁰⁷ Vercelânî'nin *Tertîb* 'de yer vermediği bu rivayet Buhârî'de

"إذا حكم الحاكم فاجتهد ثم أصاب فله أجران، وإذا حكم فاجتهد ثم أخطأ فله أجر"

şeklinde nakledilmiştir (bkz. Buhârî, İ'tisam, 21)

⁵⁰⁸ Benzer bir rivayet Buhârî tarafından da nakledilmiştir (bkz. Salât, 32) Müslim rivayeti ise Vercelânî'nin metnine oldukça yakın olup "وَافْقَيْ رَيْي فِي ثَلَاثٍ، فِي مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ، وَفِي الْجَبَابِ، وَفِي أَسَارَى بَدْرٍ" şeklindedir (Müslim, Fedâilu's-sahabe, 2).

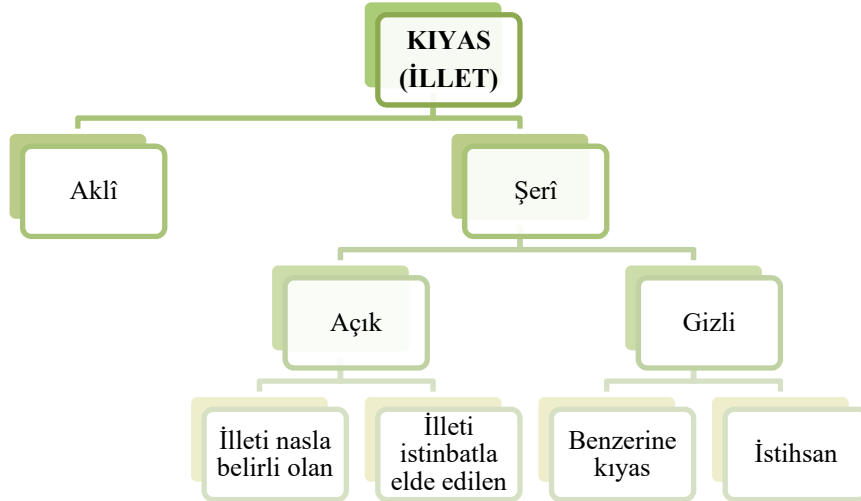
“لعن الله اليهود، حرمت عليهم الشحوم فجملوها، فباعوها واكلوا اثمانها“

“Allah Yahudilere lanet etmiştir. Çünkü onlara yasaklandığı halde hayvanın iç yağına güzel bir şekil verip onu sattılar ve parasını yediler”⁵⁰⁹ hadisini hatırlatarak tepki göstermiş; yani şarabı, iç yağıyla kıyaslamıştır.

Vercelânî, kıyasın sahih olduğunu sahabe uygulamalarından birçok örneğe yer vererek de ortaya koymaya çalışmaktadır. Rasûlullâh’ın vefatından sonra ümmetin ilk görüş birliği Hz. Ebu Bekir’in hilafeti üzerine olmuştur. Hâlbuki sahabe, Ridde olaylarında Hz. Ebu Bekir’e muhalif davranmışlardır. Hz. Ebu Bekir ise “Ben namazla zekât arasında bir fark göremiyorum. Rasûlullâh da böyle yapardı” demiş yani zekâtı namaza kıyas etmiştir. Sahabe de en nihayetinde bunu haklı bulmuştur.⁵¹⁰ Hz. Ömer, valisi Ebû Musa el-Eşari’ye yazdığı mektubunda da kıyası tavsiye etmekte; karşılaştığı problemlere Kur’ân ve sünnetteki delillere benzer hüküm vermesini istemektedir.⁵¹¹

1.4.2.2. Kıyasın Kısımları

İlletten yola çıkılarak yapılmasından hareketle olsa gerek Vercelânî, kıyas yerine zaman zaman “illet” kelimesini de kullanabilmektedir. Müellifin, fikhî sisteminde böylesine önemli bir yere oturttuğu kıyas hakkında verdiği bilgilerden⁵¹², onu şu şekilde kısımlara ayırdığı anlaşılmaktadır:

⁵⁰⁹ Rivayetin bu hali *Tertîb*’de geçmemektedir. Fakat metnin neredeyse aynısı Buharî’de şu şekilde yer alır:

“ لعن الله اليهود، حرمت عليهم الشحوم فجملوها، فباعوها ”

(Buharî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 49)

⁵¹⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 62.

⁵¹¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 64. Vercelânî’nin verdiği diğer örnekler için bkz.: Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 64, 65.

⁵¹² Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 66.

Bu noktada öncelikle Vercelâni'nin bu tabloyu oluşturan terimler hakkında bir tarif vermediğini ifade etmemiz gerekir. O daha ziyade bazı özellikler ve bunların örnekleri üzerinde durmuştur. Sözelimi Vercelâni'ye göre aklî kıyaslar reddedilebilir veya aksi düşünülebilir. Ayrıca aklî delillerin her zaman açıklanmaya yani gerekçelendirilmeye de ihtiyacı vardır.

Müellife göre aklî olan kıyasın çoğu Kur'ân-ı Kerîm'den çıkarılabilir durumdadır.⁵¹³ Nitekim müellif "O, Allah'ı bırakır da kendilerine ne zarar ne de fayda veren şeylere tapar. Bu da derin sapıklığın ta kendisidir. Zararı faydasından daha yakın olana tapar. O (taptığı) ne kötü yardımcı ne fena yoldaştır"⁵¹⁴ ayetine, aklî kıyasın bir örneği olarak bakar. Zira ona göre burada açık bir şekilde "zarar veren" ile "yararı olan" karşılaştırılmaktadır.⁵¹⁵ Aynı şekilde "(Ey Muhammed!) de ki: 'Ben size ancak bir tek şeyi, Allah için ikişer ikişer, teker teker kalkıp düşünmenizi öğütüyorum. Arkadaşınız Muhammed'de cinnetten eser yoktur. O şiddetli bir azaptan önce sizin için ancak bir uyarıcıdır"⁵¹⁶ ayeti de bu konuda örnek verilebilir. Zira insanlardan Rasûlullâh hakkında düşünmeleri ve yeni durumu (peygamberlik), daha önce tanıdıkları Muhammed ile mukayese etmeleri istenmektedir.⁵¹⁷ Vercelâni'ye göre bu kıyas, "gizli" olanın örneğidir. Müşrikler, aklından şüphe ettikleri Muhammed hakkında, iddialarını destekleyecek herhangi bir delil bulamayacaktır. Aksine onlara, O'nun bir çıkarının ve beklentisinin olmadığı karşı delil olarak sunulacaktır.⁵¹⁸ Böylelikle başlangıçta "gizli" olan kıyas bir sonraki ayet sayesinde "açık" hale gelmektedir. Nitekim müşrikler tarafından aklı eleştirilen Allah Rasûlü onlar arasındaki en akıllı kimse olduğu gibi peygamber olmadan önce danışılan, hükümlerine güvenilen birisidir. Şimdi onların ve atalarının bilmediği bir şeyi getirdiği için O'nu töhmet altında bırakmanın hiçbir anlamı yoktur.⁵¹⁹ "De ki: Ne dersiniz? Şayet bu, Allah katından olmasına rağmen siz onu inkâr etmişseniz, o zaman derin bir ayrılık içinde bulunan kimseden daha sapık kim olabilir?"⁵²⁰ ayeti de yukarıda zikri geçen gizli kıyasın şerhidir.⁵²¹

⁵¹³ Vercelâni'ye göre aklî kıyas için bazı şartlar söz konusudur. Bunlardan ilki, kıyas yapacak kişiyle alakalıdır. Bu kişinin kendini nefsinin tehlikelerinden koruyan ve adil biri olması gerekir. Bir hükme varacağı zaman akıl dışılıktan uzak durmalı ve fiillerinde istikametten, düşüncelerinde doğruluktan ayrılmamalıdır. Vercelâni, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 66.

⁵¹⁴ Hac, 22/12, 13.

⁵¹⁵ Vercelâni, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 66.

⁵¹⁶ Sebe, 34/46.

⁵¹⁷ Vercelâni, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 66.

⁵¹⁸ Sebe, 34/47.

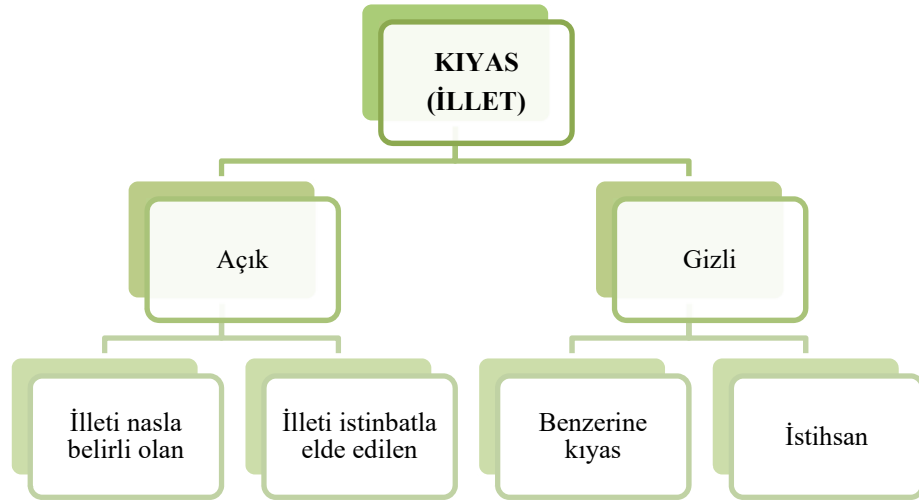
⁵¹⁹ Vercelâni, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 66.

⁵²⁰ Fussilet, 41/52.

⁵²¹ Vercelâni, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 67.

Vercelânî'nin şerî kıyas hakkında dile getirdiği temel yargı is onun reddedilemez veya aksi düşünülemez olduğudur.⁵²² Fakat mesela akli kıyasa verdiği örnekler dikkat edilirse hep Kur'ân'dan alınmış örneklerdir. Buna göre, “akli kıyas” hakkında yaptığı açıklamaların netice itibariyle “şerî kıyas” için geçerli olduğu söylenebilecek durumdadır.

Bize göre bu karışıklığın sebebi, müellifin bir önemli noktayı gözden kaçırmaması veya uzak tutmasıdır. Bize göre kıyasın “akli” olanından bahsetmek veya bunu ayrı bir kısım veya çeşit kabul etmek çok doğru değildir. Çünkü her türlü kıyas veya bunun aracı olan illet, kaynak itibariyle şerî olup esasen akılla elde edilir. Söz konusu bu kaynak da ancak Kur'ân-ı Kerim, sünnet veya icmâ olabilir. Bu gibi aslî kaynaklarda bulunmayan bir illet söz konusu olamayacağı için, kıyası “akli” ve “şerî” diye ayırmak da çok anlamlı değildir. Eğer “akli” dediği kısım “şerî” şeklinde düşünülürse bu karışıklık giderilebilir gibi görünmektedir. Öyleyse kıyasın şu şekilde taksim edilmesi daha doğru olacaktır:

Söz konusu karışıklığın giderilebilmesi adına kıyasın çeşitlere ile ilgili açıklamaların bu tablo üzerinden yapılması daha doğru olacaktır.

1.4.2.2.1. Açık Kıyas

Açık kıyasa meydan verecek illet, nasta belirli bir şekilde mevcut olup oradan elde edilebilir. Fakat bazen de bu illete ancak istinbat yoluyla ulaşılabilmektedir.

1.4.2.2.1.1. Nasstan Elde Edilen ve Belirli Olan Kıyaslar

Vercelânî'ye göre bu tarz illetler ya Kur'ân, sünnet ve icmâ gibi kaynaklarda açık bir şekilde mevcuttur; söylenen şey ile neyin kastedildiği bellidir veya bağlamından anlaşılır ya da Rasûlullâh'ın fiillerinden veya başka bir ayetin açıklamasından sonuca ulaşılır. Nitekim

⁵²² Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 69.

“...zenginler arasında dolaşan bir servet haline gelmesin diye...”⁵²³, “Bundan dolayı İsrailoğullarına şunu yazdık: Kim bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bozgunculuk gibi bir sebep olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür”⁵²⁴, “Şeytan; içki ve kumarla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vaz geçmiyor musunuz?”⁵²⁵, “Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: O bir ezadır. Ay halinde kadınlardan uzak durun”⁵²⁶ gibi ayetlerde Vercelânî’ye göre illetler oldukça açık şekilde beyân edilmiştir.

“Zina eden kadın ve erkekten her birine yüzer değnek vurun”⁵²⁷ ayetinde ise cezanın “zina” illetine bağlı olduğu anlaşılmalı yani elde edilebilmesi için hitabın tamamına ihtiyaç duyulmaktadır. “Kim zerre miktarı bir hayır işlerse onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre miktarı bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir”⁵²⁸ ayetinde de görülecek muamelenin sebebi hitabın ancak tamamından çıkartılır.⁵²⁹

Bunların örneklerine sünnette de rastlanır. “Falan şeyi falan sebeple size yasakladım” şeklinde varid olan bilgiler, illeti açıkça ortaya koyar. Namaz kıldırıktan sonra sehiv secdesi yapmasının illeti de açıktır; namaz esnasında bir hata yaptığı ortadadır. Sağlığında Hz. Ebû Bekir’in namaz kıldırmasını istemesi de Vercelânî’ye göre onun kendisinden sonra halife olacağına açık bir delildir. Fakat bazı hadislerde illet bu kadar açık olmaz. Ancak bunlarda bile istinbâta gerek yoktur. Sözelimi:

"لَا يُقْضِي الْقَاضِي وَهُوَ غَضْبَانٌ"

“Hüküm vermeye yetkili olan kişi, bunu sınırlı iken yapmasın”⁵³⁰ hadisinde olduğu üzere, illet çok açı olmasa da biraz düşünerek elde edilebilir.⁵³¹ Yine,

"(قال للأكل ناسيا:) الله أطعمه واسقاه"

“(Oruçlu iken) unutarak yiyip içeni Allah yedirip içirmiştir”⁵³² hadisi de buna örnektir.⁵³³ Vercelânî’ye göre bütün bunlar nasslarda ortaya konulmuş olan illetlerdir ve istinbat yoluyla elde edilen illetlerden çok daha güçlüdür.⁵³⁴

⁵²³ Haşr, 59/7.

⁵²⁴ Maide, 5/32.

⁵²⁵ Maide, 5/91.

⁵²⁶ Bakara, 2/222.

⁵²⁷ Nur, 24/2.

⁵²⁸ Zilzal Suresi, 99/7, 8.

⁵²⁹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 67.

⁵³⁰ Rivayet *Tertîb*’de yer almamakta; ancak *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan bazı kitaplarda (mesela bkz.: Tirmizi, *Ahkâm*, 7; İbn Mâce, *Ahkâm*, 4) aynı metinle nakledilmiş bulunmaktadır.

⁵³¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 67.

1.4.2.2.1.2. İstinbatla Elde Edilenler

Vercelânî'ye göre Allah Teâlâ, bizzat zikretmediği bir konuda ipuçlarından yola çıkarak hüküm çıkarması konusunda âlimleri mükellef kılmaktadır. Müellife göre faizle ilgili ayetler⁵³⁵ bu hususa örnek olabilir. Burada faizin haram olduğu açıkça belli edilmiştir ama bunun sebebi, âlimler arasında ihtilâfa sebep olmuştur. Çünkü bu haramlığın illeti ancak istinbat yoluyla elde edilebilmektedir. Örneğin İmam Malik buradaki illeti “mal biriktirmek” şeklinde tespit eder.⁵³⁶

Vercelânî'ye göre ise doğru olan, ayetteki haram hükmünün illetini tespitinde hadislerle başvurmaktadır. Nitekim faiz ile ilgili bazı hadislerde şöyle buyrulmuştur:

"الذهب بالذهب و الفضة بالفضة والبر بالبر و الشعير بالشعير والتمر بالتمر حتى الملح بالملح ربا الا هاء وها يدا

بيد مثلا بمثل "

“Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuzla, peşin olarak ve misli misline (alnıp satılır)”⁵³⁷

" إذا اختلف الجنس فبيعوا كيف شئتم "

“Size yasaklananlar hariç, iki farklı cins söz konusuysa istediğiniz gibi alış-veriş yapın”⁵³⁸

" انما الربا في التسيئة "

“Faiz ancak vadeli alım-satımlarda söz konusu olur”⁵³⁹

⁵³² *Tertîb*’de yer almayan rivayet *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan bazı kitaplarda (mesela bkz.: Buhârî, Eymân ve’n-nezîr, 15; İbn Mâce, Sıyâm, 15) şu metinle yer almaktadır:

" من أكل ناسيا، وهو صائم، فليتم صومه، فإنما أطعمه الله وسقاه "

⁵³³ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 68.

⁵³⁴ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 67.

⁵³⁵ Bakara, 2/275-279.

⁵³⁶ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 69.

⁵³⁷ Bu rivayet biraz farklı metinlerle hem de *Tertîb*’de hem de *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde yer almaktadır. *Tertîb*’de de birçok rivayeti bulunan hadisin Vercelânî’nin rivayetine en yakını Ubâde b. Sâmit’ten rivayet edilen şu metindir:

" لا تبيعوا الذهب بالذهب، والفضة بالفضة، والبر بالبر، والشعير بالشعير، والتمر بالتمر، والملح بالملح الا مثلا بمثل يدا بيد سواء عينا بعين " Vercelânî, *Tertîb*, c.2, s. 262, 263, h.no:584 (*Tertîb*’deki diğer rivayetler için bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.2, s. 261-263, h.no:581-584). Vercelânî’nin verdiği en yakın metin, Buhârî tarafından Hz. Ömer kanalıyla şöyle nakledilmiştir:

"الذهب بالذهب ربا إلا هاء وها، والبر بالبر ربا إلا هاء وها، والشعير بالشعير ربا إلا هاء وها "

Buhârî, *Buyû*’, 54. (Buhârî’deki diğer rivayetler için de bkz.: *Buyû*’, 74, 75, 76.) *Sahîh-i Müslim*’de de birçok rivayeti bulunan hadisin Vercelânî’nin verdiği en yakını Saîd el-Hudrî’den rivayet olunan şu metindir:

"الذهب بالذهب، والفضة بالفضة، والبر بالبر، والشعير بالشعير، والتمر بالتمر، والملح بالملح، مثلا بمثل، يدا بيد، فمن زاد، أو استزاد، فقد أربى، الأجد والمُعطي فيه سواء "

Müslim, *Müsâka*, 15. (Müslim’deki diğer rivayetler için bkz.: Müslim, *Müsâka*, 12, 13, 16.)

⁵³⁸ Hadis *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmemekte, ancak *Tertîb*’de Ubâde b. Sâmit’ten aynı metinle rivayet edilmektedir. Bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.2, s. 265, h.no: 591.

" أنه ابتاع بعيرا ببعيرين، وأجاز بيع عبد بعبدين إلا أن هذا يدا بيد "

“Peşin olması koşuluyla bir köleye bir köle, bir deveye iki deve alınabilir”.⁵⁴⁰

" بيع الطعام بالطعام ويصلح متفاضلة و متماثلة يد بد "

“Yiyecek yine yiyecekle aynı cins ve miktarla veya nakitle alınır”.⁵⁴¹

"إذا اختلف الجنسان فبيعوا كيف شئتم"

“Eğer iki farklı cins söz konusuysa istediğiniz gibi satın alın”.⁵⁴²

Vercelânî'ye göre tüm bu hadislerden faizin haram kılınmasının sebebi konusunda “müsâvât (cins birliği)” ve “peşin ödeme” gibi iki temel illet çıkarılabilir.⁵⁴³ Bu konuda Ebû Hanife gibi düşündüğü görülen müellif, önceliklegünlük hayatta alınıp satılan şeyleri, bu hadislerde geçen ürünlere kıyas etmektedir. Buna göre bütün bu hadislerde geçen buğday ve arpa yiyeceklere; tuz baharatlarla, hurma meyvelere, altın da nakit mala delalet etmektedir. Daha sonra da ödemenin nasıl yapılacağını dikkate alır. Her kim bir cins malı kendi cinsiyle artırarak veya vadeyle satma yoluna giderse bu faizdir. Faizi helâl gören de helâk olur. Bunun azı-çoğu da söz konusu değildir. Nitekim Allah Rasûlü

" كلما اسكر فحرام، وما أسكر كثيره، فقليله حرام "

“Her türlü sarhoşluk veren madde haramdır, çoğu haram olanın azı da haramdır”⁵⁴⁴ buyurmuştur.⁵⁴⁵

Böyle tartışmalı bir konuda, temel delil olarak hadise başvurduğu dikkat çeken Vercelânî bu illetler üzerine birçok hüküm bina eder.⁵⁴⁶ Fakat bu noktada önemli olan, bütün

⁵³⁹ Rivayet *Tertîb*'de yer almasa da aynı metinle *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan kitaplarda bulunmaktadır. Bkz.: Buharî, *Buyû*, 80; Müslim, *Müsâka*, 18.

⁵⁴⁰ Rivayet *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan kitaplarda yer almasa da *Tertîb*'de aynı metinle geçmektedir. Bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.2, s. 263, h.no: 585.

⁵⁴¹ Söz konusu rivayetin ilk kısmı olan "بَيْعُ الطَّعَامِ بِالطَّعَامِ" kısmı Muvatta'da bab başlığı olarak geçmektedir (bkz.: Muvatta, 2374). Rivayet bunun dışında ne *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde ne de *Tertîb*'de yer almaktadır.

⁵⁴² Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s.70. Tahrici daha önce geçmişti.

⁵⁴³ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s.69.

⁵⁴⁴ Rivayet hem *Tertîb*'de hem de *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde geçmektedir. Hz. Âişe rivayetinin tercih edildiği *Tertîb*'de (bkz. c.2, s. 283, 284, h.no:637) metnin tamamı değil ancak şu kısmı nakledilmiştir:

" كل شراب اسكر فهو حرام "

Kütüb-i Sitte'yi oluşturan eserlerin bazılarında (mesela bkz. İbn Mâce, *Eşribe*, 10; Ebû Davud, *Eşribe*, 5) ise Abdullah b. Ömer rivayetine yer verilir:

" كل مسكر، حرام، وما أسكر كثيره، فقليله حرام "

Buradan anlaşıldığına göre Vercelânî bizzat kendisinin düzenlediği *Tertîb* yerine *Kütüb-i Sitte* metnini tercih etmiştir.

⁵⁴⁵ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 70.

⁵⁴⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 69. Buna göre peşin almak câiz, geri kalan her türlü vadeli ve arttırma ihtiva eden satışlar haramdır. Ücret olarak altın veya gümüş verilecek olan alış-verişler, cins birliği olmasa da caizdir; mesela altın veya gümüşle buğday, arpa, hurma ve tuz nakit veya vadeli olarak alınıp

illetlerin ancak istinbat yoluyla elde edilebilmesi yani aklın devreye sokulmuş olmasıdır. Şu hâlde insanların düşünme tarzlarındaki farklılardan dolayı illetler ve buna bağlı olarak hükümler de değişebilir. Diğer taraftan bunlar insan çabasıyla elde edildikleri için redde de açıktır ya da aksi düşünülebilecek durumdadır. Son olarak içkinin azı ve çoğuyla ilgili hadise kıyaslayarak faizin de azının ve çoğunun haram olduğunu söylemesi de fikhî sistemi içinde hadise veridiği değeri açıkça göstermektedir.

1.4.2.2.2. Gizli Kıyas

Vercelânî, gizli kıyas ise “benzerine” yapılan ve “istihsân” olmak üzere iki kısımda incelemektedir.

1.4.2.2.2.1. Benzerine Kıyas

Müellifin verdiği bilgiye göre bazıları böyle bir kıyası câiz görürken bazıları illet “birliğinden” bahsedilemeyeceği için, reddetmektedir.⁵⁴⁷ Vercelânî’ye göre ise benzerlik esasına göre yapılacak kıyas, ancak buna konu olan şeylerin asılları birbirine benziyorsa yapılabilir. Ayrıca belli bir illet üzere birleşmiyor olmalarına rağmen çoğu yönden benziyorlarsa, yine birbirlerine kıyaslanabilirler.

Örneğin köle, alınıp satılan mal cinsindedir. Fakat diğer mallardan ayrı olarak bazı mükellefiyetleri vardır ve ayrıca kendisine yasaklanmış bazı durumlar söz konusudur. Eğer köle diğer mallar gibi tam bir mal olarak algılanırsa nafaka, keffaret ve zekât gibi bazı hakları kısıtlamış olur. Fakat (hür kimse gibi) tam bir mükellef statüsünde kabul edilirse sözgelimi verdiği zararı tazmin gibi sorumlulukları söz konusu olur. Bu sebeple kölenin statüsü hakkında ihtilaf edilmiştir.⁵⁴⁸ Böyle bir durumda hangi tarafa daha yakın olduğu düşünülüyorsa ona meyledilir. Çünkü Allah Teâlâ “Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz”⁵⁴⁹ ve “Artık kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. Kimlerin de

satılabilir. Ancak bu ürünlerin bazılarının bazılarıyla takas edilerek alınması söz konusu ise vade caiz olmaz. Miktarları birbirlerinin misli olsa da olmasa da durum değişmez. Kilo ile alınan mallarda da vade konursa bu faize girer. Takas yapılacaksa ve misli mal söz konusuysa câizdir veya nakit alınır. Bazılarına göre buğday ve arpa aynı cinstir. Yaşamı sürdürmek için olan her türlü gıda da bu yiyecek grubuna girer. Bunları satın alırken de nakit ödenmesi gerekir. Eğer nakit ödenmeyecekse ölçülerinin misli olması gerekir. Ağaçlardan toplanan ve ister kilo isterse tek tek satılacak olan “yiyecek” kategorisindeki herşey için durum böyledir.

⁵⁴⁷ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 71.

⁵⁴⁸ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 72.

⁵⁴⁹ Enbiya, 21/47.

tartıları hafif gelirse, işte onlar da kendilerini ziyana uğratanların ta kendileridir”⁵⁵⁰ buyurmaktadır. Bu ayetlerde tartının ağır gelmesiyle kurtuluşa erme, hafif gelmesiyle ziyana uğrama söz konusu olmaktadır. Araftakiler içinse “Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler. Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder”⁵⁵¹ buyrulur. Bu sonuncular hakkında affın galip geleceği umulur; çünkü istihsan onların affedilmesini gerektirir. “Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür”⁵⁵² ayetindeyse haram ve günah olma durumu ağır basmaktadır. “İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun”⁵⁵³ ayetinde de karar vericilerin adil olması istenmektedir.⁵⁵⁴ Yani Vercelani’ye göre benzere kıyas yapılırken eğer illet birliği söz konusu değilse ağır basan tarafa meyledilecek; eşitlik söz konusuysa istihsana prensibine göre karar verilecek; günah boyutu varsa haramlık ağır basacak ve bu kararı mutlaka adil kimseler verecektir.

Cünüplükten kurtulmak için gusledilmesi ile istinca arasında yaptığı kıyas da buna örnek verilebilir. Necasetten kurtulmayı sağlaması açısından istinca hakkında, gusle kıyas edilerek, “vaciptir” denilebilir.⁵⁵⁵

Halife belilenmesi konusunda Ensar’ın “sizden bir kişi bizden bir kişi” teklifine Hz. Ebu Bekir’in verdiği

"هيهات دعوتكم غير كائنة لا يستقيم سيفان في عمل واحد والدين واحد والنبي واحد والامام

واحد"

“Ne kadar da olmayacak bir iş! İki kılıç bir iş üzere, bir din üzere, bir nebi üzere, bir imam üzere istikamet tutturabilir mi!”⁵⁵⁶ şeklindeki cevabı da bir kıyas öreğidir. Zeyd b. Sabit’in dedenin ve kız kardeşlerin mirastan payı hakkında Hz. Ömer’e “ağacın dalları ve gövdesi” örneğini vermesi de benzer örnekle kıyaslamadır. Yine “kâfir kadınlardan cizye alınmaması” hükmü, Rasûlullâh’ın kâfir kadınların savaşlarda öldürülmesini yasaklamasına” kıyasla ortaya konmuştur.⁵⁵⁷ Mandaların ineğe, iki hörgüçlü devenin (büht) tek hörgüçlü olana, beygirin ata, pirincin buğdaya kıyas edilmesi de böyledir. Vahşi inek ve eşek de kıyasen av hayvanı cinsinden kabul edilir. Cinsel birleşme olmasa bile kadınına mehrinin

⁵⁵⁰ Mü’minun, 23/102, 103.

⁵⁵¹ Tevbe, 9/102.

⁵⁵² Bakara, 2/219.

⁵⁵³ Talak, 65/2.

⁵⁵⁴ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 72.

⁵⁵⁵ Maliki, Şafii ve Hanbeli’lere göre vacip, Hanefi ve Malikilerin bir görüşüne göre sünnettir. Bkz.: Salim Ögüt, “İstincâ ve İstibrâ”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2002, c. 23, s. 320, 321.

⁵⁵⁶ Rivayet ne *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde ne de *Tertib*’de geçmektedir.

⁵⁵⁷ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 71.

teslim edilmesi gerektiği, kendisini teslim etmesine kıyasla, vacip kılınmıştır.⁵⁵⁸ Oturulacak dairenin ücretinin oturmadan teslim edilmesi de buna kıyas edilmiştir. Hz. Ömer, İbn Abbas'a Kadir Gecesi'ni sorduğunda İbn Abbas;

"اني رايت الله عز وجل قد فضل السبع في كتابه فجعل الايام سبعا والسموات سبعا والارضين سبعا والطواف سبعا والجمار سبعا والجبار سبعا والسعي سبعا فاراها لسبع"

‘Allah’ın kitabında 7 rakamını faziletli kıldığını düşünüyorum. Günleri, semayı, yeri, tavafı, şeytana atılacak taşı, denizleri, sa’yı hep 7 yapmış⁵⁵⁹ der ve bütün bunlara kıyasla Kadir Gecesi için son 10 gece içinde 7. geceye işaret etmiş olur. Kocasını öldüren kadın da,

"لَيْسَ لِلْقَاتِلِ شَيْءٌ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَارِثٌ فَوَارِثُهُ أَقْرَبُ النَّاسِ إِلَيْهِ، وَلَا يَرِثُ الْقَاتِلُ شَيْئًا"

“Katile mirastan pay yoktur. Eğer vârisi yoksa kendisine en yakın olan insanlar vârisi kabul edilir. Kâtil asla mirasçı olmaz⁵⁶⁰ hadisine kıyasla, mirasçı kabul edilmemiştir.⁵⁶¹

1.4.2.2.2. İstihsan

Özellikle Hanefî fakihlerin savunduğu bu delil türü genelde Hanefilerce kıyasın zıddı olarak kullanılır⁵⁶² ve genel olarak istihsan şu şekilde tanımlanır: “Müçtehidin, bir meselede, kendi kanaatine o meselenin benzerlerinde verdiği hükümden vazgeçmesini gerektiren nass, icmâ, zaruret, gizli kıyas, örf veya maslahat gibi bir delile dayanarak, o hükmü bırakıp başka bir hüküm vermesidir.⁵⁶³ Dolayısıyla burada bir meselede hakkında, yerleşmiş kuralın dışına çıkmayı gerektiren bir durum söz konusudur. Müçtehid, yeni ve farklı bir delille genel kuraldan ayrılır.

Buna rağmen Vercelânî, istihsanı gizli kıyasın bir çeşidi olarak ele alır. Ona göre fukaha bu delil konusunda ihtilafa düşmüştür. Nitekim bazıları istihsanı delil olarak kabul ederken bazıları onu delil addetmemektedir. Kelamcılarının çoğu ve bazı fakihlere göre istihsan aklen câiz değildir. Bazılarına göreyse sem’î bir delil söz konusu olmadan câiz olmaz. Câiz görenlere göre bunun delili “Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir”⁵⁶⁴ ve

⁵⁵⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 72.

⁵⁵⁹ İbn Abbas'ın kendi görüşünü aktardığı bu rivayet ne *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde ne *Tertib*'de yer almıştır.

⁵⁶⁰ Vercelânî, bunu bir hadis gibi değil, bir ilke olarak zikretmektedir. Fakat ‘katile miras yoktur’ hadisi *Kütüb-i Sitte* 'yi oluşturan bazı eserlerde yer almaktadır. Mesela bkz. Ebû Davud, Diyât, 20.

⁵⁶¹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 73.

⁵⁶² Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 180.

⁵⁶³ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 181.

⁵⁶⁴ Zümer, 39/18.

“Farkında olmadan azap ansızın gelmeden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun ki...”⁵⁶⁵ ayetleridir. Rasûlullâh da:

"مَا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ"

“Müslümanların güzel gördüğü bir şey Allah katında da güzeldir”⁵⁶⁶ buyurmaktadır. Vercelânî’nin aktardığına göre İmam Malik ve Ebu Hanife istihsanı câiz görürken İmam Şafi kabul etmemektedir.⁵⁶⁷

Vercelânî istihsan hakkında yukarıdaki malumatları verdikten sonra ise tanım yapmaksızın örneklere geçer. Mesela “Var olan tüm malım sadaka olsun” diyen bir adam hakkında malının tamamının gerçekten sadaka hükmünde olup olmayacağına cevap aradığı görülür. Bu konuda “malının tamamı sadaka olur” diyenler yanında vasiyete kıyasla 1/3’inin, mirasta iki erkek kardeşin paylaşımına kıyasla yarısının, çocuğu bulunan bir kadının mirastan payına kıyasla 1/4’inin, ganimet mallarına kıyasla 1/5’inin, zekâta kıyasla 1/10’inin sadaka olacağını söyleyenler de vardır. Yine “eğer söz konusu mal çoksa 1/10, ortalama ise 1/3, az ise yarısı sadaka olur” diyenler olmuştur. Hepsi de istihsana başvurmuş; konuyu bir şeylere kıyaslayarak görüş bildirmiştir. Vercelânî ise bu probleme “Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et”⁵⁶⁸ ayetiyle cevap arar. Burada tüm malın sadaka olmasından bahsedilmemektedir.⁵⁶⁹

Namaz içinde kusan birinin namazının ve abdestinin durumunu da istihsana müracaatla çözmeye çalışır. Buna göre kişi isteyerek kusarsa namazı; istemeden kusarsa abdesti bozulur. Uyumanın abdeste etkisi konusunda da aynı metodu uygular. Evlenen yetime mirasının verilmesi kararı da istihsanla hükmedilmiş bir karardır. Kitman zamanı hükümlerinin çoğu da Vercelânî’ye göre istihsan ile belirlenir.⁵⁷⁰

Rasûlullâh’ın,

" ادروا الحدود بالشبهات "

⁵⁶⁵ Zümer, 39/55.

⁵⁶⁶ Rivayet *Tertib*’de yer almamakta; ancak Muvatta’da (bkz. Muvatta, 241) şu metinle geçmektedir:

"مَا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ، وَمَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ قَبِيحًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ قَبِيحٌ"

⁵⁶⁷ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 73.

⁵⁶⁸ Tevbe, 9/103.

⁵⁶⁹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 73.

⁵⁷⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 74. Diğer örnekler için bkz: Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s.73-75.

“Eğer şüphe varsa hadleri uygulamayınız”⁵⁷¹ hadisinden hareketle şüpheli durumlarda yine istihsan ile hareket edilir. Örneğin iki şahidin görüşü ihtilaflıysa istihsan olarak yakın olan tercih edilir.⁵⁷²

2. ŞER‘Î DELİLLERDEN HÜKÜM ÇIKARMA

Vercelânî, aslî kaynaklara bakışını ve bu kaynaklardan çıkarılan hükümleri ele aldıktan sonra nasıl hüküm çıkarılması gerektiğine geçer. Hüküm çıkarma konusu ise ayetlerin lafızlarına bağlı olduğu için, bu lafızların özelliklerinin ne olduğunu anlamadan sonuca varmak, özellikle delalet şekillerini incelemeyen bir yorumda bulunmak oldukça zordur ve isabetli olmayacaktır. Lafızların özellikleri ve delaletlerinden sonra Şârî’nin neyi amaçlamış olabileceği, delillerin çatışması, nesih gibi durumlar da göz önünde bulundurulmalı, buna göre bir yol çizilmelidir.⁵⁷³

2.1. LAFIZLAR VE ÖZELLİKLERİ

Vercelânî’nin taksimine göre lafızlar hakîkî ve mecâzî olmak üzere iki kısımda incelenir. Hakîkî lafız, ne için kullanılması gerekiyorsa yine o amaçla kullanılır. Mecâzî kullanımda ise amaç dışına çıkma söz konusudur.⁵⁷⁴

Hakîkî lafızlar da mücmel ve mufassal olmak üzere ikiye ayrılır. Mücmel; ne kastedildiği anlaşılmayan, açıklamaya ihtiyaç duyulan muğlak ifadelerdir. Şarî’in kastı ancak bir karineyle anlaşılır.⁵⁷⁵ Örneğin;

وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدْتُمْ أَيْمَانَكُمْ فَأْتَوْهُمْ نَصِيْبَهُمْ

‘(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın ve akrabasının bıraktıklarından (pay alan) varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiginiz) kimselere de kendi hisselerini verin.’⁵⁷⁶ Ayetinde geçen “نَصِيْبُهُمْ” ifadesi mücmeldir; açıklanmaya muhtaçtır. Vercelânî’ye göre “salât”, “zekât”, “hacc” ve “savm” gibi lafızlar da mücmeldir. Çünkü şerîatin bu lafızlardan kastı açıklanmamış olsaydı “salât” kelimesi bir Arap için “dua”, “zekât” ise “artış” anlamına gelecekti.⁵⁷⁷

⁵⁷¹ Rivayet *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde ve *Tertîb*’de yer almamaktadır.

⁵⁷² Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 2, s. 75.

⁵⁷³ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 310.

⁵⁷⁴ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 31.

⁵⁷⁵ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 31.

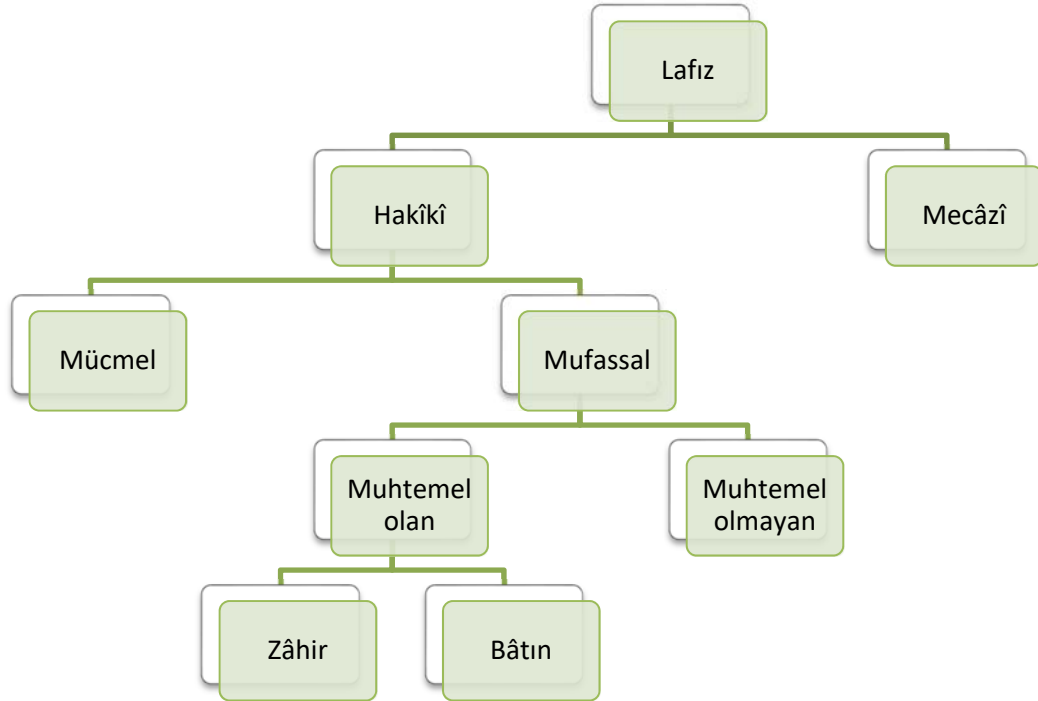
⁵⁷⁶ Nisâ, 4/33.

⁵⁷⁷ Bu ve daha çok örnek için bkz.: Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 40.

Hakîkî lafzın ikinci çeşidi olan mufassal ise “aşikâr olan”, “beyan edilmiş” manasındadır. Beyân lafzı ise izah, alamet, delalet, işaret, hidayet gibi manalara gelir. Dolayısıyla anlamı açık olan ve lisan ehli tarafından anlaşılabilen lafızlara mufassal adı verilir. Kur’ân, sünnet veya herhangi bir haber mufassal olma özelliğini gösterebilir.⁵⁷⁸

Mufassal ise muhtemel olan ve olmayan şeklinde ikiye ayrılır. Muhtemel olmayan lafızlar Kur’ân’ın başka anlamları gerektirmeyecek naslarıdır. “Allah’tan başka ilah yoktur” ifadesi böyledir. Muhtemel olanlarsa zâhir ve bâtın olarak ikiye ayrılır. Zâhir lafızlar, farzlardır. Bâtın olanlar ise bir haber, hüccet, delil veya ilham olmaksızın akılla bilinemez ve delil olarak kullanılamaz. Fakat bir karîne varsa icthad edilebilir. Eğer bâtinî mana için görüş bildirilirse hata da isabet de söz konusu olabilir.⁵⁷⁹

Yaptığı bu taksim ve tanımlara göre Vercelani’nin lafızları şöyle taksim ettiği söylenebilir:

2.1.1. Zâhir ve Bâtın

Tüm bu açıklamaları ve sınıflandırmayı yaptıktan sonra Vercelânî, temel olarak zahir ve bâtından yola çıkarak hükümler üzerinde durur. Vercelânî, mesela “Yiyiniz, içiniz; fakat israf etmeyiniz”⁵⁸⁰ tarzı ayetlerde emredilen şeyler açıkça kulun seçimine bağlıdır. Yani

⁵⁷⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 45.

⁵⁷⁹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 31, 32.

⁵⁸⁰ Âraf, 7/31. Burada delil getirdiği diğer ayetler: Ahzab, 33/41, 42; Mülk, 67/15; Bakara, 2/22; Hac, 22/77.

ihtiyârî fiilerde anlam zahirdir çünkü seçeneklerin açıkça belirtilmesi gerekir.⁵⁸¹ Diğer yandan mesela “Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği ve o gün...”⁵⁸² ayetinde olduğu gibi anlamı kapalı olanlar ise “bâtınî” olarak isimlendirilir. Allah’ın bir benzeri olmadığına göre Allah’a ait bu gibi vasıflar, beşeri özelliklerle te’vil edilemez.⁵⁸³ Yani tamamen bâtinî anlama sahip bu gibi ifadelerin te’vilinde bir karineye ihtiyaç duyulur.

Bazı bâtinî ifadeler, bir karîne olmaksızın dilin imkânı içerisinde anlaşılabilir. Örneğin “Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!”⁵⁸⁴ ayetinin zâhirine bakıldığında bir övünç söz konusu gibi görünür. Fakat bâtinîne bakıldığında anlamında eleştiri ve tahkir vardır.⁵⁸⁵

Kur’ân-ı Kerim’in lafızları, ayetle⁵⁸⁶ de sabit olduğu üzere, Arapça’dır. Fakat Allah, kulu Muhammed’i bütün insanlara göndermiştir.⁵⁸⁷ Rasûlullâh da bu konuda şöyle buyurmaktadır:

"بعثت الى الأحمر والأسود"⁵⁸⁸

Dolayısıyla Rasûlullâh’ın ümmeti içinde Arap olanlar kadar Acemler, Berberîler, Türkler ve başka dilleri konuşan diğer toplumlar de yer almaktadır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın”.⁵⁸⁹ Vercelânî’ye göre eğer zâhirî anlamıyla anlaşılırsa bu ayet; Kur’ân’ın gönderildiği tüm toplumlara hitap ettiğine, dolayısıyla tüm bu dilleri içerdiğine işaret etmektedir. Diğer yandan Kureyşli bir Arap olan Rasûlullâh’ın da aynı zamanda Acem veya Rum da olması veya tüm bu dilleri konuşması gerekir ki, gönderildiği tüm insanlara hitap edebilsin. Fakat Vercelânî’nin de dediği gibi bu görüş oldukça ahmakçadır.⁵⁹⁰ İşte lafızlar arasında zâhir ile bâtinî ayırtmak işte tam bu noktada önem taşır. Vercelânî’ye göre bu konu Kur’ân’ın ve şeriat ahkâmının beyânı için mutlak bir önemi hâizdir. Kaldı ki Allah Teâlâ diğer bir ayette şöyle buyurmaktadır:⁵⁹¹ “Eğer biz onu başka

⁵⁸¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 33.

⁵⁸² Feccr, 86/22. Burada örnek olarak aldığı diğer ayet: Zümer, 39/67.

⁵⁸³ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 34.

⁵⁸⁴ Duhan, 44/49.

⁵⁸⁵ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 34.

⁵⁸⁶ Zuhuf, 43/3.

⁵⁸⁷ Sebe, 34/28.

⁵⁸⁸ Rivayet *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde ve *Tertîb*’de geçmemektedir.

⁵⁸⁹ İbrahim, 14/4.

⁵⁹⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s.42.

⁵⁹¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s.43.

dilde bir Kur'ân yapsaydık onlar mutlaka, ‘Onun âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Başka dilde bir kitap ve Arap bir peygamber öyle mi!’ derlerdi”.⁵⁹²

2.1.2. Muhkem-Müteşâbih

Vercelânî, her ne kadar yukarıda zikrettiğimiz taksimatında yer vermese de yaptığı açıklamalardan anlaşıldığına göre muhkem ile zahir, müteşâbih ile de bâtın arasında yakın bir ilişki vardır.

Bu iki lafız hakkında dört görüş söz vardır:

1.. İlk görüşe göre müteşâbihler, surelerin başında bulunan ve sırrı yalnızca Allah tarafından bilinen huruf-i mukattaalardır. Muhkem ise bir emir, nehiy, haber veya delil içeren ayetlerdir. Müteşâbihlere sadece iman etmek gerekir ki İbn Abbas’a bu husus sorulunca

" اعملوا بمحكمه وآمنوا بمتشابهه "

“Muhkemiyle amel edin, müteşâbihine ise inanın” demiştir. Burada Vercelânî tarafından aktarılan uzunca bir hadise göre Yahudilerden bir grup Rasûlullâh’a gelerek “Ey Muhammed! Öğrendik ki sana “الم” şeklinde bir ayet inmiş. Elif 1, lam 30, mim 40 olduğuna göre ümmetinin ömrü 71 yıl olacak” demişlerdir. Rasûlullâh “المص” gibi başka ayetler de olduğunu söyleyince Yahudiler bunları da hesaplar. Bu olay üzerine Âl-i İmrân Suresi’ndeki şu ayet nâzil olur: “O, sana Kitâb’ı indirendir. Onun (Kur’ân’ın) bazı âyetleri muhkemdir ki bunlar Kitâb’ın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar ise ‘Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır’ derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar”.⁵⁹³ Bazı araştırmacılara göre ayet, farklı sebab-i nüzüller ile ilişkilendirilse⁵⁹⁴ de, Vercelânî’nin temas etmek istediği asıl husus, müteşâbihlere iman edilmesi gerektiğidir.⁵⁹⁵

2. İkinci görüşe göre müteşâbihler; üzerinde ittifak edilmeyen, birden çok anlam verilebilen ve tefsire muhtaç olan ayetlerdir. Buna göre açıkça anlaşılan ve tefsire ihtiyaç duymayan ayetler ise muhkemdir. “Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı”⁵⁹⁶ ayeti, açık olarak orucu emretmektedir.

⁵⁹² Fussilet, 41/44.

⁵⁹³ Âl-i İmrân, 3/7.

⁵⁹⁴ Bkz.: M. Fatih Kesler, ‘Âl-i İmrân Suresi 7. Ayet Mealini Yeniden Okumak’, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 49, sayı: 4.

⁵⁹⁵ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 99, 100.

⁵⁹⁶ Bakara, 2/183.

Dolayısıyla muhkem bir ayettir. “Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun”⁵⁹⁷ mealindeki ayette bulunan "فَانْتَبِنَ" ifadesini ise bazıları “boyun eğenler” olarak açıklarken bazıları “istiğfarda bulunarak dua edenler” anlamına hamletmişlerdir. Abdullah b. Mesud’un ve Hz. Ömer’in görüşü de bu şekildedir. Fakat yoruma açık olduğu için her durumda müteşabih kabul edilmesi gerekir.⁵⁹⁸

3. Üçüncü görüşe göre emir ve nehiy muhkemdir. Kur’ân’ı Kerim’in geri kalanı ise müteşabihdir. Allah’ın sıfatları ve O’nun hakkındaki bilgiler de müteşabihe dâhildir.⁵⁹⁹

4. Son görüşe göre ise Kur’ân’ın tamamı hem müteşâbih hem de muhkemdir. Nitekim Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyurmaktadır: “Yâ Sîn. Hikmet dolu Kur’ân'a andolsun”⁶⁰⁰, “Elif Lâm Râ. Bu Kur’ân, âyetleri; hüküm ve hikmet sahibi (bulunan ve her şeyden) hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmış, sonra da Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır”⁶⁰¹, “Allah sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir”.⁶⁰² Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerim’in tümü müteşabihdir ve yine tümü muhkemdir.⁶⁰³

İlk iki görüşü detaylı, son ikisini ise oldukça kısa şekilde ele alıyor olması bize göre Vercelânî’nin birinci ve ikinci görüşlere meylettiğine delâlet edebilecek durumdadır.

2.1.3. Âmm ve Hâss

Vercelânî, âmm ve hâss lafızları zâhirî mananın bir ayrımı olarak ele alır. Yani zahiri manaya delalet eden bir lafız âmm özelliği veya hâss özelliği gösterebilir. Âmm lafızlar en az iki emri genellemektedir ve bir üst anlam oluştururlar. Hâss olanlarsa genel hükümden çıkarılan özel anlamı içeren lafızlardır. Örneğin “Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün!”⁶⁰⁴ ayeti âmm bir hükmü belirtirken “Kafirlere ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol”⁶⁰⁵ ayeti hâss bir hüküm barındırmaktadır.⁶⁰⁶

⁵⁹⁷ Bakara, 2/238.

⁵⁹⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 100.

⁵⁹⁹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 100.

⁶⁰⁰ Yâsîn, 36/1.

⁶⁰¹ Hud, 11/1.

⁶⁰² Zümer, 39/23.

⁶⁰³ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 100.

⁶⁰⁴ Tevbe, 9/5.

⁶⁰⁵ Tevbe, 9/73.

⁶⁰⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 34. Vercelânî’nin ikinci ayeti hâs olarak kabul etmesi buradaki emri sıcak savaşa yormadığı anlamına gelebilir. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan *Kur’an Yolu Tefsiri*’nde de ayetle ilgili şu ifadeler kullanılmaktadır:

Vercelânî'ye göre âmm olan ve umum bildiren lafızlar genelleme yapar ve kendi cinsinden olan her bir tekili genelleştirir. Özel bir beyan gelinceye kadar da hüküm böyledir. Hâss olan hususi hükümler ise ihtiyaca binaen varid olur. Nakledilen tüm manevi mütevatir, müsned ve müstefid rivayetlerde sahabe, inen tüm Kur'ân ayetlerini ve varid olan hadisleri, hususî hükme sebep olacak bir karine ortada yoksa, umum manasında kullanmıştır.⁶⁰⁷ Örneğin “Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz”⁶⁰⁸ ayeti nazil olunca İbn Zibera, “Muhammed'e ve Kâbe'nin Rabbine karşı çıkıyorum!” demişti. Gerekçesi ise, bu ayete göre Hz. İsa ve ümmeti ile Hz. Üzeyir ve ümmetinin cehennemlik olmasıydı. Ancak sonrasında “Şüphesiz kendileri için tarafımızdan en güzel mükâfat hazırlanmış olanlar var ya; işte bunlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır”⁶⁰⁹ ayeti ile Hz. İsa ile Hz. Üzeyir'e gerçekten inananların bu hükmün dışında olduğunu bildirilmiştir.⁶¹⁰

İstisna konusu da umum-husus konusu içerisindedir. Umum hükmün bir istisnası söz konusu olursa, doğal olarak hususî bir hüküm olacaktır.⁶¹¹

Vercelânî tahsis meseleleri üzerinde de detaylı olarak durur.

2.1.3.1. Ayetin Ayet ile Tahsis Edilmesi

Bu meselelerden birincisine göre umum ifade eden bir ayet başka bir ayetle hususileşebilir. Sözelimi “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler”⁶¹² ayetinin genel hükmü, “Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağımız bir iddet hakkınız yoktur”⁶¹³ ayetiyle husus ifade eder hale gelmiştir.⁶¹⁴

“Cihad kelimesini sözlük anlamına göre savaşma veya mânevî mücadele metotlarıyla uğraş verme şeklinde yorumlamak mümkündür. Müşriklere karşı ortaya konacak çaba hakkında kullanıldığında bu kelime genellikle ‘savaş’ anlamına göre açıklanmış olmakla beraber, münafıkların da âyette kendileriyle cihad edilecek kimseler arasında sayılmış olması değişik yorumlara yol açmıştır. Bunları sözlü mücadele yöntemleri ve kamu düzenini bozanlara karşı fiili önlemler alma şeklinde özetlemek mümkündür. Taberî, İbn Mes'ûd'un bir sözüne dayanarak âyetin bu kısmını ‘inkârcılığı açığa vuran münafıklarla da müşriklere olduğu gibi savaş’ şeklinde yorumlamıştır. Fakat Taberî de kalplerindeki inkârcılığı korumakla beraber dışa yansıyan söz ve davranışlarıyla mümin izlenimi veren kimselere karşı sıcak savaş açılmasının mümkün olmadığını kabul etmektedir (X, 183-184). Bu itibarla, cihad kelimesini –en azından küfrünü açığa çıkarmayan münafıklar bakımından– var gücüyle İslâmiyet'i anlatıp onların imana karşı dirençlerini kırarak ve müminlere verebilecekleri zararı en aza indirecek bir çaba göstermek şeklinde anlamak uygun olur”.

Bkz.:<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-tefsir-1/tevbe-suresi-9/ayet-73/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>. Erişim tarih ve saati: 01.12.2019; 22.56.

⁶⁰⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 115.

⁶⁰⁸ Enbiya, 21/98.

⁶⁰⁹ Enbiya, 21/101.

⁶¹⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 116.

⁶¹¹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 121.

⁶¹² Bakara, 2/288.

⁶¹³ Ahzab, 33/49.

⁶¹⁴ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 121.

Vercelânî'nin verdiği bilgiye göre "Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar"⁶¹⁵ ayeti ilk nazil olduğunda içerisinde "özür sahibi olmaksızın" ifadesi yer almıyordu. Bunun üzerine Ümmü Mektum Rasûlullâh'a kendi durumunu sordu. Allah Resûlü, ayeti "Gerek yaya olarak gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın"⁶¹⁶ ayetiyle açıkladı. Fakat sonrasında Cebrail ayeti "özür sahibi olmaksızın" ifadesiyle tekrar getirince Ümmü Mektum ayetin hükmü dışında kalmış olur. Böylece hüküm hususî hale geldi.⁶¹⁷

2.1.3.2. Ayetin Sünnetle Tahsis Edilmesi

Kur'ân ayetlerinde bulunan genel bir hüküm Vercelânî'ye göre sünnetle de tahsis edilebilir. Örneğin Hz. Fatıma miras ayetinin⁶¹⁸ umum hükmü gereğince babasının mirasını istediğinde Hz. Ebu Bekir, Rasûlullâh'ın husus bildiren

" نحن معاشر الانبياء لا نورث ما تركنا صدقة "

"Biz peygamberler miras bırakmayız. Bizden kalanlar sadakadır" hadisi⁶¹⁹ gereğince bu isteğini geri çevirmiştir.⁶²⁰ Yine "Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir"⁶²¹ ayetinin genel hükmü Vercelânî'ye göre Rasûlullâh'ın

" لا تقتلوا امرأة و لا وليدا "

hadisi⁶²² ile tahsis edilmiştir ve dolayısıyla hırsızlık yapan kadınların elinin kesilemeyeceğine hükmedilir.

Vercelânî'ye göre Rasûlullâh'ın sadece sözleri değil fiilleri de hükümleri tahsis edilebilir. Zira O'nun fiilleri de sünnettendir. Nitekim Cenâb-ı Rasûl

"خذوا عني مناسككم و صلوا كما رأيتموني أصلي "

"Hac menâsikini benden alıp öğreniniz ve namazı benim kıldığım gibi kılınız"⁶²³ buyurmuştur.⁶²⁴

⁶¹⁵ Nisa, 4/95.

⁶¹⁶ Tevbe, 9/41.

⁶¹⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 116.

⁶¹⁸ Nisa, 4/11.

⁶¹⁹ Hadis *Tertîb*'de yer almasa da *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan birçok eserde hadisin başındaki "نحن معاشر الانبياء" ifadesi olmaksızın yani sadece "لا نورث ما تركنا صدقة" ifadesiyle yer alır (bkz.: Buhari, Fardu'l-hams; Megâzî, 14, 40; Nafakât, 3; Ferâiz, 3; İ'tisâm, 5; Müslim, Cihâd, 15, 16; Ebû Davud, Harâc, 19).

⁶²⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 115.

⁶²¹ Mâide, 5/38.

⁶²² Rivayet ne *Kütüb-i Sitte* 'yi oluşturan eserlerde ne de *Tertîb* 'de geçmektedir.

Vercelânî'ye göre "... Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (öşürünü) verin, fakat israf etmeyin..."⁶²⁵ ayeti gereğince tüm hasadın zekatının verilmesi gerekir. Fakat yeşillikler (hadravat) için öşür söz konusu değildir. Zira Rasûl-i Ekrem

"فيما سقت السماء والعيون العشر، وما سقي بالدوالي والغرب نصف العشر"

hadisi⁶²⁶ gereği ancak öşürün yarısı yani yirmi de biri zekât olarak verilir. İbn Abbas bu hükme muhalif davranarak yeşillikler için de öşre hükmetmiştir. Fakat Vercelânî'ye göre ümmetin umum lafzı tahsis etmesi, bir çeşit icmadır ve bu sonuncusuyla amel etmek gerekir. Aynı şey at, katır ve eşek için de geçerlidir. Bunların da zekâtı verilmez. Fakat Ebu Hanife

"ان فيها الزكاة ديناراً على فرس انثى"

hadisi⁶²⁷ gereği "dişi" atın zekâtının verilmesini söylemekte yani ayetin hükmünü yine hadisle tahsis etmektedir.

Kısacası "yeşilliklerin zekâtının verilmemesi" veya "dişi ata zekât gerektiği" gibi hükümler, hadisin ayet üzerindeki tahsis işlemiyle elde edilmiştir.⁶²⁸ Zira Vercelânî'ye göre ayet ile sabit bir hüküm, ona ister muttasıl isterse munfasıl olsun, sünnet ve ahad haber ile tahsis edilebilir. Hatta ümmete dâhil birinin umumî hükümlerle çelişen ve sonrasında Rasûlullâh tarafından onaylanan hükmü de tahsis edicidir; zira bu takrîr sünnettir.⁶²⁹

Vercelânî bu konuda yani Kur'ân'ın haber-i vâhidle tahsis edilebileceği hususunda, Ehl-i Rey (Hanefiler) istisna edilirse Ehl-i Sünnet'in büyük çoğunluğu ile aynı görüşü savunmaktadır.

2.1.3.3. Ayetin Akılla Tahsis Edilmesi

Vercelânî'ye göre hususî hükümlerin bazılarında akılla da ulaşılabilir. Çünkü hususî mana bir delille elde edildiğinde de akılla kavranmaktadır. Bu durumda eğer elimizde şerî bir delil yoksa akıl yine tahsis için yardımcı olabilir. Vercelânî'nin ifadesiyle

⁶²³ Bu hadisin tahriri daha önce 286 nolu dipnotta yapılmıştı.

⁶²⁴ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 121.

⁶²⁵ En'am, 6/141.

⁶²⁶ Hadis hem *Tertîb*'de hem *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan kitaplarda geçmektedir. Vercelânî'nin işaret ettiği metin *Tertîb*'de aynen yer almaktadır. Ancak *el-Adl*'de verdiği kısmı "فيما سقت السماء والعيون العشر" şeklinde olup hadisin ilk kısmıdır (bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.1, s. 152, h.no:335). Metinde ne dendiği ise ancak hadisin tamamıyla anlaşılabilirliği için tamamına burada yer vermeyi uygun bulduk. *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde ise hadis "فيما سقت السماء والعيون أو كان عثريا العشر، وما سقي بالنضح نصف العشر" şeklinde olup *Tertîb*'dekine çok yakın bir metinle nakledilir (mesela bkz.: Buhari, *Zekât*, 56).

⁶²⁷ Böyle bir rivayet ne *Tertîb*'de ne *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde geçmektedir.

⁶²⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 122.

⁶²⁹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 122.

“Şeriat Kur’ân’la, muttafil veya munfasıl sünnetle, ahad haber ve icma ile vârid olmuştur. Şeriatın genel hükümleri yine bu delillerle tahsis edilir. Fakat aradaki bağlantı akılla sağlanır. Şeriat ile akıl çatışmaz”.⁶³⁰

Mesela “Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının!”⁶³¹ ayeti hakkında akıl; aklî melekesi olmayanların ve çocukların bu hükmün umumuna dahil olmadığına, onların bundan ayrı tutulmasına hükmeder. Diğer yandan Rasûlullâh da

"رُفِعَ الْقَلَمُ مِنْ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَفِي"

buyurmaktadır.⁶³² “Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği...”⁶³³ ayetinde de “Allah’ın gelmesi” ifadesi aklen “O’na has bir şekilde” diye anlaşılır. Çünkü “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur”.⁶³⁴ Allah’ın vasıflarıyla ilgili tüm ayetler de bunun gibi aklen aynı şekilde anlaşılır. Zira O mahlûkâta, fiilleri de mahlûkâtın fiillerine benzemez.⁶³⁵

Vercelânî, umumun akıl yoluyla tahsisine ise

"الصلاة على موتى اهل القبلة المقربين بالله ورسوله واجبة"

“Allah’ı ve Rasûlü’nü ikrar eden ehl-i kıblenin cenâze namazını kılmak şarttır”⁶³⁶ hadisini örnek vermiştir. Müslümanlar Allah yolunda savaşırken öldürülen kimsenin yıkanıp yıkanmayacağı ve namazının kılınıp kılınmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. İmam Mâlik, İmam Şâfiî, Leys b. Sa’d, Hasanu’l-Basrî, İbnü’l-Müseyyib gibi ilim adamları hadisin umum hükmü gereğince veya ölmüş kimseye kıyasla guslettirilip namazının kılınması gerektiğini söylerken Ebû Hanife, Evzâî ve Sevrî bunun istisna olduğunu söylemiş ve hadisin umum hükmüyle amel etmemişlerdir. Buna göre şehit yıkanmaz ama namazı kılınır.⁶³⁷ Başta Câbir b. Zeyd ve Rabi’ b. Habib olmak üzere İbâzîler de bu son görüş gibi amel etmişlerdir.⁶³⁸

⁶³⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 120.

⁶³¹ Nisa, 4/1.

⁶³² Hadis *Tertîb*’de geçmemekte, *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde ise farklı lafızlarla yer almaktadır. Ebû Davud rivayeti şu şekildedir:

رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الْمُبْتَلَى حَتَّى يَبْرَأَ، وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَكْبُرَ

(Bkz.: Ebû Davud, Hudûd, 16). Tirmizi rivayeti ise çok az bir kelime farkıyla şu şekildedir:

رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَتَبَّ، وَعَنِ الْمَعْنُوهِ حَتَّى يَعْقِلَ

(Bkz.: Tirmizi, Hudûd, 1) Yine ufak kelime farklarıyla Nesaî rivayeti ise:

رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّغِيرِ حَتَّى يَكْبُرَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ أَوْ يُفِيقَ

şeklinde (bkz.: Nesâî, Talak, 21).

⁶³³ Fecr, 89/22.

⁶³⁴ Şûrâ, 42/11.

⁶³⁵ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 120, 121.

⁶³⁶ Rivayet *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmemekte; fakat *Tertîb*’de yer almaktadır. Bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.3, s. 342, h.no:34.

⁶³⁷ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 122.

⁶³⁸ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 130.

2.1.3.4. Kur'ân ve Sünnetin İcma ile Tahsis Edilmesi

Vercelânî'ye göre Kur'ân-ı Kerim'in icma ile tahsisinin oldukça fazla örneği vardır. Sözelimi "Allah size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder"⁶³⁹ ayeti umum bildirmekte olup köle icma ile, müşrik ve katil ise sünnetle bu hükmün dışına çıkarılmıştır. Ölülerin yaşayanlara mirasçı olamayacağı da miras ayetinin genel hükmünü tahsis eden bir icmadır.⁶⁴⁰

Yine "Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, burna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir"⁶⁴¹ ayeti de umum bildirmektedir. Çocukların ve akıl melekesi olmayanların kısas hükmü dışına çıkarılması ümmetin icmasıyla gerçekleşmiştir.

Köpeğin temas ettiği kabın hükmüyle alakalı olarak vârid olan hadisin⁶⁴²

"... ان يغسل سبعا"

"(Köpeğin yaladığı kapları) yedi kere yıkayın" kısmı da tahsis konusunda örnek verilebilir. Zira hadisin sahabî ravisi Ebu Hureyre, böyle bir kabı 3 kere yıkamaktadır. Bu sahabe uygulamasından yola çıkarak ümmet de 3 kere yıkamanın kâfi olduğunu düşünmüş ve ve icma da bunun üzerinde oluşmuştur.⁶⁴³ Ancak Vercelânî'nin bu hususta dile getirdiği "icmâ" iddiası çok doğru görünmemektedir. Zira Fıkıh ilminde meşhur olduğu üzere Şâfiilerle Hanbelîler söz konusu merfû hadisten hareketle köpeği "necis" addedip yaladığı kabın 7 kere yıkanmasının şart olduğunu söylemektedir. Mâlikîler ise köpeği temiz kabul ettirilerinden dolayı hadisin gereğini "sünnet/müstehap" olarak değerlendirir. Sadece Hanefiler, hadisin Mâide 5/4 ayetinde ifade edilen "eğitimli köpeklerin yakaladıklarının yenebileceği" hususuyla çeliştiğini söyleyi red veya tevil yönüne gitmişlerdir.

Vercelânî'ye göre

⁶³⁹ Nisa, 4/11.

⁶⁴⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 127.

⁶⁴¹ Maide, 5/45.

⁶⁴² Vercelânî burada hadisi ihtisaren nakletmiştir. Rivayet hem *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan kitaplar içinde hem de *Tertîb*'de geçmektedir. *Tertîb*'deki peş peşe gelen iki rivayetten birincisinin sahabî ravisi Câbir'dir ve metin şu şekildedir:

"إذا ولغ الكلب في إناء أحدكم فليهرقه وليغسله سبع مرات"

(bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.1, s. 82, h.no:156). Rivayetin sonunda Câbir'in şu şekilde bir değerlendirmesi de yer almaktadır: "قال جابر: وفي الثالث كفاية إن شاء الله" (Üç kere yıkamak inşallah da kâfi gelir). İkinci rivayet ise *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde de meşhur olduğu üzere Ebu Hureyre'den aktarılan rivayettir:

"إذا ولغ الكلب في إناء أحدكم فليغسله سبع مرات"

(bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.1, s. 82, h.no:157). *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde ise rivayet

"إذا شرب الكلب في إناء أحدكم فليغسله سبعا"

metniyle nakledilmiştir. Bkz.: Buhari, *Vudû'*, 33; Müslim, *Taharet*, 27) ve ravisi Ebu Hureyre'dir.

⁶⁴³ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 127.

"من بدل دينه فاقتلوه"

“Kim dinini değiştirirse onu öldürün”⁶⁴⁴ hadisi Vercelânî’ye göre mürtedlerle yani İslam dininden dönenlerle sınırlıdır. Nitekim İbn Abbas da Yahudinin Mecusi olması, Mecusinin putlara tapması veya Hıristiyan olması gibi durumlarda bu hadisin geçerli olamayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla hadisin ifadesi tahsis edilmiştir ve icma da bu şekilde oluşmuştur.⁶⁴⁵

2.1.3.5. Ahad Haber Kur’ân-ı Kerim’i Tahsis Edebilir mi?

Vercelânî’ye göre fukaha, ahad haberin Kur’ân-ı Kerim’i tahsis etmede kullanılabileceğini söylemektedir. Nitekim miras ayetinin⁶⁴⁶ umum bildiren hükmü

"لا يرث المسلم الكافر ولا الكافر المسلم"

“Ne Müslüman kâfire ne de kâfir Müslümana mirasçı olabilir”⁶⁴⁷ hadisiyle tahsis edilmiştir. Dolayısıyla ayette belirtilen akrabalık ilişkileri olsa bile varis ya da murisin kâfir olması durumunda, bu hadisin hükmü gereği birbirlerine mirasçı olamazlar. Fakat bunun tam tersi bir durum Hz. Ömer tarafından reddedilmiştir. Fâtıma bnt. Kays olayında Rasûlullâh’tan gelen haberle “boşanmış kadının nafaka veya ikamet hakkı olmadığı” rivayetine Hz. Ömer “doğru söyleyip söylemediği bilinmeyen bir kadının rivayetine bakarak Allah’ın Kitâb’ını ve Resulünün sünnetini bırakacak değiliz”⁶⁴⁸ şeklinde karşı çıkmıştır. Zira Kur’ân-ı Kerim’de “Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun”⁶⁴⁹ buyurulmuştur. Dolayısıyla buradan anlaşılmaktadır ki umum bildiren bir hükmü tahsis edecek ahad haber, her açıdan güvenilir olmalıdır.

Sünnetle bildirilen umum bir hüküm de Kur’ân’la tahsis edilebilir. Ancak mesela İbn Abbas’a göre böyle bir durumda Kur’ân’daki genel hüküm yeterlidir. Nitekim İbn Abbas ehlî eşek ve yırtıcı hayvan etlerinin hükmünü⁶⁵⁰ “Biz Kitab’da hiçbir şeyi eksik bırakmadık”⁶⁵¹ ve “De ki: ‘Bana vahyolunan Kur’ân’da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o şüphesiz necistir- ya da Allah’tan başkası adına kesilmiş (murdar) bir

⁶⁴⁴ Rivayet *Tertib*’de geçmemekte; ancak *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde aynı metinle yer almaktadır. Bkz.: Buhari, Cihâd ve’s-siyer, 148; İ’tisâm, 28; Ebû Davud, Hudûd, 1; Tirmizi, Hudûd, 25.

⁶⁴⁵ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 127.

⁶⁴⁶ Nisa, 3/7.

⁶⁴⁷ Rivayet *Tertib*’de yer almamakta; ancak *Kütüb-i Sitte*’te aynı metinle geçmektedir. Bkz.: Buhari, Ferâiz, 26; Müslim, Müsâkât, 31.

⁶⁴⁸ Tirmizi, Talâk ve’l-liân, 5.

⁶⁴⁹ Talak, 65/6.

⁶⁵⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 128.

⁶⁵¹ En’am, 6/38.

hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum”⁶⁵² ayetleri çerçevesinde ele almış ve yenebileceklerine hükmetmiştir. Ancak Vercelânî’ye göre bu konuda vârid olan sünnetlerin bazen açıklayıcı, bazen umumîleştirici, bazen de tahsis edici fonksiyonunun geri plana atılmaması gerekir.

2.1.3.6. *Rasûlullâh’ın Husus Bildiren Fiilleri*

Vercelânî’ye göre Rasûlullâh’ın fiilleri umum bir hükmü, aksi bir delil söz konusu olmadığı sürece, tahsis edebilir. Yine umumî bir hükme aykırı bir fiile Rasûlullâh ses çıkarmıyor, onay veriyorsa bu durumda da tahsis edilmiş olur.⁶⁵³

2.1.3.7. *İki Umumun Çatışması*

Vercelânî’ye göre umumî hüküm bildiren iki nas, ayet veya hadis, birbirleriyle çelişirse çözüm için şu aşamalar takip edilir:

1. Nesih ihtimali göz önünde bulundurularak hükümlerden birinin kronolojik önceliği bulunup bulunmadığı araştırılır. Eğer bu bilgiye ulaşamıyorsa neshe işaret edebilecek başka bir karine aranır.

2. Böyle bir karine söz konusu değilse ikisinin cem edilip edilemeyeceğine bakılır. Birlikte kullanılabilirlerse öncelikle bu tercih edilmelidir.

3. Cem de mümkün olmuyorsa birinin diğerini tahsis edip edemeyeceği araştırılır. Böylece çelişkiden kurtulmak mümkün olur.

4. Eğer hükümlerden biri zan biri kesinlik içeriyorsa kesinliği barındıran kabul edilir. Eğer ikisi de kesinlik veya zan içeriyorsa biri diğerine tercih edilir.

Vercelânî bu hususları örneklerle de teyit etmektedir. Nitekim ona göre

"لا تنتفعوا من الميتة باهاب ولا عصب"

“Meytenin derisinden de sinirlerinden de faydalanmayınız”⁶⁵⁴ hadisi ile

"ايما اهاب دبع فقد طهر"

“Tabaklanan deri temizdir”⁶⁵⁵ hadisi çelişiyor görünmektedir.⁶⁵⁶ Fakat hadislerden ilki “tabaklanmamış” deriye hamledilirse tearuz giderilecektir.

⁶⁵² En’am, 6/145.

⁶⁵³ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 129, 130.

⁶⁵⁴ Rivayet *Tertîb*’de yer almamakla birlikte *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde aynı metinle geçmektedir. Bkz.: Ebû Davud, Libas, 40; Tirmizi, Libas, 7; İbn Mace, Libas, 26.

“Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şâni ne yücedir”⁶⁵⁷ ve “Allah her şeyin yaratıcısıdır”⁶⁵⁸ ayetlerinde her türlü yaratılış Allah'a has kılınmıştır. “Hani iznimle çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapıyordun da içine üflüyordun; benim iznimle hemen bir kuş oluyordu”⁶⁵⁹ ayetindeyse Allah dışında bir “yaratıcılıktan” bahsedilmektedir. Fakat akıl hemen burada “Allah'ın izni olması” kaydından yola çıkarak sonuncu ayetin aslında birinci ve ikinci ayetlere muarız olmadığı sonucuna ulaşacaktır. Vercelânî'ye göre yaratma fiili aslen Allah'a aittir, Allah dışındakilere izafe edilmesi ise bir mecazdır.⁶⁶⁰

"من نام عن صلاة او نسيها فليصلها اذا ذكرها"

“Kim uyumak veya unutmak suretiyle bir namazı ihmâl ederse (uyanınca veya) hatırlayınca kılsın” hadisi⁶⁶¹ hatırlama veya uyanma hususunda zaman tahsisi yapmamıştır. Buna rağmen

" لا صلاة بعد صلاة العصر حتى تغرب الشمس "

“İkinci kılındıktan sonra güneş batana kadar hiçbir namaz kılınmaz” hadisinde⁶⁶² ise “hiçbir namazın kılınamayacağı” bir vakitten söz edilmektedir.⁶⁶³ Fakat ikinci hadiste “bir namazın akla ne zaman geleceği” ile ilgili bir tahsis yoktur. Yani aslen bu iki hadis çelişmemektedir.

Nisa Suresi'nde evlenmenin haram olduğu grupları sayan ayette⁶⁶⁴ “...iki kız kardeşi (nikâh altında) bir araya getirmeniz de olmaz. Ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka...” buyrulur. Ancak bu ayetten biraz sonra “Sizden kimin, hür mü'min

⁶⁵⁵ Hadis *Tertîb*'de "ان ينتفع بجلد الميتة اذا دبغ" şeklinde bir metinle nakledilmiştir (bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.1, s. 174, h.no: 393). Vercelânî'nin yukarıda zikrettiği rivayet ise *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde yer almaktadır (mesela bkz.: Tirmizi, *Libas*, 7).

⁶⁵⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 131.

⁶⁵⁷ Mü'minun, 23/14.

⁶⁵⁸ Zümer, 39/62.

⁶⁵⁹ Maide, 5/110.

⁶⁶⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 131.

⁶⁶¹ Hadis bu metinle ne *Kütüb-i Sitte* 'yi oluşturan eserlerde ne *Tertîb* 'de geçmemektedir. Fakat farklı bir metinle söz konusu kitapların hepsinde yer alır. Nitekim *Tertîb* 'deki rivayet

"من نسي صلاة أو نام عنها فليصلها إذا ذكرها "

şeklinde (bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.1, s. 94, h.no:186). *Kütüb-i Sitte* 'ye dâhil rivayetler ise şu şekildedir:

" من نسي صلاة فليصل إذا ذكرها، لا كفارة لها "

(bkz.: Buhari, *Mevâkitu's-salât*, 37) ve

مَنْ نَسِيَ صَلَاةً، أَوْ نَامَ عَنْهَا، فَكَفَّارَتُهَا أَنْ يُصَلِّيَهَا إِذَا ذَكَرَهَا

olarak geçmektedir (bkz.: Müslim, *Mesâcid*, 55).

⁶⁶² Rivayet hem *Kütüb-i Sitte* 'yi oluşturan eserlerde hem *Tertîb* 'de geçmektedir. Vercelânî, rivayetin ilk kısmını burada zikretmiştir ancak rivayetin tamamı şu şekildedir:

" لا صلاة بعد صلاة العصر حتى تغرب الشمس، ولا صلاة بعد صلاة الصبح حتى تطلع الشمس "

Rivayetin metni ise hem *Kütüb-i Sitte* 'yi oluşturan eserlerde hem *Tertîb* 'de aynıdır. *Tertîb* 'de ravi Abdullah b. Abbas iken, *Kütüb-i Sitte* 'yi oluşturan eserlerde ise Ebu Said el-Hudrî'dir. (Bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.1, s. 139, h.no: 298; Müslim, *Kitâbu's-salâtu'l-müsâfirûn ve kasruhâ*, 51)

⁶⁶³ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 131.

⁶⁶⁴ Nisa, 4/23.

kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mü'min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın”⁶⁶⁵ buyrulur. Vercelânî’ye göre kardeş olan iki cariyenin aynı nikâh altında toplanması, ilk ayetten dolayı yasaklanmış olmaktadır. Vercelânî, bu noktada Hz. Osman’ın da bu mesele ile uğraştığı ve “أَحَلُّهُمَا آيَةٌ وَحَرَّمَهُمَا آيَةٌ” yani “bir ayetle helal kılınan bir başka ayetle haram kılınmıştır”⁶⁶⁶ dediğini nakleder.⁶⁶⁷

2.1.4. Emir ve Nehiy

Lafızlar bahsinin en önemli başlıklarından biri de emirler ve nehiylerdir. Çünkü haramlar ve helâller veya başka bir ifadeyle şeriatin sınırları bu lafızlardan elde edilir.

Emir; doğrudan emir ya da nehiy sigasında olabileceği gibi hal ve haber tarzında da ifade edilebilir. Diğer taraftan bir şeyi emretmek aynı zamanda zıddını nehyetmektir.⁶⁶⁸ Emirler üç türde karşımıza çıkar:

1. Söz ile verilen emir. “De ki: O Allah’tır, tektir”⁶⁶⁹ ayeti böyledir.

2. İşaret ile verilen emir. Rasûlullâh’ın Hz. Ebû Bekir’e imamlığa devam etmesi için yaptığı işaret böyledir.

3. Haber ile verilen emir. “Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler”⁶⁷⁰ ayeti böyledir ki, çocuğun ne kadar emzirileceği haber tarzında ifade edilmiştir.⁶⁷¹

Vercelânî’ye göre emrin kaynağı Allah ise bu, kesin olarak vücûb ifade eder. “Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve kadın için tercihte bulunma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır”⁶⁷² ayeti gereğince Rasûlullâh’tan gelen emirler de aynı hükümdedir.⁶⁷³ Nitekim Allah Rasûlü’nün, kocasından ayrılma talebinde bulunan Berîre’ye söyledikleri bu konuda fikir verebilecek durumdadır. Cenâb-ı Peygamber ona “ayrılmamasın, kocasına geri dönmesini” söyleyince Berîre, “bunun bir emir olup olmadığını” sormuş, O da sadece aracılık yaptığını ifade etmiş, yani Berîre’yi muhayyer bırakmıştır. Yine Rasûlullâh’ın

⁶⁶⁵ Nisa, 4/25.

⁶⁶⁶ Bu rivayet için bkz. Mâlik, *Muvatta’*, Nikâh, 14.

⁶⁶⁷ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 131.

⁶⁶⁸ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 51.

⁶⁶⁹ İhlas, 112/1.

⁶⁷⁰ Bakara, 2/233.

⁶⁷¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 52.

⁶⁷² Ahzab, 33/36.

⁶⁷³ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 54.

"لولا ان اشق على امتي لأمرتم بالسواك عند كل صلاة و عند كل وضوء"

“Ümmetime meşakkat vermeyeceğimi bilseydim her namaz ve abdestte misvak kullanmalarını emrederdim”⁶⁷⁴ hadisinde açık olarak “emrederdim” demesi, emir ile diğer hükümler arasında bir fark olduğunu göstermektedir.⁶⁷⁵ Çünkü Rasûlullâh emretmiş olması, onun vücup ifade edeceği manasına gelir. Dolayısıyla Vercelânî Allah Teâlâ gibi Rasûlullâh’ın emirlerinin de vücup ifade ettiği görüşündedir. Nitekim kendi ifadesiyle “Nebî’nin emri Allah’ın emri; nehyi ise yine Allah’ın nehyidir”.⁶⁷⁶ Zira her ikisi de vahiy yoluyla ortaya konmaktadır.

Vercelânî’ye göre nehiyle ilgili tüm hükümler de esasen emirlerle alakalıdır. Çünkü emir bir anlamda zıddını yani nehyi de gerektirir. Bununla birlikte o, emir ve nehyin kendilerine ait müstakil sigaları olması gerektiğini de düşünmektedir. Nitekim müellif bu bağlamda “Eşarîlerin, bu konularda belirli bir sigaya ihtiyaç duyulmayacağı yönündeki görüşlerinden” bahseder.⁶⁷⁷ Eğer nehiy, kendine has bir sigasıyla gelmez veya açık bir şekilde ifade edilmezse bir karineye ihtiyaç duyulur. Bazı sigalar emir için de nehiy için de kullanılabilirdiğinden özellikle bu gibi durumlarda hangi anlama meyledileceği ancak bir karineyle anlaşılır.⁶⁷⁸

Bu husus oldukça önemlidir zira teklif, emir ve nehiyden ibarettir. Vercelânî’ye göre esasen emir veya nehiyden hangisinin önce olduğu çok önemli değildir. Fakat Kur’ân-ı Kerim’in yaklaşımından nehiylerin öncelikli olduğu neticesine ulaşılabilir. Nitekim Kur’ân’da “şirk koşmayın”, “cana kıymayın”, “unutmayın” vb. pekçok nehiy vardır. Hatta dua etme, yaratma, teselli, arzulara gem vurma gibi konular dahî nehiyle ortaya konmuştur.⁶⁷⁹

Nehiy “yapma!”, “etme!” tarzında vârid olabileceği gibi tahrim lanetleme, yerme veya teberri lafızlarıyla da gelebilir. “Ölmüş hayvan, kan, ...size haram kılındı”⁶⁸⁰ ayetinde olduğu gibi açıkça “haramlıktan” bahseden lafızların haramlığa delâleti kesindir. Fakat bu son yapı, “mahrum bırakılmak” manası da ifade edebilir. Örneğin “Kim Allah'a ortak koşarsa artık

⁶⁷⁴ Ümmet arasında oldukça meşhur olan bu rivayet *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde Ebû Hureyre’den nakledilmiş durumdadır. Hadisin ayrıca Câbir rivayeti de vardır. Bu rivayetler için bkz.: Buhari, Cuma, 7; Savm, 27; Müslim, Taharet, 15; Ebû Davud, Taharet, 25; Tirmizi, Taharet, 18; Nesâî, Taharet, 7; İbn Mâce, Taharet, 7. Bu rivayetler *Tertîb*’de zikredilen metne oldukça yakındır. Fakat Vercelânî’nin yukarıda zikrettiği metin *Tertîb*’deki metnin aynısıdır. Bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.1, s. 110, h.no:224.

⁶⁷⁵ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 55.

⁶⁷⁶ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 57.

⁶⁷⁷ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 89.

⁶⁷⁸ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 89.

⁶⁷⁹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 89.

⁶⁸⁰ Mâide, 5/3.

Allah ona cenneti muhakkak haram kılmıştır”⁶⁸¹ ayeti böyledir; bu kişi cennetten mahrum kalacaktır. Bir fiil ya da bu fiili yapana karşı bir yerme söz konusuysa bu da haram gibidir. Mesela “(Yahudiler) Allah’ı bırakıp hahamlarını, (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih’i rab edindiler”⁶⁸² ayetinin devamında yaptıklarının yanlış olduğu aktarılmakta ve Allah’ın, bu söylenenlerden münezzehe olduğu vurgulanmaktadır. “Yapmakta oldukları ne kötüydü”⁶⁸³ ayetinde ise, yapılan davranışın onaylanmadığına ve dolayısıyla yasaklandığına işaret vardır. Allah’ın lanetlemesi de yine tahrim, yasak ve rahmetinden kovulmak anlamına gelmektedir.⁶⁸⁴ Mesela “İsrailoğullarından inkâr edenler, Davud ve Meryemoğlu İsa diliyle lanetlendi. Bu, onların isyan etmeleri ve hadlerini aşıyor olmalarından ötürüydü”⁶⁸⁵ ve “Allah kime lanet ederse, artık ona asla bir yardımcı bulamazsın”⁶⁸⁶ ayetleri böyledir.

Vercelânî’nin verdiği bilgiye göre nehyin bir yasaklama mı yoksa bir eğitim aracı mı olduğu da tartışılmıştır. Bazıları Allah’ın nehyettiği şeylerin yasaklama, Rasûlullâh’ın nehyettiklerinin ise te’dib ifade ettiğini söylemiştir. Bazıları da sadece Allah’ın nehyettiği şeylerin yasak olduğunu söylemiştir ki Vercelânî’ye göre de aslolan budur. Nitekim İbn Abbas da “Allah’ın yasakladığı her şey men edilmiştir” demektedir. Diğer yandan nehyin te’dib fonksiyonu da söz konusudur ve Vercelânî’ye göre bu iptal edilirse mendup hükümlü nafilelerin de hükmü batıl olur.⁶⁸⁷

Vercelânî bu noktada Rasulûllâh’dan sâdır olan nehiylere özel bir yer ayırır. Ona göre bunlar esasen Allah’ın nehyettikleri ile ilişkilidir ve tahrim, lanetleme, yerme veya teberri gibi aynı manaları ihtiva eder. Vercelânî bu noktada Rasûlullâh’ın haram kılma bağlamında kullandığı “حرمت عليكم”, “حرام عليكم”, “هو حرام”, “حرم الله هذا”, “حرم هذا” gibi tahrim ifade eden lafızlara özellikle dikkat çeker.⁶⁸⁸

Müellifin verdiği bilgiye göre Ehl-i Sünnet’ten bazıları Rasûlullâh’ın nehyettiği hiç birşeyi günah kabul etmemiş hepsini “mekruh” saymıştır. Bu gruptan olanlara göre Allah’ın Kur’ân-ı Kerim’de günah saydıklarına işaret eden hadisler haram ifade eder. Bunlara katılmadığı anlaşılan Vercelânî’ye göre ise Rasûlullâh’dan sâdır olan nehiyle üç gruptur:

⁶⁸¹ Mâide, 5/72.

⁶⁸² Tevbe, 9/31.

⁶⁸³ Mâide, 5/79.

⁶⁸⁴ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 97.

⁶⁸⁵ Mâide, 5/78.

⁶⁸⁶ Nisa, 4/52.

⁶⁸⁷ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 90.

⁶⁸⁸ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 97.

1.. Kur'ân-ı Kerim'de nehyedilen zina, faiz, hırsızlık gibi hususlarla ilgili olanlar. İlk türe Rasûlullâh'ın fâizden saydığı cahiliyye dönemine ait bazı satın alma işlemleri örnek verilebilir. Rasûlullâh'ın nehyettiği doğurganlığa bağlı olarak devenin ücretinin değişmesi, olgunlaşmayan hurmanın satın alınması, kilosu bilinmeyen bir malın satılması (müzâbene), bitkideki tohumu yine kendi üzerindeki tohumla satın almak (muhâkale) gibi alış-veriş hukuku ile ilgili bazı hususlar, ayette geçmese bile, haramdır. Bunların batıl olduğu sünnet yoluyla anlaşılmıştır. Dolayısıyla bunlar, başlık olarak ayetlerin değindiği hususlardır ancak somut örnek olarak onlarda geçmemektedir. Ayetin haram kıldığı çerçeveye ilgili oldukları için bunlar da Rasûlullâh tarafından haram kılınmıştır.⁶⁸⁹

2. İbadetlerle ilgili nehiyeler ki bunlar mekruh olarak değerlendirilebilir. Bir gün ertelemeyen veya öncelemeyen cuma günü oruç tutmak, kerahat vakitlerinde namaz kılmak buna örnek olarak verilebilir. Fakat Vercelânî'ye göre bunlar günah değildir, sadece ibadete zarar verirler.⁶⁹⁰

3. Te'dîb için nehyedilenler. Bunlara örnek olarak da sağ elle istincâ yapmak, yemek yenilen kaba üflemek, önünden yememek gibi hususlar verilebilir.⁶⁹¹

Rasûlullâh'ın nehyettikleri dışında "lanetleme" lafzını kullandığı hadisler de söz konusudur ki, bazılarına göre bunlar da aynen Allah Teâlâ tarafından ifade buyurulmuş gibi tahrim, yasak ve rahmetten kovulma gibi anlamlara gelir. Vercelânî'nin de dâhil olduğu anlaşılabilir diğer gruba göre ise bu ifadeler, bir beddua ve kınama anlamındadır. Örneğin

"لعن الله النامصة والمنتمصه و اخواتها"

"Kaş aldırın da alan da ve buna benzer işler yapanlar da Allah tarafından lanetlenmiştir"⁶⁹² hadisi tahrim ifade ediyorsa bahsi geçenler için çıkış yolu yoktur; Allah tarafından lanetlenmişlerdir, zira haram bir iş yapmışlardır. Eğer diğer grubun dediği gibi sadece bir kınama ifade ediyorsa, bu işlemi yapanlar veya yaptırınlar için bir kurtuluş söz konusu olabilir. Bir başka hadisinde ise Rasûlullâh şöyle buyurmaktadır:

"لعنت الخمر وشاربها وعاصرها ومتعاصرها وحاملها والمحمولة اليه وبائعها ومشتريها في الملاعين"

⁶⁸⁹ Diğer örnekler için de bkz.: Vercelânî, *el- 'Adl ve 'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 98.

⁶⁹⁰ Diğer örnekler için bkz.: Vercelânî, *el- 'Adl ve 'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 98.

⁶⁹¹ Vercelânî, *el- 'Adl ve 'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 98.

⁶⁹² Hadis Vercelânî'nin kullandığı metinden farklı metinlerle hem *Kütüb-i Sitte* hem *Tertib*'de geçmektedir. *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde Müslim'in Sahih'inde şu şekilde yer almaktadır:

"عن الله الواثبات والمستوثبات، والنامصات والمنتمصات، والمثقلات للحسن المعجزات خلق الله"

(Bkz.: Müslim, Libâs, 33). *Tertib*'de ise

"لعن الله النامصة والمنتمصه والواصلة والمستوصلة والواشمة والمستوشمة والمتقلات للحسن"

şeklinde bir metinle yer alır (bkz.: Vercelânî, *Tertib*, c.2, s. 286, h.no:635).

“İçkiye de içene de, üzümünün suyunu sıkana da sıkıtırana da, taşıyana da taşıttırana da, satın alana da satana da lanet ettim! Hepsi lanetlenmiştir!”⁶⁹³ Bu hadiste yer alan lanet, Allah’ın lanetlemesi gibi kabul edilirse tahrir ifade edeceği açıktır ve buna göre mesela taşıyan kimse için bile kurtuluş yolu söz konusu değildir. Fakat İbn Mesud’un da benimsediği üzere bu lanetin “beddua” ifade ettiği de söylenebilir.⁶⁹⁴

Hadislerde “teberri” anlamına gelen nehiyeler de vardır. Sözelimi

"الَيْسَ مِنَّا مَنْ ضَرَبَ الْخُدُودَ، أَوْ شَقَّ الْجُيُوبَ، وَ لَيْسَ مِنَّا مَنْ صَلَّى وَ حَلَّقَ فِي مِثْلِهَا"

“Yanaklarını dövenler, (ağlarken) yakalarını yırtanlar bizden değildir. Aynı şekilde (ağlarken) feryat fiğan edenler de bizden değildir”⁶⁹⁵ hadisinde olduğu üzere bu lafızlar tahrir ifade eder. Yani Rasûlullâh’ın bunları yasakladığı sonucuna ulaşılır ve bunlara “bizden uzaktır” manası verilir. Vercelânî de bu görüştedir ve ona göre Allah, bu tarz davranışları yapanlara azap vadedmiştir. Fakat bazıları bu tarz ifadeleri “bizim ahlakımız değildir” anlamına hamletmiştir.⁶⁹⁶

Vercelânî, bu konuda Müslümanlar tarafından yasaklanan şeylerin hükmüne de değinir. Ona göre bunlar Rasûlullâh’ın yasakladıkları gibidir.⁶⁹⁷ Onun bu konudaki delili

"مَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ وَمَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ سَيِّئًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ سَيِّئٌ فَإِنْ حَجَرَ الْمُسْلِمُونَ عَلَى

مَبَاحٍ كَانَ مُحْظُورًا وَإِنْ أَهْمَلُوهُ رَجَعَ إِلَى الْإِبَاحَةِ"

“Müslümanların güzel gördüğü Allah katında da güzeldir. Müslümanların kötü gördüğü ise Allah katında da kötüdür. Eğer Müslümanlar mübah olan bir şeyi yasaklıyorsa o şeyde bir sakınca bulunduğu andır. Eğer (bu sakıncalı durum) terk edilirse o şey tekrar mübah olur”⁶⁹⁸ rivayetidir.

Vercelânî, bu bağlamda nehyin, nehyedilen şeyin fasit hale getirip getirmeyeceğini de tartışır. Nehyin fesada sebep olacağını söyleyenler

"من عمل عملاً ليس عليه أمرنا فهو رد"

⁶⁹³ Hadis hem *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde hem *Tertîb*’de geçmemektedir.

⁶⁹⁴ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 97.

⁶⁹⁵ Hadis *Tertîb*’de yer almamakla birlikte *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde Abdullah b. Abbas’tan, nakille ve farklı bir lafızla:

"الَيْسَ مِنَّا مَنْ ضَرَبَ الْخُدُودَ، أَوْ شَقَّ الْجُيُوبَ، أَوْ دَعَا بِدَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ"

şeklinde bir metinle yer alır (bkz.: Buhari, *Cenâiz*, 34; Müslim, *İmân*, 44).

⁶⁹⁶ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 97, 98.

⁶⁹⁷ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 98.

⁶⁹⁸ Hadis *Tertîb* ve *Kütüb-i Sitte* geçmemektedir. *Muvatta*’da ise metnin sadece baş kısmı

"مَا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ، وَمَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ قَبِيحًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ قَبِيحٌ"

şeklinde yer alır. Bkz.: *Muvatta*, c.1, s. 91.

“Her kim emretmediğimiz bir amel işerse bu, reddolunur”⁶⁹⁹ hadisini delil getirmişlerdir. Fakat müellife göre her iki durum da mümkündür. Örneğin, üç talakla boşama önceleri kabul olunurken sonradan yasaklanmış ve böyle bir durum evliliği feshetmemeye başlamıştır. Burda olduğu gibi icma da zamanla farklılaşabilir. Yine gasp edilmiş evde, gasp edilen elbiseyle veya su ile kılınan namazın kabul olması da bu görüşün aksinedir. Yani yasaklanmış birçok durum vardır ki neticesi caiz kabul edilir. Yine esasen sahih olan bazı hükümler de bazı şartlara bağlı olarak yasaklanabilir. Haram maldan zekât vermek veya haram malla hacca gitmek gibi. Vercelânî’ye göre kim tövbe eder, yanlış fiilinden döner ve doğrusunu yapmaya başlarsa böyle şeyleri iade etmesi gerekmez.⁷⁰⁰

2.1.5. Beyân

Vercelani’ye göre Kur’ân-ı Kerim’de yer alan lafızlardan bazılarının açıklanması için bir karineye ihtiyaç duyulur. Bu görevi genellikle sünnet üstlenir.⁷⁰¹ Nitekim Kur’ân’daki şu ayetler buna delâlet etmektedir: “Senden önce de ancak, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun. (o peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onarın da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur’ân’ı indirdik”.⁷⁰² “Sana kitabı, ancak ayrılığa düştükleri şeyleri onlara açıklaman için ve iman eden bir topluma doğru yolu gösterici ve rahmet olarak indirdik”.⁷⁰³ “Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin”⁷⁰⁴

Vercelânî’ye göre Kur’ân’da bahsedilen bu teorinin pratiği mesela namaz konusunda yaşanmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de namaz mücmel olarak emredilir. Fakat bizler onun nasıl kılınacağını sünnetten öğreniriz.⁷⁰⁵ Vercelânî bu bağlamda namazın çeşitli fiilleriyle alakalı olarak pek çok hadise işaret eder.⁷⁰⁶ Onlardan bazıları şunlardır:

تحريمها التكبير وتحليلها التسليم. "

⁶⁹⁹ Hadis, hem *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan kaynaklar içerisinde hem de *Tertib*’de burada aktarılan metinle geçmektedir. Diğer rivayetler için bkz.: Buhari, Buyû’, 60; İ’tisâm, 20 (her iki rivayette ta’likâtandır); Müslim, Akdiye, 8. Krş; Vercelânî, *Tertib*, c.1, s. 45, h.no: 50.

⁷⁰⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 90.

⁷⁰¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 47.

⁷⁰² Nahl, 16/43, 44.

⁷⁰³ Nahl, 16/64.

⁷⁰⁴ Haşr, 59/7.

⁷⁰⁵ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 47.

⁷⁰⁶ Diğer hadisler için bkz.: Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 47, 48.

“(Namazın) haramları tekbir, helalleri selam vermekle (başlar)”.⁷⁰⁷

"صلاتنا هذه لا يصلح فيها شيء من كلام الأدميين ونهيه عن القراءة في الركوع والسجود"

“Kıldığımız bu namazda Ademoğlunun kelamından bir şey olması onu bozar. Rükû ve secdesindeyse kıraat yasaklanmıştır”.⁷⁰⁸

"كل صلاة لم يقرأ فيها بفتحة الكتاب فهي خداج"

“Fatiha okunmadan kılınan her namaz eksiktir”.⁷⁰⁹

Vercelânî namazla ilgili esasları, vakitleri, sayıları, fiilerin nasıl yapılacağını Rasûlullâh’tan öğrendiğimizi ısrarla vurgular, O açıklamamış olsaydı, namazla alakalı bilgilerin sadece Kur’ân’dan öğrendiklerimizle sınırlı kalacağına işaret eder. Rükû, secde, kâide, tekbir, sehiv secdesi, kunut, gizli ve açıktan okuma gibi namaza ait hükümleri öğrenemeyeceğimizi söyler.⁷¹⁰ Bu durum sadece namaza da has değildir. Zekâtta ki nisap miktarını da hadis belirlemektedir.⁷¹¹

"ليس فيما دون عشرين مثقالا صدقة، وفي كل عشرين مثقالا صدقة وفي كل عشرين مثقالا نصف مثقال وليس

فيما دون خمسة أوسق من التمر صدقة"

⁷⁰⁷ Rivayet hem *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde hem *Tertib*’de geçmektedir. Ancak Vercelânî’nin tercih ettiği rivayet *Tertib*’e aittir. Bkz.: Vercelânî, *Tertib*, c.1, s. 110, h.no: 223. Hadisin *Tertib* ravisi Hz. Ali’dir. *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde de Hz. Ali ve Ebu Said el-Hudrî’den rivayet olunmaktadır. Tirmizi rivayeti şu şekildedir:

"مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ، وَتَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ، وَتَخْلِيلُهَا التَّنْسِيلُ، وَلَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِالْحَمْدِ وَسُورَةٍ فِي فَرِيضَةٍ أَوْ غَيْرِهَا"

(Bkz.: Tirmizi, Tahâret, 3; Salât, 62). Diğer rivayetler için bkz.: Ebû Davud, Tahâret, 31; İbn Mâce, Tahâret, 3.

⁷⁰⁸ Vercelânî burada iki hadisi birleştirmiştir. İlk kısmı olan

"صلاتنا هذه لا يصلح فيها شيء من كلام الأدميين"

ifadesi ayrı bir hadis, ikinci kısmı olan

"ونهي عن القراءة في الركوع والسجود"

cümlesi ayrı bir hadistir. İlk kısımdaki ifade sahih kaynaklarda yer almamaktadır. İbâzî Şâmile’sinde Ebû Ğanîm’in rivayeti olduğu söylenmekle birlikte Vercelânî’nin düzenlediği *Müsnedü Rabî*’de Ebû Ğanîm’den aktarılan rivayetler arasında bu metne rastlanılmamaktadır (bkz.: Vercelânî, *Tertib*, c.4, s. 424-432). İkinci kısım

"تَهَانِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنِ الْقِرَاءَةِ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ"

şeklinde *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde Hz. Ali’den nakledilmekte (bkz.: Müslim, Salât, 41; Ebu Davud, Libâs, 9; Tirmizi, Salât, 79) İbâzî kaynaklardaysa bu rivayete rastlanılmamaktadır.

⁷⁰⁹ Rivayetin *Tertib*’teki metni şu şekildedir:

" من صلى صلاة لم يقرأ فيها بام القرآن فهي خداج "

(Bkz.: Vercelânî, *Tertib*, c.1, s. 111, h.no: 225) *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde rivayet şu şekildedir:

" لا صلاة لمن لم يقرأ بفتحة الكتاب "

(Bkz.: Buhari, Ezân, 94; Tevhit, 49; Müslim, Salât, 11; Ebu Davud, Salât, 139) ancak Vercelânî’nin tercih ettiği metin Müslim rivayetlerinden biridir:

"مَنْ صَلَّى صَلَاةً لَمْ يَقْرَأْ فِيهَا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، فَهِيَ خَدَاجٌ"

(Bkz.: Müslim, Salât, 11)

⁷¹⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 48.

⁷¹¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 48.

“20 miskalin altı için zekât yoktur. Her 20 miskal içinse zekât verilir. Her 20 miskal için yarım miskal zekât verilir. 5 veskin altı hurma için de zekât yoktur”.⁷¹²

"و في خمس من الإبل شاة وفي عشر شاتان وفي خمس و عشرين بنت مخاض"

“5 deve de bir koyun, 10 deve de 2 koyun, 25 deveye kadar da 1 yaşında dişi deve (zekât olarak verilir)”.⁷¹³

Orucun başlama ve bitişi gibi oruca ait rükunlar da hadisle açıklanmaktadır.⁷¹⁴

" اذا غابت القرصة من هاهنا وطلع الليل من هاهنا افطر الصائم "

“Güneş şurdan batıp gece de başlayınca oruçlu orucunu açsın!”⁷¹⁵

"اذا سمعتم اذان بلال فكلوا واذا سمعتم اذان بن ام مكتوم فكفوا"

“Bilal’in ezanını duyduğunuzda yiyin, İbn Ümmü Mektûm’un ezanını duyduğunuzda da (yemeği) bırakın”.⁷¹⁶

Haccın nasıl yapıldığını bize öğreten de yine Rasûlullâh’tır. Nerede ihrama gireceğimizi, Safa-Merve arasında kaç kere say yapacağımızı, Remle mevkiini yine Rasûlullâh’tan öğreniriz.⁷¹⁷

Bu şekilde Rasûlullâh’a ait olan ve Kur’ân-ı Kerim’i açıklayan hükümler Vercelânî’ye göre vacip, mendup veya mübah olabilir.⁷¹⁸ Vacip “yapılması zorunlu olan” olduğuna göre

⁷¹² Rivayet *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmemektedir. *Tertib*’de de Vercelânî’nin kullandığı metinle bulunmamaktadır. *Tertib*’de bu metne yakın sadece şu rivayet geçmektedir:

"ليس فيما دون خمس إواق صدقة والأوقية أربعون درهما، وليس فيما دون عشرين مثقالا صدقة، وليس فيما دون خمس ذود صدقة - يعني خمس أبعرة - وليس فيما دون أربعين شاة صدقة، وليس فيما دون خمسة أوسق صدقة"

(Bkz.: Vercelânî, *Tertib*, c.1, s. 152, h.no:336)

⁷¹³ Rivayet bu metni ne *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde ne de *Tertib*’de geçmektedir. Fakat develerle ilgili nisap miktarı ve zekâtının ne kadar olduğu hadislerde geçmektedir. Örneğin *Tertib*’de:

"ليس فيما دون خمس إواق صدقة والأوقية أربعون درهما، وليس فيما دون عشرين مثقالا صدقة، وليس فيما دون خمس ذود صدقة - يعني خمس أبعرة - وليس فيما دون أربعين شاة صدقة، وليس فيما دون خمسة أوسق صدقة"

şeklinde geçmektedir. (Bkz.: Vercelânî, *Tertib*, c.1, s. 152, h.no:336) *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde ise Vercelânî’nin verdiği metin gibi ayrıntılı rivayetler bulunmaktadır:

"في خمس من الإبل شاة، وفي عشر شاتان، وفي خمس عشرة ثلاث شياه، وفي عشرين أربع شياه، وفي خمس وعشرين ابنة مخاض إلى خمس وثلاثين، فإن زادت واحدة، ففيها ابنة لبون إلى خمس وأربعين..."

(Bkz.: Ebu Davud, Zekat, 4) ve Vercelânî’nin verdiği metin *Kütüb-i Sitte* rivayetinin ihtisar edilmiş halidir.

⁷¹⁴ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 48.

⁷¹⁵ Rivayet *Tertib*’de yer almamakta çok yakın bir lafızla ise *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmektedir. Buhari rivayetleri şu şekildedir:

" إذا رأيت الليل أقبل من ها هنا، فقد أفطر الصائم "

(Bkz.: Buhari, Savm, 33; 43);

"إذا أقبل الليل من ها هنا، وأدبر النهار من ها هنا، وغربت الشمس فقد أفطر الصائم "

(Bkz.: Buhari, Savm, 42; 44) Müslim rivayeti de Buhari rivayetiyle hemen hemen aynıdır. (Bkz.: Müslim, Sıyâm, 10)

⁷¹⁶ Rivayet *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmemekte; ancak *Tertib*’de şu şekilde bulunmaktadır:

" إذا سمعتم بلالا فكلوا، وإذا سمعتم ابن أم مكتوم فكفوا "

(Bkz.: Vercelânî, *Tertib*, c.1, s. 147, h.no: 323)

⁷¹⁷ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 48.

Rasûlullâh'a ait olan hükümler de vahiy kaynaklıdır. Bunlar kavli olabileceği gibi fiili de olabilir.⁷¹⁹ Dolayısıyla Vercelânî'nin aktardığı İbâzî sisteminde hadis hem olmazsa olmaz bir kaynaktır hem de birçok konuya açıklık getirmektedir.

2.1.6. Nesih

Nesih, Vercelânî'nin iki delilin çatışması durumunda akla geleceğini söylediği ihtimâllerdendir.

2.1.6.1. Neshin Tanımı

Vercelânî'ye göre şer'î anlamda nesih; önceden gelen bir hükmün sonra gelen bir hükümle ortadan kalkması veya ikinci gelen emirle ilk emrin hükmünün kaldırılması yani tebdil edilmesidir. Dolayısıyla nesih, Allah'ın caiz kıldığı şer'î bir keyfiyettir.⁷²⁰

Neshi açıkça kabul eden Vercelânî, Rafizîler gibi bazı grupların neshi bedâ⁷²¹ olarak kabul etmelerine de karşı çıkmaktadır. Çünkü kendisine göre nesih, bedâ kavramında olduğu gibi Allahu Teâlâ'nın ilim ve iradesinde bir değişiklik değildir. Aksine Allah'ın ilmiyle önceden bildiği nihai hükmü zamanı geldiğinde değiştirerek kullarına emretmesidir. Yani Allahu Teâlâ'nın bilgisinde bir eksiklik söz konusu değildir; bilakis ilmi ve hikmeti söz konusudur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de nesihle ilgili şöyle buyurulmaktadır: “Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları sebebiyle önceden kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık”⁷²²; “Biz herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”⁷²³ Bu ayetler Vercelânî'ye göre açıkça neshi bahsetmektedir.

⁷¹⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 48.

⁷¹⁹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 48.

⁷²⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 161.

⁷²¹ “Gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin bir konuda beliren birkaç görüşten birini tercih etmesi” mânalarına gelen bedâ, terim olarak “Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi” şeklinde tarif edilir.” Bkz.: Avni İlhan, “Bedâ”, DİA, İstanbul: İSAM, 1992, c. 5, s. 290. Vercelânî'ye göre bedâ, bir şeyin, ortada yokken ve bilinmezken sonradan ortaya çıkma durumudur ki bu her şeyin yaratıcısı olan Allah için söz konusu olamaz. Çünkü bedâ kendi içinde bir noksanlık ve bilinmezlik barındırır. Vercelânî'ye göre sübhân olan Allah bundan uzaktır. Bazılarıysa Allah'ın bundan haberinin olduğunu ama kullarının buna muttali olmadığını iddia etmişler ve durumu kurtarmaya yönelik te'vilde bulunmuşlardır; fakat yine de Allah'ın bilgisinde bir noksanlık olduğu ve abesle iştiğal ettiği ileri sürülmüş olmaktadır. Vercelânî ise kendi görüşünü şu şekilde açıklar: “Allah her türlü bilinmezlikten uzaktır. O, hakîmdir, dolayısıyla hikmetsiz iş de yapmaz. Tüm kemal sıfatlar Allah'ındır”. Bkz.: Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 162.

⁷²² Nisa, 4/160.

⁷²³ Bakara, 2/106.

Vercelânî'nin verdiği bilgiye göre İbn Abbas "...Çünkü biz yapmakta olduklarınızı kaydediyorduk"⁷²⁴ ayetinde geçen "korumak" ifadesine "kulların yaptığı fiillerin melekler tarafından Levh-i Mahfuza yazılarak korunması" anlamını vermiştir. Bu ikisinin karşılaştırılması söz konusu olduğunda sahih olan Levh-i Mahfuzda sabit kalır ve geri kalan silinip gider. "Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfûz) O'nun yanındadır"⁷²⁵ u ayeti de bunu destekler. Bu ayet Vercelânî'ye göre ise neshe işaret etmektedir.⁷²⁶

Nesih keyfiyeti Vercelânî'ye göre mesela "Allah size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadar emreder..."⁷²⁷ şeklindeki miras ayetinde tahakkuk etmiştir. Buna göre bu ayet "Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru tarzda vasiyette bulunması size farz kılındı."⁷²⁸ şeklinde olan vasiyet ayetini neshetmiştir. Anne-baba ile akrabalara vasiyette bulunmanın hükmü, miras ayetiyle ortadan kalkmıştır; zira kimin ne alacağı artık sabit olmuştur. Nitekim Rasûlullâh da şöyle buyurmuştur:

"ان الله اعطى كل ذي حق حقه فلا وصية لوارث"

"Allah her hak sahibinin hakkını vermiştir. Artık vâris için vasiyyet yoktur".⁷²⁹

Ramazan ayında oruç tutmamanın farz olmasıyla Âşûrâ orucunun neshedilmesi gibi ikinci gelen emir nâsîh, hükmü kalkan metin ise mensûh olur.⁷³⁰ Görüldüğü üzere nesih konusunda Vercelânî, sünnî fıkıh âlimleriyle paralel görüşlere sahiptir.⁷³¹

2.1.6.2. Nesih ile Tahsis ve İstisna Arasındaki Fark

Bir konuyu tahsis etmekle neshetmek arasında Vercelânî'ye göre fark vardır. Nesih, sabit olan bir hükmün kaldırılması ve yenisinin ikame edilmesi durumudur. Tahsis ise, hususi/genel konunun özel bir durumunu beyan etmektir. Buna göre her tahsis nesih olmayabilir ama neshin genel bir hükmü tahsis etmesi söz konusu olabilir. İstisna ile nesih

⁷²⁴ Câsiye, 45/29.

⁷²⁵ Ra'd, 13/39.

⁷²⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 162, 163.

⁷²⁷ Nisa, 4/11.

⁷²⁸ Bakara, 2/180.

⁷²⁹ Hadis, *Tertîb*'de " لا وصية لوارث " lafzıyla yer alır (bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.2, s. 299, h.no: 675). Vercelânî'nin burada kullanmayı tercih ettiği metin ise Tirmizî metnidir:

"إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدْ أَعْطَى لِكُلِّ ذِي حَقِّ حَقَّهُ، فَلَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ"

(Tirmizî, *Vesâyâ*, 5). *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde ise bu anlamda yine hadisler yer almaktadır. Bkz.: Buhari, *Vesâyâ*, 6; İbn Mâce, *Vesâyâ*, 6.

⁷³⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 167.

⁷³¹ Krş.: Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 424-434.

arasındaki fark ise istisna ile kastedilenin, ilk söylenen sözden hariç tutulmasıdır. Örneğin "لا اله الا الله" kelime-i tevhit sözünde istisna edilmeden önce Allah'ın ilahlığı ilk kısımdan çıkmamaktadır. Asıl anlam ikinci kısımdan istisna ile çıkmaktadır.⁷³²

2.1.6.3. Neshin Çeşitleri

Vercelânî'ye göre Allah'ın gönderdiği her yeni şeriat öncekileri nesheder.⁷³³ Kur'an-ı Kerim'deki emir ve nehiy konularında da nesh olabilir. Örneğin ilk olarak Beyt-i Makdis'e yönelerek namaz kılınırken sonradan bu Kâbe'ye çevrilmiştir: "(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir".⁷³⁴ Görüldüğü gibi burada bir emrin değişmesi söz konusudur. Emir ve nehiy kul açısından zorunluluk ve teklif durumu doğurur, yani bağlayıcıdır. Allah ve Rasûl'ü ayetle birlikte kiblenin değişmesini zorunlu tutmuştur. Dolayısıyla bundan sonra itaat gerekir. Kim neshe itiraz eder yeni emri uygulamazsa günah işlemiş olur.⁷³⁵

Vercelânî, haber konusundaki neshi ise batıl görmektedir. Çünkü bu durumda verilen ilk haber yalanlanmış olacaktır ve Allah'ın verdiği haberin yalan olması muhaldir. Eğer verilen haber sevap kazandıracak bir emir veya ibadetle ilgili ise, sonrasında da neshedilmişse bu ilk haberin yalanlandığı anlamına gelmez.⁷³⁶ Kabe örneğinde olduğu üzere, yeni durumda buraya yönelmek artık bir ibadettir ve sevabı vardır. Beyt-i Makdis'e yönelmek ise yasaklanmıştır ve cezası vardır. Vercelânî burada hocalarından Şeyh Ebi Rabi' Süleyman b. Yahlef'in⁷³⁷ "Allah'ın verdiği haberlerde kim neshi caiz görürse müşriktir" şeklindeki görüşünü aktarır. Dolayısıyla Vercelânî'ye göre de dünya, ahiret, peygamberler, ümmetler ile ilgili Allah'ın verdiği tüm haberler için neshi caiz gören müşrik olur.⁷³⁸

Aynı konuda birbirinin peşi sıra biri emir diğeri nehiy olarak gelen haberlerde ise ilkinin hükmü ikincisi sebebiyle düşecektir. İlkinde farz olan bir hüküm ikincisiyle farz olmaktan çıkarılmış olur. Bu bağlamda neshi caiz görenler için bir problem söz konusu

⁷³² Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 166.

⁷³³ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 2, s. 40.

⁷³⁴ Bakara, 2/144.

⁷³⁵ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 163, 164.

⁷³⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 164.

⁷³⁷ Bkz.: Bâcû, "Vercelânî, Ebû Ya'kûb", s. 50.

⁷³⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 165.

değildir fakat neshi caiz görmeyenler için birbirinin zıddı iki ayetten bahsetmek mümkün olacaktır.⁷³⁹

Vercelânî'ye göre Allah'ın bilgisinde, menduplarda ve mübahlarda da nesh söz konusu olmaz.⁷⁴⁰ Yine aklî hükümler neshe konu olamaz; çünkü şeriat akla muhalif değildir.⁷⁴¹

2.1.6.4. Birbirini Nesheden ve Edemeyen Deliller

Bir ayetin metni neshedilebilir ama hükmü kalabilir ya da hüküm kalkabilir fakat ayet okunmaya devam edebilir. Her ikisinin kaldırması da mümkündür. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Sana Kur'an'ı okutacağız ve sen de onu unutmayacaksın"⁷⁴² buyrulur. Yani hüküm kalkmış bile olsa bu ayet gereğince ayetin metni kalabilir.⁷⁴³

Lafzın neshedilmesine rağmen hükmünün kalması durumu ise tartışmalıdır. Çünkü Allah "Sana Kur'an'ı okutacağız ve sen de onu unutmayacaksın"⁷⁴⁴ buyurmaktadır. Kaldı ki ortada metin olmadığı için konu tartışmaya açık hale gelir. Örneğin Ashab-ı Hadis'e göre neshedilip lafzı kaldırılıncaya kadar recm cezasıyla ilgili ayet Kur'an-ı Kerim'de mevcuttu. Fakat lafzı kaldırıldıktan sonra da hükmü uygulanmaya devam etti. Bunun haberini hadislerden oldukça net bir şekilde elde edebiliyoruz. Recm cezasıyla ilgili ayeti Rasûlullâh'ın Ensar ve Muhacirin'in önde gelenlerine minberde okuduğunu⁷⁴⁵ Hz. Ömer rivayet etmektedir.⁷⁴⁶ Hz. Ömer ölümünden önce de şöyle demiştir:

"ولا ان يقال ان عمر زاد في كتاب الله عز و جل ما ليس فيه الاثبته في حاشية المصحف و هي 'الشيخ والشيخة

اذا زينا فارجموهما البتة بعدهما والله تواب على من تاب'."

"İnsanlar, Ömer Allah'ın kitabına ilavede bulunuyor, diyecek olmasaydı, ispatım olmadığı halde 'İhtiyar erkekle ihtiyar kadın zina ederlerse, onları recmedin' şeklindeki recim

⁷³⁹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 165. Vercelânî, burada "Hâriciler" in neshi kabul etmemesi ve bu tarz ayetleri nasıl isimlendirdiklerinden bahsetmektedir. Açıkça Hâricilerin ismini veriyor olması, kendilerini Hâricî olarak görmediklerine delildir.

⁷⁴⁰ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 165.

⁷⁴¹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 166.

⁷⁴² A'lâ, 87/6.

⁷⁴³ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 168.

⁷⁴⁴ A'lâ, 87/6.

⁷⁴⁵ Her ne kadar Recm ayetinin burada ifade edildiği gibi minberde okunduğuyla ilgili bir rivayet ne *Tertîb*'de ne de *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde yer almasa da recm cezası hadislerle sabittir. Bkz.: Buhari, Hudûd, 25, 32, 39; Ahkâm, 21; İ'tisâm, 16; Diyât, 6; Müslim, Hudûd, 4, 6; İbn Mâce, Hudûd, 9. Bu hadislerden Buhari'deki bir rivayette ise Hz. Ömer minberde yaptığı bir konuşmada recm ayetini Rasûlullâh (sav) zamanında okuduklarını ve Rasûlullâh'ın (sav) bu ayetin hükmünü uyguladığını aktarır. İnsanların sonradan recm Allah'ın kitabında yok, demelerinden korktuğunu da ifade eder. Bkz.: Buhari, Hudûd, 32.

⁷⁴⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 168.

ayetini Allah'ın Kitâb'ına eklerdim".⁷⁴⁷ Übeyy b. Ka'b'a göre Ahzâb Suresi önceden Bakara Suresi kadardır ve içinde recm ayeti de bulunmaktadır.⁷⁴⁸ Übeyy b. Ka'b'dan sonraki nesil recm ayetini bilmediğine göre ayet neshedilmiş olmalıdır. Vercelânî, recm ayetinin metninin neshedildiğiyle ilgili rivayetleri aktardıktan sonra hükmünün kalmasını ise hadise bağlamaktadır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de zina edenlerle ilgili "Kadınlarınızdan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açmıyaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın)"⁷⁴⁹ buyurulmaktadır. Sonrasında "Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun"⁷⁵⁰ ayeti geldiğinde ise Rasûlullâh şöyle buyurmuştur:⁷⁵¹

"الله اكبر الان جاء الله لسبيل البكر بالبكر مائة جلدة وتعريب عام والثيب جلد مائة والرجم"

"Allah en büyüktür! İşte Allah'ın yolu geldi! Evlenmemiş olana umumî yerde 100 değnek, dul (ve evli) olana ise 100 değnek ve recm".⁷⁵²

Kur'an'ın Kur'an'la, sünnetin sünnetle neshi, Kur'an'ın sünneti, sünnetin de Kur'an'ı neshi, ahad haberin ahad haberle, ahad haberin mütevatir haberle, mütevatir haberin ahad haberle, güçlü olanın güçsüzle, güçsüzün güçlüyle neshi Vercelânî'ye göre caizdir.⁷⁵³ Bazıları Kur'an'ın sünneti neshedebileceğini fakat sünnetin Kur'an'ı neshedemeyeceğini, Kur'an'ın sadece Kur'an'la neshedilebileceğini ifade etmişlerdir. Sünnetin Kur'an'la neshedilebileceğine dair Vercelânî Abdullah b. Abbas'ın aktardığı

"كان رسول الله يقضى بالقضية فينزل القرآن بخلافها فيستقبل حكم القرآن"

"Rasûlullâh (sav) bir konu hakkında hüküm verdikten sonra bunun zıddına ayet nazil olursa, ayetin hükmünü öncelirdi"⁷⁵⁴ rivayetini delil addeder. Sözelimi Hudeybiye'de

⁷⁴⁷ Rivayetin Vercelânî tarafından burada zikredilen metni *Tertîb* veya *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde yer alması da mana olarak bu rivayeti karşılayan rivayetler bulunmaktadır. Örneğin Buhari rivayeti şu şekildedir: "لولا أن يقول الناس زاد عمر في كتاب الله، لكتبت آية الرجم بيدي"

⁷⁴⁸ Rivayet ne *Tertîb*'de ne de *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde bulunmamaktadır.

⁷⁴⁹ Nisa, 4/15.

⁷⁵⁰ Nur, 24/2.

⁷⁵¹ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 169.

⁷⁵² Rivayet *Tertîb*'de geçmemektedir. Ancak bu metinden biraz farklı bir şekilde *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserler içerisinde yer almaktadır:

"خذوا عني، خذوا عني، قد جعل الله لهن سبيلا. البكر بالبكر جلد مائة وتعريب سنة، والثيب بالثيب جلد مائة والرجم"

(Bkz.: Müslim, *Hudûd*, 3; İbn Mâce, *Hudûd*, 7).

⁷⁵³ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 168.

⁷⁵⁴ Rivayet ne *Tertîb*'de ne de *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde bulunmamaktadır.

Rasûlullâh müşrik erkek ve kadınlarla anlaşma yapmışken “Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin”⁷⁵⁵ ayeti iner ve yapılan ilk akdın dolayısıyla sünnetin bir kısmı Kur'an'la neshedilmiş olur. Yine Rasûlullâh oruç farz olduğunda ashaba, gecenin ilk üçte biri geçtikten sabah güneş doğana kadar hanımlarına yaklaşmayı yasaklamıştır. Fakat “Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti”⁷⁵⁶ ayeti nazil olunca sünnetin hükmü Kur'an'la kaldırılmış olur.⁷⁵⁷

Vercelânî'nin verdiği bilgiye göre Ebu Hanife'nin ashabının çoğu ve Şafî'nin ashabının bir kısmının Kur'an'ın mütevatir sünnetle neshedilmesi caiz gördüklerini aktarmaktadır. Bazılarıysa bunu kabul etmeyerek neshin ancak aynı cins içinde cereyan edeceğini yani Kur'an'ın Kur'an'la sünnetin de sünnetle neshedilebileceğini söylemektedir. Fakat Kur'an-ı Kerim'de Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin”.⁷⁵⁸ “O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir. (Kur'an'ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görümlü (Cebrail) öğretti”.⁷⁵⁹ Dolayısıyla Vercelânî'ye göre Allah Kur'an'ın beyanı olan Rasûlullâh'a böyle bir izni veriyorsa ve kendi hevasından konuşmadığını söylüyorsa, neshe de yetkisi var demektir.

Vercelânî'ye göre “Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru tarzda vasiyette bulunması size farz kılındı”⁷⁶⁰ ayeti miras ayeti gelmeden önce

" لا وصية لوارث "

“...varise vasiyyet gerekmez”⁷⁶¹ hadisiyle nezhedilmiştir. Zina yapana celde cezasını içeren ayet gelince de Rasûlullâh tarafından “Allah'ın açtığı yol” olarak açıklanmış ve recm ayette yer almamasına rağmen zikredilmiştir.

⁷⁵⁵ Mümtehhine, 60/10.

⁷⁵⁶ Bakara, 2/187.

⁷⁵⁷ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 170.

⁷⁵⁸ Haşr, 59/7.

⁷⁵⁹ Necm, 53/3-5.

⁷⁶⁰ Bakara, 2/180.

⁷⁶¹ Bu hadisin tahriri daha önce yapılmıştı.

Sünnetin nesih yetkisine itiraz edenlerin delili ise Kur'an gibi subutu katî bir nassın zan ifade eden sünnetle neshedilemeyeceğidir.⁷⁶² Onlara göre sünnete nesih yetkisi verilmesi ayrıca bir töhmete de sebep olur. Zira Kur'an'ın icâzına iman etmek zorunludur. Metni mucize olan Kur'an, peygamber dahi olsa mucize olmayan bir metinle neshedilirse zan ve şüphe ortaya çıkacaktır. Bu noktada Vercelânî öncelikle "Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar Peygamber'e, 'Sen ancak uyduruyorsun' derler. Hayır, onların çoğu bilmezler"⁷⁶³ ayetini hatırlatır. Zira buna göre Kur'an sadece Kur'an'la neshedilmeyebilir.⁷⁶⁴ Ayrıca "Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin"⁷⁶⁵ buyrulmuştur. Öyleyse şüphe ehlinin iman ehlini yermesi doğru değildir.⁷⁶⁶

Ahad haberin ahad haberle neshine de birçok örnek vardır. Örneğin Rasûlullâh

"قد كنت نهيتكم عن زيارة القبور الا فزوروها ولا تقولوا هجرا"

"Öncesinde size kabir ziyaretinde bulunmayı yasaklamıştım. (Şimdi diyorum ki) ziyaret ediniz; (fakat) hezeyanda bulunmayınız" buyurmuştur.⁷⁶⁷ Görüldüğü önceden yasaklanan kabir ziyareti yine kendisi tarafından neshedilmiş ve buna izin verilmiştir. Aynı şekilde Allah Rasûlü önceleri

"إِذَا صَلَّى الْإِمَامُ جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا، وَإِذَا صَلَّى الْإِمَامُ قَائِمًا فَصَلُّوا قِيَامًا"

"Eğer imam oturarak namaz kıldırıyorsa siz de oturarak kılın. Eğer ayaktaysa sizde ayakta namazınızı kılın!"⁷⁶⁸ buyurmuşken vefatına yakın oturarak ayaktaki cemaata namaz kıldırmıştır. İçki kaplarının kullanılmasını yasaklamışken, içkinin haramlığı sahabe arasında yayıldıktan sonra aynı kaplarda sarhoşluk vermeyen içecek yapmalarına izin vermiştir:

"نهيتكم ان تنبذوا في الأوعية الا فالنبتوا في كل شيء فكل مسكر حرام"

⁷⁶² Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 171.

⁷⁶³ Nahl, 16/101.

⁷⁶⁴ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 171.

⁷⁶⁵ Haşr, 59/7.

⁷⁶⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 172.

⁷⁶⁷ Vercelânî'nin kullandığı metin *Tertîb*'deki metnin aynısıdır. Bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.2, s. 222, h.no: 486. *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde ise "نهيتكم عن زيارة القبور فزوروها" ibaresi ortak olmakla birlikte sonrasında farklı lafızlar ve konular yer almaktadır. Bkz.: Müslim, Cenâiz, 36; Ebû Davud, Cenâiz, 81; Eşribe, 7; Tirmizi, Cenâiz, 60.

⁷⁶⁸ Rivayet *Tertîb*'de yer almamakla birlikte *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde geçmektedir. Bkz.: Ebû Davud, Salât, 79; Tirmizi, Salât, 152.

“İçerisinde şarap yapılan kapları size yasaklamıştım. Artık her kapta meyve suyu yapabilirsiniz. (Fakat şunu biliniz ki) her sarhoşluk veren haramdır”.⁷⁶⁹ Bu örneklerde de görüleceği üzere ahad haber, ahad haberle neshedilmiştir.⁷⁷⁰

Âhad haberin Kur’an veya mütevatir sünneti nesh edip edemeyeceği konusu tartışmalıdır. Bazılarına göre bu durum sadece peygamber hayattayken geçerlidir, sonrası için geçerli değildir. Örneğin Kuba Mescidi’nde bulunanlar kendilerine kıblenin değiştiği ahad haberle ulaştığında kıbleyi tahvil etmişlerdir. Rasûlullâh’ın gelen veya giden elçiler vasıtasıyla haberleşmesi de hep ahad haber cinsindedir. Gittikleri yerlerde insanlar peygamberlerin kendilerine gönderdiği bu elçilerin haberine göre davranmış; bu elçilerin haberlerini Allah’ın ve Rasûlü’nün haberi olarak kabul etmişlerdir. Vercelânî’ye göre ahad haberle nesih de böyledir. Gelen haberlerde bir şüphe söz konusu değilse, tevatür seviyesinde olmasa bile güvenilirdir. Fakat Rasûlün sözlerini aktarana karşı bir şüphe söz konusuysa araştırılması gerekir. Örneğin Taif’e gönderdiği bir elçi, kendisini Allah Rasûlü’nün gönderdiğini ve peygamberin “istediği evde kalmasını” emrettiğini söyler. Bunun üzerine Taifliler de istediği evde kalabileceğini ifade eder. Sonrasında peygamberin “istediğin kadını alabilirsin” dediğini de iddia edince Taifliler şüphelenir, “Rasûlullâh’ın zinayı yasakladığını” bildirirler. Ayrıca elçiyi de peygambere şikâyet ederler.⁷⁷¹ Öyleyse ahad haberi getirenle ilgili bir şüphe söz konusuysa araştırılıp buna göre hareket edilmesi gerekir.

Vercelânî “neshe yetkilidir” dediği ahad haberi “tevile açık olmayan ve ‘şu şu ayet neshedilmiştir’ şeklinde sahabe tarafından Rasûlullâh’tan rivayet edilen makbul haber” şeklinde açıklar. Eğer tevile açıksa yani açıkça nesh edildiği söylenmiyorsa bu normal bir müctehidin görüşü kabul edilir ve ilki gibi bağlayıcı olmadığı söylenebilir.

Bazıları ahad haberle Kur’an ve mütevatir sünnetin neshine yanaşmasa da Vercelânî, İbn Abbas’ın görüşüne ve dolayısıyla ahad habere dayanarak meshler üzere meshin Maide Suresi’ndeki abdest ayetini nesh ettiğini söylemektedir.⁷⁷² Dolayısıyla Vercelânî’nin şartlarını sağlayan ahad haber mütevatir sünneti ve ayeti neshedebilecek durumdadır.⁷⁷³

2.1.6.5. Neshi Anlama Yolları

Nesih, o konuda varid olan nassların öncelik ve sonralık durumuna göre anlaşılmaktadır. Bu durum hem ayetler hem de hadisler için geçerlidir. Öyleyse bunu anlamak

⁷⁶⁹ Rivayet ne *Tertîb*’de ne de *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde bulunmamaktadır.

⁷⁷⁰ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 172.

⁷⁷¹ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 173.

⁷⁷² Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s.173.

⁷⁷³ Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-insaf*, 1984, c. 1, s. 174.

için tarihe ihtiyacımız olduğu açıktır. Fakat böyle bir kayıtlama da söz konusu değildir. Zira eğer ortada bir karine yoksa hangisinin önce hangisinin sonra olduğunu bilmek mümkün olmaz. Vercelânî bu noktada ashaba güvenmemiz gerektiğini ifade eder. Zaten sahabe Veda Haccı'nda Rasûlullâh sorduğunda “O'nun tebliğine şahit olduklarını” ifade etmiştir. Tabiiun da bu görevi sürdürmüştür.⁷⁷⁴

Eğer iki zıt hüküm barındıran bir ayet veya hadiste hangisinin önce olduğu bilgisine ulaşmak mümkün değilse Vercelânî'ye göre içtihat yapılır. Bu sebeple bazılarının nâsîh ve mensuh olarak kabul ettiği ayetleri veya hadisleri bazıları böyle kabul etmemekte; ya da birinin “nasîh” dediğini diğerleri “mensuh” addedebilmektedir.⁷⁷⁵

2.2. MÜKELLEFİN FİİLLERİ

Vercelânî şeriatin aslî kaynaklarından hüküm elde etme ve mükellefin fiilerine verilen isimlere kitabının hemen başlarında ve oldukça özet bilgilerle yer verir.⁷⁷⁶ Ona göre kulların fiilleri beş kısımda incelenebilir:

1. Vâcib: Yapılması farz yani zorunlu olan şeylerdir. Bunları yaptığında mükellef sevap kazanır; terk ettiğinde ise cezaya müstehak olur. Vercelânî'ye göre “farz” kavramını kullanmayanlara göre vacib, farz manasındadır. Bu manasıyla vacib terimi, Sünnî fıkıh usulünde de yaklaşık ayna manada kullanılmaktadır.⁷⁷⁷

2. Mendûb, mekruhun zıddı olup Allah'a yaklaşmak ve sırf onun rızasını kazanmak amacıyla yapılan şeylerdir. Dolayısıyla bunlar “emredilen” değil, misvak hadislerinde olduğu üzere “tercih edilecek” hususlardır.⁷⁷⁸ Bu kullanım da Sünnî usûl ile uyum içindedir.⁷⁷⁹

3. Mübâh, yapılması durumunda sevap kazandıran ama terki günaha sebep olmayan hususlardır. Ancak Vercelânî'nin bu tarifıyla “mubâh” ile “mendûb” terimlerinin farkını anlamak biraz zordur. Nitekim Sünnî usulünde genel kabul görmüş tarife göre mübâh; Şari'in, mükellefi yapıp yapmamakta serbest bıraktığı fiillerdir. Yapılmasında da yapılmamasında da sevap veya günah yoktur; eşittir.⁷⁸⁰

⁷⁷⁴ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 176.

⁷⁷⁵ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s.176.

⁷⁷⁶ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 29, 30.

⁷⁷⁷ Bkz. Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 237.

⁷⁷⁸ Vercelânî, *el-'Adl ve'l-insaf*, 1984, c. 1, s. 54, 55.

⁷⁷⁹ Nitekim Sünnî fıkıh usulünde mendub; Şari'in, yapılmasını güzel gördüğü ama terk edilmesini kötülemediği fiillerdir. Kişi bu fiilleri Rasulullah'a olan sevgisi ve bağlılığından ötürü ve sırf O'nun yoluna uyma niyetiyle yaparsa sevabı hak eder. Fakat bu fiilleri terk edenler kötü bir davranışta bulunmuş sayılmaz; kınanmaya ve azarlanmaya müstahak olmaz. Bkz.: Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 244-246.

⁷⁸⁰ Bkz.:Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 252-254.

4. Mekruh; terk edilirse sevap kazandıran hususlardır ki yapılırsa günaha sebep olmaz. Bu tarif de Sünnî usulü ile oldukça benzerdir.⁷⁸¹

5. Sahîh ve fâsid: Sünnî usûl-i fikhında bulunmayan bu terimler şartlı bazı hususlara delâled etmektedir: Sözelimi gasp edilmiş bir evde kılınan namaz “sahihtir”. Gasb işinin menhî oluşu bu namazı iptal etmez; iadesini gerektirmez. Zira, namazın her şart altında kılınması gerekir. Ama sözelimi sıkışmasına rağmen tuvaletini tutan kişinin kıldığı namaz fâsiddir; zira böyle bir namaz hakkında “iade” emri vardır.

Vercelânî'nin verdiği bu tanımlar Sünnî kaynaklarla büyük oranda paralellik arz etse de “haram” terimine değinilmemiş olması bâriz bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

⁷⁸¹ Sünnî usulde mekruh: Şari'in, yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiildir. Bir başka ifadeyse mekruh, yapılmaması yapılmasından daha iyi olan davranıştır. Bu fiili işleyen cezayı hak etmez; kınanma ve azarlanmaya müstehak olabilir. Terk eden övgüye layık olur; Allah'ın hoşnutluğunu kazanma niyeti ile terk etmesi halinde sevabı hak eder. Bkz.:Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 250, 251.

İKİNCİ BÖLÜM:
VERCELÂNÎ'NİN İTİKÂDÎ KONULARA BAKIŞI
VE HADİSLERİN BU ALANDAKİ ROLÜ

1. İTİKADÎ BİLGİYİ ELDE ETME YOLLARI ve HADİSİN/SÜNNETİN SİSTEM İÇİNDEKİ YERİ

Vercelânî, İbâzî inanç esaslarına dair bilgileri büyük oranda soru-cevap tarzı düzenlediği *ed-Delîl ve'l-burhân* isimli eserinde vermektedir. Bu eser ayrıca kendi kaynaklarına işaret etmesi ve bu arada hadise/sünnete itikadî sistem içinde ne kadar yer verdiğinin sorgulanması açısından da büyük önem taşımaktadır.

Bu noktada öncelikle şunu söylememiz gerekir ki Vercelânî, kendi görüşlerini genelde başka fırkalar üzerinden ortaya koyar.⁷⁸² Bu yaklaşımla Vercelânî, başta Sünnîler olmak üzere itikadî alandaki diğer gruplardan farklarını göstermeye çalışır; kendilerini onlara göre konumlandırır. Benimsediği bu metod, sadece kendi görüş ve delillerini değil, diğer mezheplerin yaklaşımlarını da ele almayı gerektirmektedir.

Vercelânî kendilerini konumlandırma ameliyesine öncelikle, mezhebinin ve görüşlerinin ne kadar doğru olduğunu ispatla başlar ve bizzat ürettiği bazı sorularla konuya giriş yapar: “Her mezhep doğal olarak hak olduğunu iddia eder. Peki, herkesin kendini doğru yolda gördüğü bu alanda bizim anlattıklarımızın hak olduğunun kanıtı nedir?”. “Ümmet-i Muhammed’i yanlış kişilere uydukları için eleştiriyorsunuz. Sizin uyduğunuzun kişilerin dalâlet üzerinde olmadığını nasıl ispat edersiniz?”.

Vercelânî, kendi ürettiği bu sorulara, görüşlerinin temel dayanaklarını sayarak cevap verir. Buna göre İbâzî sistem sırasıyla Kur’an, sünnet, icmâ, sahabe görüşleri, akıl, his, kıyas ve sezgi gibi delillere dayanmaktadır.⁷⁸³ Her Müslüman gibi Vercelânî de doğal olarak Kur’an-ı Kerim’i temel delil kabul eder. Kur’an-ı Kerim’den sonra ikinci sırayı Rasûlullâh’a ve O’ndan nakledilen bilgilere verir. Bu çerçevede Vercelânî öncelikle iman esaslarını Rasûlullâh’ın dilinden aktarır:⁷⁸⁴

"امرکم باریع و انهاکم عن اربیع: امرکم بالإیمان، أتدرون مالایمان؟ شهادة أن لا إله إلا الله وأنی رسول الله، وإقام الصلاة وأن تؤدوا من الغنیمة الخمس و سهم الصفي. وأنهاکم عن اربیع: الا تتنبذوا في الدباء، والحنتم، والنقیر، والمزفت "

“Size dört şeyi emrediyor, dört şeyi de size yasaklıyorum: Size imanı emrediyorum. İman nedir bilir misiniz? Allah’tan başka ilah olmadığına ve benim O’nun elçisi olduğuma

⁷⁸² Gerçi bu metod sadece Vercelânî’ye has değildir. Aynı metoda diğer İbâzî âlimler de başvurmuştur. Nitekim E. R. Fırlalı bu konuda şunları söylemektedir: “...İmân esaslarını ayrıca açıklamayıp çeşitli fırkalardan söz ederken kendi görüşlerini ileri sürdüklerini, birtakım meselelerden de hiç söz etmediklerini görürüz”. Fırlalı, *İbaziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s.129.

⁷⁸³ Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhan*, c. 1, s. 35.

⁷⁸⁴ Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhan*, c. 2, s. 16.

şehadet etmektir. Ayrıca namazı kılmak, ganimetlerin beşte birini vermek ve zekât vermenizdir. Size yasakladığım dört şey ise (içki yapılan) dubbâ', hantem, muhayyer ve nakîr (denen) kaplardan uzak durmanızdır".⁷⁸⁵

Müellifin bu yaklaşımı itikadî konularda Rasûlullâh da "kural koyucu" vasfı vermesi açısından oldukça önemlidir. Nitekim dinî bilgide öncelikle olanları tespit açısından yine O'nun hadisine müracaat eder:⁷⁸⁶

"فقهوا احكام و لا تجاوزوا اليه مسائل الصلاة والزكاة والآداب"

"Kardeşlerinize (dini konuları) iyice öğretiniz. Ancak namaz, zekât ve adâb konularından öteye geçmeyiniz".⁷⁸⁷ Buna göre Rasûlullâh'ın ashabı da dâhil olmak üzere hiç kimse itikadi konularda kendi başına ve delilsiz hareket etmeyecek, kural koyamayacaktır. Zira Vercelânî'ye göre itikat konusunda temel dayanak vahiydir.⁷⁸⁸ Rasûlullâh'tan sâdır olanlar da Vercelânî tarafında, Kur'an'la birlikte bu vasma sahip bir diğer delildir. Böyle olunca hadisin/sünnetin tespit ettiği kaideye iman edilmezse tevhit ilkesi tam olarak tahakkuk etmez.⁷⁸⁹ Fakat bu noktada hemen ifade etmemiz gerekir ki Vercelânî, itikadî konularda sadece mütevâtir ve meşhur seviyesindeki hadislerle kural koyma yetkisi vermektedir:

"Delil ve burhan için bil ki dört yol vardır: Kitap, sünnet, icmâ ve akıl... Sünnete gelince bununla alakalı üç mesele vardır:

1. Tarîkinin sıhhati ve bunun sağlamlığının tespit edilmesidir. Bu da iki yolla olur: Hadis ya mütevâtir ya da ahattır. Mütevâtir olan hüccettir. Ahadla ise amel edilir ama böyle haberle kesin ilim oluşturamaz. Ahad haber de me'sûr ve müsned olmak üzere iki çeşittir. Me'sûr olan akıl ve amel için hüccet olabilir. Müsnedle ise sadece amel edilir.

2. Sünnetle alakalı ikinci husus metnin sıhhatinin tespitidir.

3. Sünnetle ilgili üçüncü mesele ise fikhî hüküm çıkarılmasıdır".⁷⁹⁰

Vercelânî'ye göre içtihadın, bu ümmete verilmiş bir nimet olması açısından, bütün bu deliller arasında özel bir yeri vardır. Fakat bilindiği üzere içtihatta hata da söz konusudur. Konu fikhî bir meseleyse araştırma yapan hata bile yapsa sevabı hak eder. Fakat itikadî

⁷⁸⁵ Rivayet, *Tertîb*'de yer almamakta; ancak *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserler içerisinde bazı lafız farklarıyla geçmektedir. Bkz.: Buhari, *Mevâkıtu's-salâh*, 2; Zekat, 1; Farzu'l-hams, 1; Menâkıb, 6; Megâzî, 71; Tevhit, 56; Müslim, İman, 6; Ebû Davud, Eşribe, 7; Tirmizî, İman, 5.

⁷⁸⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 16.

⁷⁸⁷ Rivayet ne *Tertîb*'de ne de *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde geçmektedir.

⁷⁸⁸ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 16.

⁷⁸⁹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 17.

⁷⁹⁰ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 37, 38.

konularda yani dinin temeliyle ilgili meselelerde yapılan içtihat hakkında iki seçenek vardır: Varılan sonuç Allah katında ya haktır ya da batıl.⁷⁹¹ Bu sebeple selefın görüşlerinin iyi tahkik edilip anlaşılması gerekir. Dolayısıyla burada körü körüne bir bağlılık değil, araştırma ve tahliller söz konusu olmalıdır. Ancak bu yolla uyulacak veya reddedilecek hususlar belirlenir. Burada belirleyici nokta sırat-ı müstakim ve sağlam delillerdir. Deliller söz konusu olduğunda müellif, daha önce de geçtiği üzere önceliği Kur'an, sünnet ve Müslümanların reyine vermektedir.

Selefin görüşlerine nerede uyulacağı, buna karşın nerede yeni bir yol çizileceğini göstermek adına Vercelânî itikadî ayrılıklara sebep olan ilk olaylara atıfta bulunur. Buna göre Müslümanlar ilk olarak Rasûlullâh vefat ettiğinde ihtilafa düşmüşlerdir. Ebû Bekir üzerine varılan icmaya İbâzîler Ensar ve Muhacirlerle birlikte destek vermişlerdir. Bu konuda onlardan ayrılan tek grup Şia'dır. İbâzîler Ömer zamanında da Ehl-i Şûra'nın yanında olmuştur. Osman'a görev verildiğinde ise ashap arasında ihtilaf oluşmuş; Muhacirlerin çoğu onun aleyhine dönmüştür. Bu ortamda Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Muhammed b. Mesleme gibi bazı sahabîlerin ise tevakkuf ettiği görülür. İlerleyen süreç hakkında Rasûlullâh, Ammâr b. Yasir'i fitne alameti kılmış ve onun hakkında

"تقتلك الفئة الباغية"

"...Seni, haddi aşan bir topluluk öldürecek"⁷⁹²,

"ما لهم ولعمار! يدعوهم إلى الجنة ويدعونه إلى النار. انما عمار جلدة ما بين انفي و عيني"

"Onlara ne oluyor ki Ammâr onları cennete (yani hak imamın yoluna) çağırırken onlar ise onu cehenneme (yani batıl imamın yoluna) çağırıyorlar! Şüphesiz Ammâr bizim için gözümüz kadar değerlidir"⁷⁹³,

"عليكم بهدي عمار و بهدي ابن ام عبد"

"Size Ammâr'ın ve Abdullah b. Mesud'un rehberliği gerekir"⁷⁹⁴ buyurmuştur.⁷⁹⁵

⁷⁹¹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 24.

⁷⁹² Rivayet *Tertîb*'de yer almamakta, ancak *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserler içinde Müslim'in *Sahîh*'inde aynı metinle yer almaktadır (bkz. Müslim, Fiten, 18).

⁷⁹³ Rivayet *Tertîb*'de yer almamakta, ancak *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserler içinde

"ويح عمار، تقتله الفئة الباغية، يدعوهم إلى الجنة، ويدعونه إلى النار"

Şeklinde bir metinle yer almaktadır. Mesela bkz. Buharî, *Salât*, 63; *Cihât*, 17.

⁷⁹⁴ Rivayet ne *Tertîb*'de ne de *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde geçmektedir.

⁷⁹⁵ Bizce bu hadisleri delil vermesi elbette Ammar'ın yanında olduklarını söylemek istemesindedir. Çünkü Ammâr b. Yâsir, Hz. Osman'ın Ebû Zerr'i sürgün etmesi gibi bazı uygulamalarını İbâzîler gibi eleştirmektedir. Bkz.: Mustafa Fayda, "Ammâr b. Yâsir", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1991, c. 3, s. 75.

Muhacirûn ve Ensar Ali’de karar kıldığında Talha ve Zübeyr ondan ayrılıp anlaşmayı bozmuşlardır. Bu gruba ümmü’l-müminîn de katılmıştır. Ama İbâzîler bu ortamda cumhurla beraber olmaya devam etmiştir. Muaviye ve Amr b. el-Âs Şam’da muhalif olarak ortaya çıktığında da İbâzîler Ali, Ensar, Muhacirûn ve Ammar b. Yasir’le birlikte olmayı tercih etmişlerdir. Ali ile ahidleşmiş ve onun yanında savaşmışlardır. Ancak o anlaşmadan dönüp tahkime rıza göstermiştir. İbâzîler ise bu durumda Ebû Zerr, Abdullah b. Mesud ve Ammar’ın yolunu izlemişlerdir.⁷⁹⁶

Burada zikrettiklerinden anlaşılacağı üzere İbâzîler bir noktaya kadar ana bünye içerisinde yer almıştır. Fakat yine de içeriden bazı eleştiriler de vardır ve İbâzîler, içinde buldukları durumu tahkik etmektedir. Vercelânî’ye göre bu ortamda mezhep taklide açıkça karşıdır.⁷⁹⁷ Nitekim o bunu teyiden Abdullah b. Mesud’un bu ortamla alakalı bir rivayetini hatırlatır:

"الا لا يقلدن احدكم دينه رجلا ان آمن آمن وان كفر كفر، فانه لا اسوة في الشر"

“Dikkat edin! Sizden biri dini konusunda şu kişiyi taklit etmesin ki eğer iman ederse kendisi de iman eder, küfre girerse kendisi de küfre girer. Bundan daha şerli bir örnek alma yoktur!”⁷⁹⁸

2. İTİKÂDIN TEMEL KONULARI

Vercelânî, bu bölümde itikadî fırkaların temel tartışma konuları olan imanın tanımı; küfür, şirk ve nifâk gibi terimlerin imanla alakası, amelin imana göre yeri ve durumu gibi hususlar üzerinde durur.

2.1. İMAN ve İLGİLİ BAZI MESELELER

“Allah katında din İslam'dır”⁷⁹⁹ ayeti Vercelânî’ye göre İslam’ın son din olduğunu göstermektedir. “Kim İslam'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır”⁸⁰⁰ ayeti gereği de inanmayanlar cehennemliktir. Tüm ümmet bunun üzerine ittifak etmiştir. Fakat “iman” konusunda ihtilaf vardır. Bu ihtilaf “imana itikat denip denemeyeceği”, “imanın sadece kalp ile tasdikten ibaret

⁷⁹⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 50, 51.

⁷⁹⁷ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 50.

⁷⁹⁸ Rivayet ne *Tertîb*’de ne de *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmektedir. Ancak Vercelânî’nin görüşünü yansıtması açısından ve sahab-i kavli aktarması açısından önemlidir.

⁷⁹⁹ Âl-i İmran, 3/19.

⁸⁰⁰ Âl-i İmran, 3/85.

olup olmadığı” ve bu çerçevede “ikrar ve amelin imana dâhil kılınıp kılınamayacağı” gibi hususlarda yoğunlaşmaktadır.⁸⁰¹

Vercelânî bu ihtilafli konularda kendi yerini tespit amacıyla öncelikle

"بني الاسلام على خمس: شهادة أن لا إله إلا الله، وإقام الصلاة، وإيتاء الزكاة، وصوم شهر رمضان، والحج من استطاع إليه سبيلاً "

“İslam beş esas üzere bina edilmiştir: Allah’ın tek ilah olduğuna şهادet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve gücü yeterse hacctmek”⁸⁰² hadisine atıfta bulunur. Ona göre bu hadis imanla ilgili meselelerde temel alınması gereken bir delil konumundadır. Buna göre hadiste geçen şهادet, “itikâd” denen şeyin “iman” olduğunu göstermektedir. Vercelânî’ye göre asıl olan budur yani imandır. İkrar ve amel ise imanın bir parçasıdır.⁸⁰³

2.1.1. Küfür, Şirk, Nifak

Vercelânî, imandan bahsettikten sonra küfrü ele alır ve onu öncelikle dilsel açıdan inceler. Buna göre “küfür” kelimesi Arap dilinde “nimeti inkâr” veya “nimetle yetinmeme” durumları için kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelimenin aslı “nimet verene karşı yapılmış bir nankörlük” manasındadır.

Müelîf daha sonra küfrü “kavlî” ve “fiilî” olmak üzere iki çeşide ayırır. Örneğin şirk kavli küfürdür ve herkes bunu açık bir küfür göstergesi kabul eder. Bu konuda ümmet arasında ittifak yani icmâ söz konusudur. Şirk diğer büyük günahlardan ayrı konumda olmak durumundadır ve bir mü’minin bu konuda câhil olması düşünülemez. Çünkü şirk kişinin dinden çıkmasına sebep olur ve bu gerekçeyle öldürülmesini gerekli kılar.⁸⁰⁴ Diğer yandan haramları helâl görenler ve ayrıca günahlarda ısrar edenler de Vercelânî’ye göre dinden çıkarlar.⁸⁰⁵

Fiillerin küfre sebep olması konusu ise ihtilaflıdır. Nitekim Sünnîler ve Mutezile fiil sebebiyle küfrü kabul etmez. İbâzîler ve Hâricîler ise bir mü’minin fiil sebebiyle de dinden çıkacağını savunur. Bununla birlikte İbâzîler, Hâricîler’den farklı olarak küfre sebep olan

⁸⁰¹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 4.

⁸⁰² Rivayet *Tertîb*’de yer almamakta, ancak *Küttüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerin hemen tamamında rivayet edilmiş bulunmaktadır. Mesela bkz. Buhârî, İmân, 1; Tefsîru’l-Kur’ân, 32; Müslim, İmân, 5; Tirmizî, İmân, 3; Nesâî, İmân, 13.

⁸⁰³ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 4.

⁸⁰⁴ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 34.

⁸⁰⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 32.

filleri iki kısımda inceler. Bu konu esasen amelin iman ile alakası bağlamında ele alınmaktadır.

2.1.2. Amel-İman İlişkisi

Bu noktada hemen ifade etmek gerekir ki Vercelânî'ye göre amel imandan bir cüzdür. Ona göre sadece ikrarın bu konuda yeterli olması mümkün değildir; bu ikrarın kişiyi amele de sevk etmesi gerekir.⁸⁰⁶ Nitekim müellif *Tertîb* içindeki bir bab başlığını da “Ehl-i Kebâir Kâfir Değildir Diyenlerin Aleyhine Deliller” şeklinde düzenlemiştir.⁸⁰⁷

Bununla birlikte Allah'ın tek olduğuna inanan ve dolayısıyla “muvahtit” şeklinde isimlendirilebilecek olan ve ayrıca nasları da inkâr etmeyen bazı şahıslar vardır ki bunlar amelde bulunmamak gibi bir yanılaşa düşmektedir. Vercelânî, bu noktada “bu durumu şirke açıklamaktan sizi alıkoyan nedir?” şeklinde bir soru taktir eder ve buna cevap verir. Bu noktada Vercelânî “küfür” kelimesinin “küfrân-ı nimet” yani “nankörlük” şeklindeki manasına atıf yapar.⁸⁰⁸ Buna göre söz konusu kişiler Müslüman olduktan sonra içinde buldukları İslam nimetine bir çeşit nankörlük etmektedirler ve bundan dolayı da cezayı müstehaktırlar. Ancak bunlara “müşrik” denmesi durumunda hak edecekleri ceza ölümdür. Hâlbuki tövbe kapısı her zaman açıktır.⁸⁰⁹ İşte bu ilke, Hâricîlerin hilâfına İbâzîlerin kabul ettiği “Müslüman öldürülemez” sonucuna ulaştıran bakış açısıdır.⁸¹⁰

Bütün bu yorumlardan anlaşıldığına göre İbâzîler ameli, imanın bir cüzü saymakla birlikte onun ortadan kalkmasının bir sebebi olarak da görmemektedir. Belki burada, Ehl-i Hadis'in “imanın amel ile artıp eksileceği” yönündeki görüşleri ile bir paralellik kurulması gerekecektir.

Vercelânî'nin bu şekilde anladığı “amel-iman bütünlüğü” konusundaki deliller sıralamasında ayetlere öncelik verir. Mesela Kur'an-ı Kerim'de “Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanınmazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir (kimseye muhtaç değildir, aksine her şey ona muhtaçtır)”⁸¹¹ buyrulmaktadır. Burada hitap müşriklere değil, Müslümanlardır. Görüleceği üzere burada Allah tarafından emredilen bir amelin yapılmaması “küfür” olarak tanımlanmıştır.

⁸⁰⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 39.

⁸⁰⁷ Bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.3, s. 334-339.

⁸⁰⁸ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 41.

⁸⁰⁹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 44.

⁸¹⁰ Bkz.: E. Ruhi Fırlalı, “İbâziyye”, c. 19, s. 259.

⁸¹¹ Âl-i İmran, 3/97.

Allahu Teâlâ, namaz için Kâbe'ye yönelmeyi emrettiğinde;⁸¹² Yahudiler; Beyt-i Makdis'e yöneldiğinizde kıldıklarınız ne olacak? diye sordular. Bununla elbette Müslümanları ayıplamak ve önceki kıldıkları namazların boşa gittiğini söylemek istiyorlardı. Ancak Allah, onların bu iddialarına cevap olarak şu ayeti gönderir: "...Resûl'e tabi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık. Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir..."⁸¹³ Ayette görüldüğü üzere namazlarının boşa gitmediğini belirtmek için "iman" kelimesi seçilmiştir. Vercelânî, burada Müslümanların iki şeyle müjdelendiğini ifade eder: Namazları zayi olmamıştır ve bu namazın kendisi imandır.

"Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için, Rabbimin bana bir lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir"⁸¹⁴ ayetinde de açıkça "şükür" ve "nankörlük" birbirlerinin zıddı olarak kullanılmıştır. "Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir"⁸¹⁵ ayeti de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu ayetlerde geçen söz konusu hükümleri "küfür/inkâr" keyfiyeti Vercelânî'ye göre, Ehl-i Sünnet'in anladığı "hükümün kendisin kabul etmeme" veya "Allah'tan geldiğini inkâr etme" manasına gelmez. Aksine burada Allah'ın emrettiği fiilleri yapmama durumu söz konusudur.⁸¹⁶

"Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler. Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçekten mü'minlerdir..."⁸¹⁷ buyrulmuştur. Ayette "gerçek" müminler için "amel etme" vasfı gerekli görülmüştür. Dolayısıyla Vercelânî'ye göre amelde bulunmayanların "gerçek" anlamda mümin sayılmaması gerekir. Ancak bu kişiye İslam dinini kabul etmesinden dolayı mecazî olarak mümin denebilir.⁸¹⁸

Bu meselenin sünnetten en açık delili ise Cibrîl Hadisi'dir. Zira burada Allah'ın emrettiği ibadetleri yerine getirmenin açıkça imandan olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca

"أقرع بن حابس حين سأل رسول الله عن الحج فقال: الحج علينا يا رسول الله في كل عام؟ فقال عليه السلام: لو

قلت نعم لوجب، ولو وجبت ما قدرتم عليه، ولو تفعلوا ل كفرتم"

⁸¹² Bakara 2/144, 149-150.

⁸¹³ Bakara, 2/143.

⁸¹⁴ Neml, 27/40.

⁸¹⁵ Mâide, 5/44.

⁸¹⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 40.

⁸¹⁷ Enfal, 8/2-4.

⁸¹⁸ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 42, 43.

“Ekra‘ b. Habis, Rasûlullâh’a ‘Yâ Rasûlallâh! Hac bize her yıl mı farz?’ diye sorunca, Rasûlullâh: ‘Eğer evet, dersem, bu size vacip olur. Eğer vacip olursa buna güç yetiremezsiniz ve eğer yapamazsanız küfre düşmüş olursunuz’.⁸¹⁹

"من ترك الصلاة كفر"

“Kim namazı terk ederse küfre girmiş olur”.⁸²⁰

"ليس بين العبد و الكفر الا تركه للصلاة"

“Kişi ile küfür arasında ancak namazı terk etmesi vardır”.⁸²¹

"ألا لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض"

“Dikkat edin! Benden sonra birbirinizin boynunu vurarak sakın küfre dönmeyin!”⁸²²

"الإيمان نيف و سبعون خصلة أعلاها: شهادة أن لا إله إلا الله، و أدناها: إمطة الأذى عن الطريق"

“İman, yetmiş küsur şubedir. En yükseği Allah’tan başka ilah olmadığına iman etmek, en düşüğü de yoldan eza veren bir şeyi kaldırmaktır”.⁸²³

"الحياء من الإيمان"

“Haya, imandandır”⁸²⁴ gibi hadisler de aynı hususa işaret etmektedir.

Bu hadisleri delil olarak kullanmasından anlaşılıyor ki Vercelânî emredilen amelleri yerine getirmeyenlerin Rasûlullâh tarafından açıkça küfürle itham edildiğini savunmaktadır.

Amel konusundaki bu problemlerin küfre sebep olacağına akıl da hükmeder. Zira Kur’ân’da Allah’ın vâdinin tahakkuk edeceği bazı fiillere atıflar yapılmıştır. Bu kişiler için

⁸¹⁹ Rivayet *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmemekte; ancak *Tertîb*’de şu lafızla yer almaktadır: "إن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى ذات يوم فجلس فقال: 'سلوني عما شئتم ولا سألني أحد منكم عن شيء إلا أخبرته به'، قال الأقرع بن حابس: يا رسول الله الحج علينا واجب في كل عام؟ فغضب رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى احمرت وجنتاه وقال: 'والذي نفسي بيده لو قلت نعم، لوجبت، ولو وجبت لم تفعلوا، ولو لم تفعلوا لكفرتم، ولكن إذا نهيتكم عن شيء فانتهوا، وإذا أمرتكم بشيء فأتوا منه ما استطعتم.'"

Bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.2, s. 170, h.no: 397.

⁸²⁰ Rivayet *Tertîb*’de ve *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserler içerisinde geçmemektedir.

⁸²¹ Rivayet *Tertîb*’de ve *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserler içerisinde geçmemektedir.

⁸²² Rivayet hem *Tertîb*’de hem *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserler içerisinde aynı metinle geçmektedir. Bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.3, s. 337, h.no: 14; Buhari, İlim, 43; Hac, 135; Megâzî, 81; Edeb, 96; Müslim, İman, 29; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizi, Fiten, 28; Nesai, Tehrimu’d-dem, 28; İbn Mâce, Fiten, 5; Vercelânî’nin bu konudaki diğer delilleri için bkz.: Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan*, c. 2, s.41, 42.

⁸²³ Rivayet bu lafızla ne *Tertîb*’de ne *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmektedir. Fakat bu metne yakın rivayet *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde şu lafızla yer almaktadır:

"الإيمان بضع وستون أو سبعون بابا، أدناها إمطة الأذى عن الطريق، وأرفعها قول لا إله إلا الله، والحياء شعبة من الإيمان"

Bkz.: İbn Mâce, *İftitâhu’l-kitâb*, 9.

"الإيمان بضع وستون شعبة، والحياء شعبة من الإيمان"

Bkz.: Buhari, İman, 2.

⁸²⁴ Rivayet bu lafızla hem *Tertîb*’de hem *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmektedir: Vercelânî, *Tertîb*, c.4, s. 446, h.no: 44; Buhari, İman, 14; Edeb, 77; Müslim, İman, 12; Ebû Davud, Edeb, 7; Tirmizi, Ebvâbu’l-birr, 66.

ceza varsa ve cezayı hak ederek cehenneme gireceklerse elbette kâfir olarak adlandırılmaları gerekir.⁸²⁵

Vercelânî kendi delillerini bu şekilde sıraladıktan sonra aksi görüşte olanlara yani “amelin imandan bir cüz olmadığına” inananlara temas eder. Mesela Mürcie “lâ ilâhe illallah” diyen herkesin doğrudan cennete gireceğini söylemektedir. Dolayısıyla bu gruba göre ameller imandan bir cüz değildir. Bu durumda emredilen amelleri yapmayarak Allah’a karşı gelmek de küfür sayılmayacaktır. Fakat Vercelânî’ye göre Allah’ın rızası sadece iman etmekle kazanılmaz. İslam’ın içini boşaltan bu insanlar helâl ve haramları hiçe saymakta, sadece kelime-i tevhid ile tüm günahların affolunacağını düşünmektedir. Oysa Kur’an-ı Kerim’de “İnsanlar, ‘inandık’ demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler”⁸²⁶ buyrulmaktadır. Vercelânî bu grubun ameller konusunda zayıf ve ihmalkâr davrandığını ifade eder. İddia ettikleri durum belki ve sadece kişi ilk kez İslam girdiğinde geçerli olabilir. Fakat artık din tamamlanmıştır. Öyleyse Mürcie, Yahudilerin “kendilerinin ateşe girmeyeceğini” iddia etmesi örneğinde olduğu gibi hataya düşmektedir. İşte tam da bu sebeple “Bu ümmetin Yahudileri Mürciedir” buyrulmuştur.⁸²⁷ Yine “Kıyamet günü Allah'a karşı yalan söyleyenleri görürsün; yüzleri kapkara kesilmiştir. Büyüklük taslayanlar için cehennemde bir yer mi yok!?”⁸²⁸ ayeti de bu çerçevede değerlendirilebilir.⁸²⁹ Vercelânî’ye göre kişinin bir günahta ısrar etmesi veya bir bidat ortaya koyması da, Mürcie’nin imanı tevhidten ibaret gören görüşünün hilâfına, ciddi bir problemdir. Zira burada dinin bu konulardaki vaîdini görmezden gelme veya bâtil sayma durumu vardır.⁸³⁰

Vercelânî bu noktada “büyük günahlar Rasûlullâh zamanında da işleniyordu; ama bunlar kâfir addedilmiyordu” şeklinde bir itiraz düzenler ve buna cevap verir. Ona göre Rasûlullâh zamanında büyük günahlar ya münafıklar tarafından bilerek işleniyordu ya da müminler tarafından gayr-i kasdî olarak. Böyle bir günahı işleyen kişi gerçekten mü’min ise hemen had cezası uygulanıyordu ve kendisi de tövbe ediyordu.⁸³¹

Amel-iman ilişkisi konusunda bir aşırı ucu Mürcie temsil ediyorsa diğerinde de Mârîka (Hâricîler) bulunmaktadır. Zira onlara göre küçük veya büyük günah olsun kim

⁸²⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve 'l-burhan*, c. 2, s. 41.

⁸²⁶ Ankebut, 29/2.

⁸²⁷ Vercelânî, *ed-Delil ve 'l-burhan*, c. 1, s. 43. Burada yer alan rivayet "المرجئة يهود هذه الأمة" lafızıyla verilmiştir. Fakat rivayet bu lafızla ne *Tertîb*'de ne *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde geçmektedir.

⁸²⁸ Zümer, 39/60.

⁸²⁹ Vercelânî, *ed-Delil ve 'l-burhan*, c. 1, s. 43; c.2, s. 45, 46, 65.

⁸³⁰ Vercelânî, *ed-Delil ve 'l-burhan*, c. 2, s. 44.

⁸³¹ Vercelânî, *ed-Delil ve 'l-burhan*, c. 2, s. 44.

Allah'a karşı gelirse O'na şirik koşmuş olur.⁸³² Bunlar "...onlara (şeytanların dostlarına) boyun eğerseniz siz de müşrik olursunuz"⁸³³ ayetini tevil etmekte ve günah işleyen herkesi müşrik olarak isimlendirmektedir. Bunun sonucunda ise günah işleyenlerin kanını ve malını helal görmüşlerdir. Hâlbuki bu grup için Rasûlullâh şöyle buyurmuştur:

"ان ناسا من امتي يمرقون من الدين مروق السهم من الرمية، فتنظر في النصل فلا ترى شيئا، وتتنظر في القرح فلا ترى شيئا، و تنظر في القديدة فلا ترى شيئا، وتتمارى في الفوق."

“Ümmetimden öyle insanlar olacak ki okun yaydan çıktığı gibi dinen çıkacaklar. Öyle ki, çıkan okun demirine bakılır, onda hiçbir iz bulunmaz! Sonra okun ağaç kısmına bakılır, orada da hiçbir şey bulunmaz! Sonra okun yelesine bakılır, orada da hiçbir şey bulunmaz! (Hâlbuki ok atılanın bağırmı delip geçmiş, fakat) oka bir şey bulaşmamıştır!”⁸³⁴ Vercelânî’ye göre bu hadiste zikri geçen “Mârika” ifadesi Hâricîlere delâlet etmektedir.⁸³⁵ Bu grubun yaptığının hatalı olduğuna en açık kanıtlardan biri de Rasûlullâh zamanında günah işleyenlerin hiçbirine müşrik hükmü uygulanmamasıdır. Diğer taraftan Hâricîler böyle düşünüp davranmak suretiyle ayet ve hadislerde Müslümanlar için taktir edilmiş olan recm, el kesme vb. had cezalarını da iptal etmiş olmaktadır.⁸³⁶

Doğru olan nassların işaret ettiği orta yolu tutmaktır. Buna göre kişi eğer hata yaparsa Allah ve Rasulü tarafından konulmuş cezayı hak eder. Örneğin bir hırsıza “Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir”⁸³⁷ ayeti gereği el kesme cezası verilir.⁸³⁸ Ancak bu kişi tövbe ederse, zaten cezasını da çektiği için, elbette mümin kabul edilmek durumundadır.

Vercelânî bu konuları işlerken özellikle Kaderiyye⁸³⁹ ve Mutezile gibi fırkalar tarafından seslendirilen “fasık” terimine de değinir. Bunlara göre bu terim günah işleyen mü’minler için kullanılır. Çünkü tevhidi kabul ettikleri için bunlara kâfir denmez. Ancak

⁸³² Vercelânî, *ed-Delil ve 'l-burhan*, c. 1, s. 43.

⁸³³ En'am, 6/121.

⁸³⁴ Vercelânî, *ed-Delil ve 'l-burhan*, c. 2, s. 46, 66.

⁸³⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve 'l-burhan*, c. 2, s. 66.

⁸³⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve 'l-burhan*, c. 1, s. 44.

⁸³⁷ Maide, 5/38.

⁸³⁸ Vercelânî, *ed-Delil ve 'l-burhan*, c. 2, s. 14.

⁸³⁹ Kaderiyye için Rasûlullâh'ın şöyle buyurduğunu aktarmaktadır:

" لعنت القدرية على لسان سبعين نبيا"

“Kaderiyye yetmiş nebının dilinde lanetlenmiştir.”

" القدرية مجوس هذه الأمة"

“Kaderiyye bu ümmetin Mecusileridir.” Rivayeti hem *Tertib*'de hem *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde yer almaktadır: Vercelânî, *Tertib*, c.3, s. 349, h.no: 58; Ebû Davud, *Sünnet*, 17.

günah işlemleri kendilerine “mü’min” denmesine de engeldir. Bunlar bu ikisi arasında bir grubu oluştururlar ki, cennette veya cehennemde değil arafta kalacaklardır. Fakat Vercelânî küfür ve nifak gibi seçenekler varken “fasık” kavramını kullanmayı kabul etmemektedir.⁸⁴⁰ Zaten Vercelânî “el-menzile beyne’l-menzileteyn” ilkesine de karşı çıkmaktadır. Ayrıca Kaderiyye’nin “mümin ile kâfir arasındaki mertebe” şeklinde tarif ettiği “fisk” için “Hiç mü’min fasık gibi olur mu? Bunlar (elbette) eşit olmazlar”⁸⁴¹ şeklinde açık bir nass da vardır.⁸⁴² Ayrıca Allah fâsık kimseyi “kâfir” kabul etmektedir: “Fasıklık edenlere gelince, onların barınağı ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde oraya döndürülürler ve onlara ‘Yalanlamakta olduğunuz ateş azabını tadın’ denir”.⁸⁴³ Fiilleri sebebiyle kişi fâsık olarak isimlendirilse bile bu, iman ile küfür arasındaki bir terim değildir. Zira Kur’an-ı Kerim’de “...Artık kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir”⁸⁴⁴ buyrulmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere fisk, bir çeşit küfürdür.⁸⁴⁵

Görüşleri bağlamında Vercelânî, Kaderiyye’nin İslam toplumu içindeki yerini de değerlendirir. Buna göre Hz. Peygamber onlar hakkında

" لعنت القدرية على لسان سبعين نبيا "

“Kaderiyye yetmiş nebinin dilinde lanetlenmiştir” buyurmuştur.⁸⁴⁶

" القدرية مجوس هذه الأمة "

“Kaderiyye bu ümmetin Mecusileridir”.⁸⁴⁷

İmân kelimesiyle ilişkisi bulunan bir diğer terim de nifaktır. Sünnîler, Mutezile ve Rafizîler’e göre nifak, inanç alanında geçerlidir; kişinin, iman etmediği halde kendisini böyle göstermesidir. İbâzîlere göre ise nifak, itikat hakkında olduğu kadar fiiller için de söz konusu olabilecek bir terimdir.⁸⁴⁸ Vercelânî’ye göre fiillerinde nifâk çerçevesine girdiğinin en önemli delili, hicret meselesidir. Hicret emri geldiğinde artık bir özür söz konusu olmayacaktır. Bu

⁸⁴⁰ Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan*, c. 2, s. 44.

⁸⁴¹ Secde, 32/18.

⁸⁴² Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan*, c. 2, s. 47.

⁸⁴³ Secde, 32/20.

⁸⁴⁴ Nur, 24/55.

⁸⁴⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan*, c. 2, s. 52.

⁸⁴⁶ Rivayet *Tertîb*’de ve *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserler içerisinde geçmemektedir. *Tertîb*’de ise şu rivayet yer alır:

" لعن الله المرجئة على لسان سبعين نبيا قبلي "

Bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.3, s. 339, h.no: 26. Ancak görüleceği üzere burada “Kaderiyye” değil “Mürchie” denmektedir.

⁸⁴⁷ Rivayeti hem *Tertîb*’de hem *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde yer almaktadır. Krş: Vercelânî, *Tertîb*, c.3, s. 349, h.no: 58; Ebû Davud, *Sünnet*, 17.

⁸⁴⁸ Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan*, c. 2, s. 49.

emre muhalif davranan grubun cehennemlik olduğu kesindir.⁸⁴⁹ Çünkü mümin olmalarına rağmen hicrete yanaşmamışlardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de "Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Allah onları yaptıkları işlerden dolayı baş aşağı ederek eski konularına (küfre) döndürmüştür. Allah'ın saptırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, sen onun için asla bir çıkış yolu bulamazsın"⁸⁵⁰ buyrulur. Vercelânî'ye göre bu ayet, söz konusu emre karşı gelenlerin sırf fiillerinden ötürü münafık olduklarını göstermektedir. Ayette ilk duruma döndürülmeleri söz konusu edildiğine göre bunlar müşrik olarak ölür ve cehennemde ebedi kalır. Fakat böyle amel problemi olup da haklarında açık delil bulunmayanlara Müslüman hükmü uygulanmak durumundadır.⁸⁵¹ İşte İbâzîlerin Hâricîlerden farkı da budur; bir insanın münafık olduğuna dair açık delil olmadan müşrik kabul edilemez ve dolayısıyla öldürülemez.

Vercelânî'nin bu çerçevede tartıştığı meselelerden biri de cehenneme giren kişinin buradan çıkıp çıkamayacağıdır. Bazıları bu konuda vârid olmuş hadislere dayanarak Müslümanlar için cehennemin ebedî olmadığını savunmaktadır. Vercelânî'ye göre bu görüş doğru değildir. Zira bu alanda kullandıkları hadisler mütevatir ya da meşhur değildir ve dolayısıyla itikatla ilgili böyle bir konuda delil addedilmemelidir. Zaten Kur'an-ı Kerim'de Allah "Benim huzurunda çekişmeyin. Çünkü ben bu (konudaki) uyarıyı (va'di) size önceden yaptım. Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim" buyurmaktadır.⁸⁵²

2.2. İMAN ESASLARI

Vercelânî'ye göre buluş çağına gelmiş akıllı bir insan inanmak durumundadır. Eğer kendisine tebliğ ulaşmamışsa veya din hakkında bir hücceti söz konusu değilse, müşrikler arasında yaşıyor olsa bile, Allah'ın onun zihnini berraklaştırması ve ilham etmesiyle imana ulaşabilir. Ya da bu konuda bazı şeyler ona rüyada gösterilebilir. Bu kişiye önceki peygamberlerin haberleri de ulaşmış olabilir. Hiç değilse bir karıncadan, arıdan veya kuştan ilham ile⁸⁵³ kişiye iman nasip olabilir.⁸⁵⁴

⁸⁴⁹ Nisa, 4/97: "Kendilerine zulmetmekte iken meleklerin canlarını aldığı kimseler var ya; melekler onlara şöyle derler: "Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz?)" Onlar da, "Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik" derler. Melekler, "Allah'ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya!" derler. İşte bunların gidecekleri yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir."

⁸⁵⁰ Nisa, 4/88.

⁸⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 48-55.

⁸⁵² Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 47.

⁸⁵³ Vercelânî burada Rasûlullâh ilk vahye muhatap olmasının ağırlığı altında intihara meyletmesine değinir. Verdiği bilgiye göre taşlar ve ağaçlar O'na engel olmaya çalışmış, bunu yapmamasını söylemişlerdir. Fakat Vercelânî bu bilgileri hadis rivayeti şeklinde değil bildiği bir kıssa tarzında nakleder. Hz. Peygamber'in bu süreçte intiharı düşündüğüne delâlet eden rivayetler ve bunların değerlendirmesi konusunda bkz. Kahraman,

Vercelânî bu noktada “yaratılana bakarak bir yaratıcı fikrine ulaşmaya” işaret eden “hudûs deliline” atıf yapmaktadır. Hatta Allah’ın varlığına temel delili de aynıdır.⁸⁵⁵ İnsan potansiyel olarak iman bilgisine ulaşabilecek şekilde yaratılmıştır. Hele fitratı henüz bozulmamış çocuklar için bu daha da kolaydır. Nitekim Rasûlullâh:

"ما من مولود يولد الا على الفطرة حتى يكون ابواه يهودانه او ينصرانه او يمجسان"

“Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar”⁸⁵⁶ buyurmaktadır. Bu hadis aynı zamanda şunu da gösterir ki çocuklar yaratıldıkları fitrat üzeredir. Allahu Teâlâ da “(Rasûlüm! Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir”⁸⁵⁷ buyurmaktadır.⁸⁵⁸

Kendisine tebliğ ulaşmayan kişi ise nasıl ibadet edileceğini bilemeyecektir. Bu kişi başka bir dinden de habersizse yapması gereken tek şey Sabîlik yani Hz. Âdem’in cennette tatbik ettiği “lâ ilâhe illallah” düsturuna bağlı kalmaktır.⁸⁵⁹ Allahu Teâlâ da “Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) ‘Allah’a ve ahiret gününe inanan ve sâlih ameller işleyenler için Rableri katında mükafat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır’ (diye hükmedilmiştir)”⁸⁶⁰ buyurmaktadır.⁸⁶¹

Vercelânî ulaştığı bu noktada “Peki, neye iman etmek gerekmektedir?” şeklinde bir başka soru daha taktir eder. Müellifin verdiği bilgiye göre bazı gruplar imanın şهادetten yani sadece iman etmekten ibaret olmadığını Rasûlullah’ın hak ile getirdiklerine de iman etmenin gerekli olduğunu söylemektedir.

Hüseyin – Şakar, Mehmet, “Hz. Peygamber’in İlk Vahyin Akabinde İntiharı Düşünmesi İle İlgili Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26/1, 2017, s. 151-189.

⁸⁵⁴ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 9.

⁸⁵⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 35. Vercelânî, hudûs delilini Allah’ın varlığının aklî delilleri arasında sayar ve yukarıda zikri geçen bu temel noktadan hareket eder. Hudûs delili hakkında geniş bilgi ve kaynaklar için bkz.: A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, Bursa: Ensar, 2010, s. 86-90.

⁸⁵⁶ Rivayet *Tertîb*’de yer almamaktadır. *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan bazı eserlerde rivayet aynı metinle verilmiştir (mesela bkz.: Müslim, Kader, 6; Tirmizi, Kader, 5). Bazılarında ise

" كَمَا تُنْتَجُ الْبُهَيْمَةُ بَهَيْمَةً جَمْعَاءَ، هَلْ تُجْسُونَ فِيهَا مِنْ جَذَعَاءَ "

şeklinde bir ziyade yer alır. Bkz.: Buharî, Cenâiz, 78, 91; Tefsîru'l-Kur’ân, 243; Kader, 3; Müslim, Kader, 6; Ebû Davud, Sünnet, 18.

⁸⁵⁷ Rum, 30/30.

⁸⁵⁸ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 9. Bizce, Vercelânî’nin çocuklarla ilgili düşündüğünü özellikle belirtmesinin ve bunu ayetle, hadisle desteklemesinin sebebi, ayrıldıkları Ezârika grubunun müşrik çocukları hakkındaki düşüncesidir. Zira onlar bu çocukları cehennemlik görmüş, kanlarını helâl saymışlardır. Bu yüzden olsa gerek konunun ilerleyen kısımlarında da çocuklara dair hükümlere yer verir. Bkz.: Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 9-11.

⁸⁵⁹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 8. Sabîliğin burada verdiğimiz açıklaması da Vercelânî’ye aittir.

⁸⁶⁰ Bakara, 2/62.

⁸⁶¹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 10.

Diğer bir gruba göre ise Allah'a, meleklerine, peygamberlere, kitaplara ve ahiret gününe iman ettiğimizi söylememiz gerekmektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de "Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler... Sonunda dönüş yalnız sanadır"⁸⁶² buyrulur. Bunun tam tersi ise "inkâr" kavramı ile ifade edilmiştir: "Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur".⁸⁶³

Bir başka grup ise bunlara ilaveten ölüme, yeniden dirilmeye, hesaba çekilmeye, sevap ve günaha, cennet ve cehenneme, Müslümanların kanının haram müşriklerin kanının ise helâl olduğuna da iman etmek gerektiğini savunmaktadır.

Vercelânî verdiği bu görüşlerin tamamını onaylamakta, bir bütün olarak görmekte ve kendi mezhebinden âlimlerin kabulünün de bu yönde olduğunu aktarmaktadır.⁸⁶⁴

Ehl-i Sünnet'in Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına ve ahiret gününe iman ilkesine ilave ettiği "kader" bahsini Vercelânî hadisten elde eder. Bu konuda kullandığı temel delil Cibrîl hadisidir.⁸⁶⁵ Bu hadiste Cebrail, Rasûlullâh'a iman, İslam ve ihsan kavramlarını sormaktadır. İman esaslarını sayarken Rasûlullâh "kadere inanmaktan" da bahseder ve Cebrail bu cevabı onaylar.⁸⁶⁶ Müellifin kadere iman konusunda atıf yaptığı hadislerden biri de

"و الله لا يؤمن احدكم حتى يأمن بأربع: ان يشهد ان لا اله الا الله، ويشهد اني رسول الله، ويشهد ان الذي جئت به

الحق من عند الله، وبالبعث بعد الموت، وبالقدر خيره وشره"

"Şu dört şeye iman etmedikçe inanmış sayılmazsınız: Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim O'nun elçisi olduğuma, Allah'ın katından hak ile gelenlere, öldükten sonra dirilme ile kaderin hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine..."⁸⁶⁷ hadisidir. Buna göre iman esasları Ehl-i Sünnet'te olduğu üzere altıya ulaşmış olur.

⁸⁶² Bakara, 2/285.

⁸⁶³ Nisa, 4/136.

⁸⁶⁴ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 8.

⁸⁶⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 14. Hadisin buradaki rivayeti lafız farkıyla *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerdeki rivayetlerdendir. Bu rivayette sorulan "İslam nedir?" gibi bazı soruların da sadece sıralaması farklıdır. Karşılaştığımızda aktardığı rivayet Müslim rivayetine daha yakındır; çünkü Buharî rivayeti açık olarak "kadere imân"la ilgili bir lafız içermemektedir. Karş: Buharî, *İmân*, 36; Müslim, *İmân*, 3. Cibril hadisi *Tertîb*'de geçmemekte; ancak kadere imânla ilgili rivayetler *Tertîb*'de bulunmaktadır. Bkz.: Vercelânî, *Tertîb*, c.1, s. 54, h.no:72, 73.

⁸⁶⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 14.

⁸⁶⁷ Rivayet ne *Tertîb*'de ne de *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde geçmektedir. Fakat kadere imânla ilgili hadisler *Kütüb-i Sitte* rivayetleri içerisinde yer almaktadır. Mesela Bkz.: Müslim, *İmân*, 1, 3; Kader, 4; Ebû Davud, *Sünnet*, 7, 17; Tirmizi, *Kader*, 10.

Vercelânî, bu esaslara iman etmeyen kişinin müşrik olacağını söylemektedir. Şüphesiz bu tanım, kendisine din ve deliller ulaşmış kişiler hakkındadır. Kendisine delil ulaştıktan sonra hala şüphe eden kişi, Vercelânî tarafından “müşrik” olarak tanımlanır. Yani ortada bu kadar ayet ya da hadis varken şüphe hâlâ söz konusuysa bu kişi müşriktir.⁸⁶⁸

Vercelânî’ye göre Rafizîlerin iman esaslarına dâhil ettiği Hz. Ali ile ilgili ulûhiyyet ve peygamberlik gibi bazı iddiaların ise kabulü mümkün değildir. Nitekim bunlardan bazıları “lâ ilâhe illallah” ile kastın Hz. Ali olduğunu iddia etmektedir. Bu iddialar hem Allah’a hem nebisine karşı işlenen suçlardır. Bu iddiaları “Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat O, Allah’ın Resulü ve nebilerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilir”⁸⁶⁹ ayetine aykırıdır. Bu gruptan bazıları ise Hz. Ali neslinin günah işlese bile cennete gideceğini savunur.⁸⁷⁰ Bunlara göre Hz. Ali ve soyu söz konusu olduğunda farz, vacib vb. hükümler düşmektedir. Tıpkı Rasûlullâh’ın dörtten fazla evlilik yapması gibi bazı hükümler, diğer Müslümanların dışında sadece nesil için geçerlidir. Allah onların tüm bu aşırılıklarından münezzehtir.⁸⁷¹

2.2.1. Şefaaf

Vercelânî şefaaf kavramına, bir kuldân sâdır olan günahlar ve bunların nasıl affedileceğini anlatırken temas eder. Ona göre en büyük günah elbette Allah’a şirk koşmaktır.⁸⁷² Bunun dışında Kur’an’da açık şekilde yasaklanan suçlar da kebîre cinsindedir. Masiyet terimi, emre açıkça muhalefet edip bu günahı ısrarla işlemeye devam etmek manasındadır. Vaîd ise büyük günahlar ve masiyetler için geçerlidir. Kur’an’da bulunmayıp Sünnet’te söz konusu edilmiş yasaklar ise kerâhet olarak isimlendirilebilir.⁸⁷³

Dinin suç saydığı şeylerden bir veya birkaçını yapıp cezayı müstahak olanlar hakkında çeşitli durumlar söz konusudur. Öncelikle böyle bir kişinin tevbe etmediği düşünülür. Zira büyük günahlar affi tövbe ile mümkündür.⁸⁷⁴ Nitekim Allahu Teâlâ da şöyle buyurmaktadır: “De ki: ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.’”⁸⁷⁵, “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun

⁸⁶⁸ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 8.

⁸⁶⁹ Ahzab, 33/40.

⁸⁷⁰ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 44.

⁸⁷¹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 45.

⁸⁷² Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 55.

⁸⁷³ Bekir Topaloğlu, “Mâsiyet”, *DİA*, Ankara: İSAM, 2003, c. 28, s. 77.

⁸⁷⁴ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 56.

⁸⁷⁵ Zümer, 39/53.

dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur"⁸⁷⁶, “Şüphe yok ki ben, tövbe edip inanan ve salih ameller işleyen, sonra da doğru yol üzere devam eden kimse için son derece affediciyim”⁸⁷⁷.

Ya da bu kişi hiç iyi amel işlememiştir. Çünkü yine Kur’ân’ın beyanına göre “...iyilikler kötülükleri giderir.”⁸⁷⁸

Ya da musibet anında istircâda bulunmamış, yani Allah’tan yardım istememiştir. Kur’an-ı Kerim’de bununla ilgili “Onlar; başlarına bir musibet gelince, "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz" derler. İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlardır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır”⁸⁷⁹ buyrulmaktadır.⁸⁸⁰

Vercelânî’ye göre küçük günahların affı da yine kuldân kaynaklanan çabalara bağlıdır.⁸⁸¹ Nitekim hadislerde

"ما من مصيبة يصاب بها العبد المسلم الا كفر بها من خطاياها حتى الشوطة يشاكها."

“Müslüman kişinin başına, bir dikenin batması gibi (küçük bile olsa) bir musibet gelmesin ki bu musibet onun hatalarına kefaret olmasın”⁸⁸².

"ان القتل في سبيل الله كفارة"

“Allah yolunda savaşmak (kişinin günahlarına) kefarettir”⁸⁸³.

"ان الصلوات الخمس كفارة لما بينها"

“Beş vakit namaz her vakit arasında (yapılan hatalara) kefarettir”⁸⁸⁴.

Vercelânî, işlenen bir suçtan dolayı tahakkuk edecek cezadan kurtulmak için son olarak şefaati zikreder.⁸⁸⁵ Şefaât konusunda ise delili Dımâm b. Sâib’den gelen şu hadistir:

"اذا فصل الله بين الخلائق في المحشر ذهب اهل الجنة الى الجنة و اهل النار الى النار قال الله لمحمد عليه السلام: اذهب اشفع، فياتي عليه السلام الى المحشر، فيختار منهم جماعة الى الجنة، فيقول الله: ارجع فيرجع و ياتي بجماعة منهم

⁸⁷⁶ Nisa, 4/48.

⁸⁷⁷ Taha, 20/82.

⁸⁷⁸ Hûd, 11/114.

⁸⁷⁹ Bakara, 2/156, 157.

⁸⁸⁰ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 47.

⁸⁸¹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 58.

⁸⁸² Rivayetin tetkiki daha önce yapılmıştı.

⁸⁸³ Rivayet bu lafızla ne *Tertîb*'de ne *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde geçmektedir.

⁸⁸⁴ Rivayet *Tertîb*'de yer almamakta, ancak *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserler içinde Buhari'de bab başlığı olarak geçmektedir: Bkz.: Buhari, *Mevâkıtı's-salâh*, 6.

⁸⁸⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 57.

الى الجنة، فيقول الله: ارجع و ياتي بجماعة الى الجنة، فيقول الله: ارجع فيقول عليه السلام: يا رب لم يبق الا من حبسه الكتاب، فيعزل الله منهم طائفة الى الجنة مع ما فيه اهل الاعراف."

“Allah mahşer günü yarattıklarını (hesabı görüp) ayırdığında cennetlikler cennete, cehennemlikler cehenneme gider. Sonra Allah u Teâlâ, Muhammed aleyhi’s-selama ‘git ve şefaet et!’ der. Muhammed aleyhi’s-selam mahşer meydanına gelir ve bir grubu cennete gitmek üzere seçer. Allahu Teâlâ O’na ‘(mahşer meydanına) dön’ der ve döndüğünde bir grubu daha seçer. Allah ‘(tekrar) dön’ der ve döndüğünde bir grubu daha seçer. Allahu Teâlâ ‘(yine) dön’ dediğinde Rasûlullâh ‘Ya Rabbi! Kitab’a uymadıkları için hapsolunanlar hariç kimse kalmadı’ deyince Allah, içinde arafta kalanların da olduğu bir grubu daha cennete alır”.⁸⁸⁶

Vercelânî, bu hadisten yola çıkarak şefaet hakkını Rasûlullâh’a verir. Ancak hadise işaret ederken meşhur olduğunun altını özellikle çizer. Daha sonra da yine “meşhur” dediği bazı hadislerle atıfta bulunur:

"من قال لا اله الا الله مخلصا من قلبه دخل الجنة"

“Kim kalpten ve samimi bir şekilde ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ derse cennete girer”.⁸⁸⁷

"من كان في قلبه مثقال حبة من ايمان دخل الجنة"

“Kimin kalbinde hardal tanesi kadar iman varsa cennete girer”.⁸⁸⁸

Vercelânî’ye göre bu hadislerde zikri geçenler, en nihayetinde şefaate nail olacak gruplardır. Kaldı ki Allah’ın rahmeti de geniştir. Sadece yukarıdaki ayetler gereği şirk koşan veya Allah’a isyanda ısrar eden ya da dinde bidat çıkaran kişiler bunun dışındadır.⁸⁸⁹ Zaten bunlar da affedilse Allah’ın adaleti ve vaîd ilkesi iptal edilmiş olur.

Vercelânî’ye göre kıyamet alametleri, sura üflenmesi, mahşer, mizan ve benzeri bazı meseleler de, eğer Rasûlullâh haber vermemiş olsaydı bilemeyeceğimiz itikadî hususlar arasında yer alır. Çünkü bunlara Kur’an-ı Kerim’de temas yoktur.⁸⁹⁰

⁸⁸⁶ Rivayet bu lafızla ne *Tertîb*’de ne *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmektedir.

⁸⁸⁷ Rivayet bu lafızla ne *Tertîb*’de ne *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmektedir.

⁸⁸⁸ Rivayet bu lafızla *Tertîb*’de yer almamakta; ancak *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmektedir: Buhari, İman, 13; Rikâk, 51; Müslim, İman, 64; Ebû Davud, Libâs, 27; Tirmizi, Birr, 61.

⁸⁸⁹ Vercelânî, *ed-Delil ve ’l-burhan*, c. 2, s. 58.

⁸⁹⁰ Vercelânî, *ed-Delil ve ’l-burhan*, c. 2, s. 17, 18.

2.2.2. Sıfatlar

Vercelânî kendisinin sıfatlarla ilgili görüşlerini Eşari görüş üzerinden temellendirir. Ona göre Allah, ilim, kudret, irade, kelam ve diğer sıfatlarla vasıflandırılabilir. Hâlbuki Eşarilerde bunlar sıfat değil birer manadır.⁸⁹¹ Yani Allah bu manalarla vasıflanır. Bu şu anlama gelir: Allah, ilimle âlimdir, kudretle kadirdir, iradeyle mürîd olur. İlimle bilir, kudretle takdir eder, iradeyle ister, hayatla diridir, kıdemle kadimdir ve bu vasıflar Allah'ın zatıyla kaimdir yani O'ndan ayrı değildir.⁸⁹² Fakat zikredilen bu mananın Allah'ın zatından ayrı olması Vercelânî'ye göre kadim varlıkların artmasına sebep olacaktır.⁸⁹³ Onun bu görüşüyle Mutezile'ye yaklaştığı düşünülebilir.

Vercelânî, sıfatların imkânına değindikten sonra Allah hakkında konuşmanın caiz olduğunda ittifak edildiğini söyler. Fakat bunun bir sınırı söz konusudur ve bu sınır şeriatle çizilmiştir. Bu sınır içerisinde Allah hakkında konuşulabilir ve düşünülebilir.⁸⁹⁴ Fakat kesin hükmün ortaya çıkması için bu konuşmalarımıza Vercelânî'ye göre ilmen, aklen, şeran ve dilsel deliller sunmamız gerekir. Bunlar ışığında ortaya çıkan hak görüşe de itaat etmek lazımdır.⁸⁹⁵ Fakat müellifin bu delilleri sayarken hadise yer vermediği görülür.

Emir ve nehiy de Eşarilere göre, kelamın içinde olduğu için Allah'ın zatıyla kaim olup O'ndan ayrı değildir. Dolayısıyla Kur'an ve Allah katından inen diğer kitaplar da bu kelam vasfı içerisinde Allah'ın zatıyla kaimdir. Allah'ın fiilleri ise bu vasıflarla oluşur; ancak sonradan ortaya çıktığı için hâdistir.⁸⁹⁶ Bu noktada halku'l-Kur'an yani Kur'an'ın yaratılmış olması meselesi hakkındaki yorumlarına geçer.

Bu bağlamda öncelikle her şeyin yaratıcısının Allah olduğu vurgulanır. Öyleyse vahyin ve kendisi dışında varlıklarla iletişim kurduğu kelamın da yaratıcısı Allah'tır. Allah

⁸⁹¹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 55. Buradaki açıklamalarından anlaşılacaktır ki sıfat mevsufundur, vasıfısa vasfedenindir. Yani sıfat nitelenene aittir, böylece nitelenen tanımlanmış olur. Vasıfısa, tanımlanana aittir. Sıfat dışarıdan verilir, ancak vasıf sahip olunandır. Mevsuf değil, edilgen olur. Yani İbâziler'e göre sıfat mana ile olsa da yoktur, vasıf vardır. Sıfat her ne halde söz konusu edilecek olursa Allah'a izafe edildiğinde, O'ndan ayrı da olacağı için kadimleri arttırır. Allah da edilgen konumda olur. Bunlar vasıf olarak isimlendirilirse vasıf faille ait olacağı için kendisinde bunu taşır ve dışarıdan kazanmaz. Bkz.: Hasan Hüseyin Tunçbilek, "Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7/1, 2001, s. 64, 65. Eşariler'in "sıfat-ı meânî" teorisine göre ise; "Naslarda Allah'ın hay, âlim, kâdir, mürîd olduğu bildirilmiştir. Duyular âleminde hay hayat sahibine, âlim ilim sahibine, kâdir kudreti olana, mürîd iradesi bulunana denildiğine göre Allah'ın da hayat, ilim, kudret, irade kavramlarından (mânalarından) ibaret olan sıfatları vardır. Bu kavramları zâta nisbet etmeden O'nun hay, âlim... olduğunu söylemek kuru bir adlandırma niteliği taşır ki böyle bir şey ulûhiyyet makamı için câiz değildir." Bkz.: Yunus Şevki Yavuz, "Eşariyye", *DİA*, İstanbul:1995, c. 11, s. 447-455.

⁸⁹² Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 53.

⁸⁹³ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 53.

⁸⁹⁴ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 54.

⁸⁹⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 55.

⁸⁹⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 54.

hiçbir şeye benzemediğine göre O'nun ilmi ve kelamı da hiçbirinin kelamına ve ilmine benzemez. Bu yüzden Kur'an kelamı ve Allah'ın mütakellim olma vasfı yaratılmış değildir. Bu sebeple mesela Sünnîler Allah'ın kelamının mahlûk olduğunu söylemek suretiyle hata yapmışlardır.⁸⁹⁷ Vercelânî'ye göre eğer mahlûksa Allah'ın âlim ve mütakellim olma vasıflarına hâlel gelecektir. Ayrıca Allah'ın kelamı yaratılmış olursa Allah'ın vasfı olan bir özellik yaratmayla yani "hâdis" olmakla ilişkilendirilmiş olacaktır.⁸⁹⁸ Ancak bizim duyduğumuz ve okuduğumuz Kur'an ise, Allah'ın murad ettiği manayı taşıyan, seslerden ve harflerden ibaret bir kitaptır. Dolayısıyla yaratılmıştır, hâdistir.⁸⁹⁹ Mütakellim olması Allah'ın sıfatı iken Kur'an metni bu sıfatın fiilidir.⁹⁰⁰

Allah'a el, yüz gibi uzuvlar izafe etme konusunda ise Eşariler, O'nun insana benzemesine sebep olacak özelliklerle de vasıflandırılabilceği kanaatindeydi.⁹⁰¹ Ancak Vercelânî'ye göre Kur'an'da yer alan bu ifadeler mecazidir ve zahiri anlamı üzere bırakmak kişiyi tecsim ve teşbihe düşürür. Nitekim Mücessime ve Müşebbihe böyle bir hataya düşmüş, Allah'ı yaratılmışlara benzetmişlerdir.⁹⁰² Örneğin; "Allah'ın eli onların eli üstündedir"⁹⁰³ ayetindeki "el" kelimesinin insan eli gibi olduğunu iddia etmişler; böylece putlara tapanlar gibi davranmışlardır.⁹⁰⁴ Aynı şekilde "Rabbinin yüzü (zatı) haricinde her şey helak olacaktır"⁹⁰⁵ ayetinde geçen "yüz" kelimesini de insan yüzü gibi kabul etmişlerdir. Böylece bunlar "...O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"⁹⁰⁶ ayetine muhalif davranarak şirke girmişlerdir. Bu gruba dahil ikinci kısım ise ayetlerde sözü geçen bu ifadeleri olduğu gibi bırakır ve nasıl olduklarını bilmediklerini ifade ederler. Bunlar ise cahildirler. Vercelânî'ye göre bu tür ayetler Arap dili imkânları içerisinde kolaylıkla açıklanabilir. Örneğin; "el" nimet ve kudret anlamındadır. "Yüz"den kasıt zatıdır, "sağ"dan kasıt kuvvettir, "taraf"tan kasıt çevrelemektir.⁹⁰⁷

⁸⁹⁷ Burada ayrıca Vercelânî, Rasûlullâh'ı en çok zikredenlerin de ehl-i hadis olduğunu, ancak zayıf oldukları için halku'l-Kur'an meselesini kabul ettiklerini söylemektedir. Hammad b. Ebu Hanife'ye mesele sorulunca da açıkça; Kur'an mahlûktur, demektedir. Bkz.: Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 29.

⁸⁹⁸ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 30.

⁸⁹⁹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 61.

⁹⁰⁰ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 62.

⁹⁰¹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 53.

⁹⁰² Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 67.

⁹⁰³ Fetih, 48/10.

⁹⁰⁴ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 45.

⁹⁰⁵ Kasas, 28/88.

⁹⁰⁶ Şûra, 42/11.

⁹⁰⁷ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 46.

2.2.3. İnsan Fiilleri

Kaderiyye, insan fiillerinin yaratıcısının Allah değil kullar olduğunu söyler ve böylece “Allah’tan başka yaratıcı var mı?”⁹⁰⁸ ayetini de inkâr etmiş olur.⁹⁰⁹ Onlara göre eğer fiilleri Allah yaratıyor olsaydı, kötü bir fiil yaptıklarında onlara zulmetmiş, iyi bir fiil yarattığında ise hak edip etmediklerine bakmaksızın onlara iyi davranmış olacaktır. Bu sebeple fiillerinin yaratıcısı kullardır. Allah kullarını fiillerinde özgür bırakmıştır ve buna göre karşılık verecektir.⁹¹⁰ Fakat bu kabulde onlar, Allah’ın yaratmasına ortak olmuşlardır. Fakat Allahu Teâlâ “...Allah'tan başka size göklerden ve yerden rızık veren bir yaratıcı var mı?”⁹¹¹ buyurmaktadır. Öyleyse göz ardı ettikleri nokta, fiille yaratmayı birbirine karıştırmaları, sırf “kötü olanı da Allah yarattı” dememek için O’nun yaratıcı vasfına ortak olmalarıdır.⁹¹²

Vercelânî’ye göre insan fiilleri Allah tarafından yaratılır; ancak bu fiilleri seçenler insanlardır. Yani kul yaratılan fiilin kâsibidir ve bu sebeple de sorumludur.

2.2.4. Müslümanların Kanının Helal Olmaması Ve Ehl-i Sünnet’in Durumu

İman konusunda İbâzîleri Hâricîlerden ayıran en temel görüş “tek Allah’a iman ettikleri” yani “muvahtit” oldukları için Müslümanların kanını haram görmeleridir. Vercelânî, Hâricîlerin bu hataya Nafi b. Ezrak sebebiyle düştüğünü açıkça dillendirir. Çünkü o “Eğer (şeytanlara) boyun eğerseniz şüphesiz siz de Allah’a ortak koşmuş olursunuz.”⁹¹³ ayetini tevil etmiş ve ehl-i tevhidin işlediği en küçük bir günaha bile şirke girdiklerini savunmuştur.⁹¹⁴ Hâlbuki Rasûlullâh Arafat’taki veda hutbesinde şöyle buyurmuştur:

"...في خطبته في عرفات قال: 'ايها الناس اي يوم هذا؟' قالوا: يوم حرام. قال: 'اي شهر هذا؟' قالوا: شهر حرام. قال: 'اي بلد هذا؟' قالوا: بلد حرام. قال: فان دماءكم و اموالكم و اعراضكم عليكم حرام، كحرمة يومكم هذا، في شهركم هذا، في بلدكم هذا. الا بلغت؟' قالوا: اللهم نعم. قال: اللهم اشهد، ليبلغ شاهدكم غائبكم."

“O, ‘Bu gününüz hangi gündür?’ diye sorduğunda ‘haram olan gündür’ dediler. ‘Bu ayınız hangi aydır?’ dediğinde de ‘haram olan aydır’ cevabını verdiler. ‘Peki bu beldeniz hangi beldedir?’ diye sorunca ise ‘haram olan beldedir’ dediler. ‘Biliniz ki bugünün haram olması gibi, bu ayın haram olması gibi, bu beldenin haram olması gibi sizlerin kanlarınız,

⁹⁰⁸ Fâtır, 35/3.

⁹⁰⁹ Vercelânî, *ed-Delil ve 'l-burhan*, c. 1, s. 42.

⁹¹⁰ Vercelânî, *ed-Delil ve 'l-burhan*, c. 2, s. 65.

⁹¹¹ Fâtır, 35/3.

⁹¹² Vercelânî, *ed-Delil ve 'l-burhan*, c. 2, s. 66.

⁹¹³ En'am, 6/121.

⁹¹⁴ Vercelânî, *ed-Delil ve 'l-burhan*, c. 1, s. 28.

mallarınız ve ırzlarınız da birbirinize haramdır...”.⁹¹⁵ Bu hadis Müslümanların hem kanlarının hem mallarının haram olduğunun en net delilidir.⁹¹⁶

Vercelânî İslam toplumu içinde muvahhit olduğunu iddia eden 7 grup saymaktadır ki, bunlardan üçünü hadisten aldığı söyler: Mürcie, Kaderiyye ve Mârîka. Mürcie için “Bu ümmetin Yahudileridir.” rivayeti, Kaderiyye için “Bu ümmetin Mecusileridir.” rivayeti ve Mârîka içinse “...okun yaydan çıkması gibi dinden çıkarlar...” rivayetlerini hatırlatır.⁹¹⁷ Hadiste geçmese de Vercelânî’ye göre kendini muvahhit sayan; ancak aşırı giden iki grup söz konusudur: Şia ve Müşebbihe. Şia, Hz. Ali’ye ulûhiyet atfettikleri için, Müşebbihe ise Allah’ı yaratılmışlara benzettikleri için şirke düşmüşlerdir. Bu durumda geriye iki grup kalmaktadır ki bunlardan biri fırka-i naciye ki ehlü’l-hak yani İbâzîlerdir, diğeri ise Sünnîlerdir. Peygamberin şefaati de sadece bu iki grup için geçerli olacaktır ve bunların kanları haramdır.⁹¹⁸ Fakat daha önce de belirtildiği üzere Sünniler “nimet-i küfür” içerisindeyler. Onların tövbe etmesi gereken hatalarını ise Vercelânî şöyle sıralamaktadır:

1. Va’d ve vaîd konusunda, hak ve batılı aynı kefeye koymaktadırlar. Çünkü Ehl-i Sünnet’e göre hata yapmış da olsa Müslüman olanlar da en nihayetinde cennete girecektir veya cehenneme girse de buradan çıkabilecektir.⁹¹⁹ Vercelânî’nin “amel, imandan bir cüzdür” anlayışı gereği Ehl-i Sünnet’i eleştirmektedir.

2. Eşariler, Kur’ân hakkında “yaratılmıştır” demezler. Oysa İbâzîler kadim varlıkları arttırmamak adına Kur’an’ın elimizde bulunan metninin açıkça yaratılmış olduğunu söylemektedirler.

3. Allah’ın isim ve sıfatları konusunda Eşariler ilgili lafızların anlamlarını eğip bükmekte yani aslında lafza takılmaktadır. Hâlbuki asıl olan manadır.⁹²⁰

Bu hususlar istisna edilmek kaydıyla Vercelânî Sünnîleri ve özellikle de muhtemelen yaşadığı coğrafyada yaygın olmalarından dolayı Eşarileri “Bize bu kadar yakın başka mezhep yoktur” şeklinde tavsif eder.⁹²¹

⁹¹⁵ Rivayet *Terîb*’de yer almamakta; ancak *Kütüb-i Sitte*’yi oluşturan eserlerde geçmektedir: Buhari, Hacc, 133.

⁹¹⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan*, c. 2, s. 31.

⁹¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan*, c. 1, s. 24.

⁹¹⁸ Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan*, c. 2, s. 67.

⁹¹⁹ Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan*, c. 1, s. 47.

⁹²⁰ Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan*, c. 1, s. 47.

⁹²¹ Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan*, c. 1, s. 47.

2.2.5. Berâet ve Velâye

Teberrî ya da berâet Vercelânî'ye göre Allah'ın haramlarını helal sayanlardan, haramlarda ısrar edenlerden uzak durmaktır. Çünkü yaptıkları bu fiiller neticesinde onlar, helâki hak etmişlerdir ve tövbe etmedikleri sürece de bu fiileri sebebiyle kâfir hükmündedirler. Büyük günah işleyenler, peygamberleri inkâr edenler, Kur'an'dan bir harf bile olsa herhangi bir şeyi inkâr edenler de berî olunan gruptandır ve tüm cemaat bunlardan teberrî eder. Cemaatle kastedilen ise velayet sahibi gruptur ve bu grup Allah'ın hükümlerini tam olarak yerine getirenlerdir.⁹²²

İbâzilerin temel görüşlerinden biri olan berâet ve velâyet hakkında Vercelânî “Sizden kim onları dost edinirse kuşkusuz o da onlardandır”⁹²³ ayetini delil getirir. Buna göre Müslüman kiminle dost olduğuna kimden uzak durması gerektiğine dikkat etmelidir.⁹²⁴ Vercelânî'ye göre bu mesele ilk kez Hz. Osman ile ehl-i dar arasında cereyan eden olayda ortaya çıkmıştır. Ehl-i şûradan olan Sad b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme, Zeyd b. Sabit ve Ensar'dan bazı kimseler Hz. Osman'dan teberrî etmişlerdir.⁹²⁵

Vercelânî'ye göre Müslüman beldeler de Hâriciler'in iddia ettiği gibi dâru'l-küfür değildir. Her Müslüman da Allah'a iman ettiği için, Fatiha suresindeki “...gazaba uğrayanların ve sapıkların yoluna değil” duası mukabilince, müşriklerden berîdir. Dolayısıyla yukarıda sayılan helalleri haram saymak, günahta ısrar etmek gibi hatalar işlemeyen Müslümanlar da velayete dâhildir. Nitekim Kur'an'da da “...inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile!”⁹²⁶ buyrulmaktadır.⁹²⁷

⁹²² Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 1, s. 173-175.

⁹²³ Mâide, 5/51.

⁹²⁴ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 3, s. 170.

⁹²⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 3, s. 172.

⁹²⁶ Muhammed, 47/19.

⁹²⁷ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, c. 2, s. 32.

SONUÇ

İslam tarihinde, ümmet arasında büyük ayrılıklara sebep olan bazı kırılma noktaları vardır. Bu kırılma noktaları evvel emirde siyasî bazı fırkalar ortaya çıkarmıştır. Fakat bu siyasî oluşumlar zaman içinde itikadî alanda da kendilerine has yollar çizmişlerdir. Bu gruplardan biri de İbâzîlerdir.

İbâzîler tarih sahnesine Hâricîler içinde ve onların bir parçası olarak çıkmıştır. Fakat Hâricîlerin, günah işleyenleri Müslüman kabul etmeyip kanlarını helâl görmeleri gibi bazı aşırılıkları sebebiyle onlardan ayrılmışlardır. İbâziyye'nin müstakil bir fırka olarak kendine yer bulmasına vesile olan olay ise Yezid b. Muâviye (v. 64/683) karşısında Abdullah b. Zübeyr'in (v. 73/692) yanında Kâbe savunmasına katılmalarıdır. Bu süreçte İbâzîler, bazı konularda İbnü'z-Zübeyr'den de farklı düşündüklerini görmüşler ve böylece kendilerine müstakil bir hüviyet kazandıracak sürece girmişlerdir. Fırka, ismini siyasî önderleri olan Abdullah b. İbâz'dan almış olsalar da görüşlerine temel kabul ettikleri kişi tabiûndan Câbir b. Zeyd'dir (93/711).

Fırkalaşma bağlamında müstakil bir hüviyet kazandıktan sonra İbâziyye, hoca-talebe ilişkisi içinde varlıklarını korumuş, kendilerini ve görüşlerini anlatan kitaplar kaleme almışlardır. İbâzî ulemâ içinde en meşhur isimlerden biri de Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim el-Vercelânî'dir (570/1174). O bu şöhretini, firkanın en önemli hadis kaynağı olan Rebi' b. Habîb'in *Müsned*'ini tertip etmesi ve buna ilaveten mezhep içinde kendi dönemine kadar yazılmış hadis kaynaklarını kaynaklarını *Tertîb* adını verdiği çalışmasında bir araya getirmesine borçludur. Nitekim Rebi' b. Habîb'in *Müsned*'i daha sonra çok defa tahkik edilmiş olsa da hep Vercelânî tertibine bağlı kalınmıştır. Ayrıca, öyle görünüyor ki, mezhebinin hadis kitapları hakkında yaptığı çalışmalar da kendisini, mezhebinin hadis kaynaklarını en iyi bilen âlim konumuna getirmiştir.

Vercelânî, mezhebinin hadis bilgisini ve dolayısıyla kendisinin bu alandaki birikimini *el-'Adl ve'l-insâf* ile *ed-Delîl ve'l-burhân* adlı kitaplarında hem okuyucu ile paylaşmış hem de fırka kültürünü gelecek nesillere başarıyla nakletmiştir. Zira bu kitaplar üzerinde yaptığımız araştırmalar göstermektedir ki o bu çalışmalarında İbâziyye'nin fıkıh ve usul-i fıkıh ve itikat konularına bakışına dair sistematik bilgiler vermekte, bu konularda mezhebinin sağlıklı bir resminin çekilmesine ciddi katkılar sunmaktadır. Buna ilaveten bu çalışmalar ihtiva ettiği İslâm tarihine dair bilgiler sayesinde de yaşanan olaylar karşısında özelde bu firkanın genelde ise tüm toplumun refleksine dair kıymetli veriler sunmaktadır.

Bununla birlikte Vercelânî asıl hünerini hadis alanında ortaya koyar. Nitekim o hem fıkıh hem de itikat alanında hadise/sünnete büyük bir değer atfeder; “Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin” düsturunu yakinen hayata geçirir. Zira peygamberin tebliğe ilaveten Kur’ân’ı beyân gibi ciddi bir görevi daha vardır. Böylece delliler hiyerarşisinde ilk sırayı alan Kitâb’ın kapalı lafızlarını ve hükümlerini açıklama yetkisini doğrudan Rasûlullâh’a verir ve O’ndan gelen bu yöndeki bilgilere ayetler kadar önem atfeder. Bu yaklaşımıyla Vercelânî’nin, esasen Sünnî fıkıh mezheplerinden, an azından teorik planda, pek de farklı yok gibidir. Fakat o, fikhî konularda ahad habere verdiği değer ve özellikle nesih yetkisi vermesi ile sözgelimi Hanefiyye’den ayrılıp Ehl-i Hadis’e yaklaşır. Böylece peygamberin koyduğu hükümlerin fikhî sistem içerisindeki yerine net bir şekilde işaret etmiş olur.

Sadece hadis/sünnet değil onu bize aktaran ve ilk defa tatbik eden kişiler olan sahabîlerin görüşleri de Vercelânî’nin gözünde oldukça değerlidir. Özellikle Hz. Ömer, Abdullah b. Mesud ve Abdullah b. Abbas’tan oldukça fazla görüş aktarır. Hz. Ali’yi, Hz. Osman’ı bazı siyasî uygulamalarından dolayı eleştirse bile onlardan gelen fikhî rivayetlere yer vermesi de, siyaset ve fıkıh alanlarını ayırması bakımından objektif ve ilmî bir bakış açısına işaret eder. Nitekim o, sahabenin tümünü adil kabul etmekle birlikte davranışlarında peygamber gibi masum olmadıklarını da sık sık hatırlatır. Buna göre sahabîlerin verdikleri karar ve fetvâlar, hemen taklik edilmemeli öncesinde ciddi bir tahkik sürecine tabi tutulmalıdır. Böylece o sahabe konusunda Ehl-i Sünnet ile aynı veya oldukça yakın bir çizgi üzerinde bulunduğunu göstermiş olur. Hatta deliller sıralamasında rivayet malzemesinden sonra içtihat ve reye atıf yapması da müellifin, peygamberin ve ashâbının yolunu aklî muhâkeme metodlarına öncelediğine hamledilebilir.

Vercelânî’nin fıkıh alanında ahad hadise tanıdığı bu yetkiyi itikadî alanda işletmediği görülür. Zira o ahad haberin itikat alanında ilim ifade etmeyeceğini, bu konularda söz konusu yetkinin ancak mütevatir ve meşhur hadise ait olduğu kanaatindedir. Dolayısıyla Vercelânî’ye göre ahad haber her ne kadar ameli gerektirse de zorunlu bilgi oluşturmamaktadır. Bu doğrultuda o, “Peygamber’den gelen bilgiler olmasaydı öğrenemizdik” dediği şefaât, havz, kevser, mîzân, mahşer gibi bazı konuları hadise, ama bunların mütevatir ve meşhur gibi çeşitlerine bina eder. Bu tavrıyla onun yine Ehl-i Sünnet’e paralel bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir.

Vercelânî'nin fıkıh ve kelâma dair bilgiler verirken, konular arasına serpiştirilmiş halde bile olsa hadis usulü ile ilgili bazı meselelere değindiği de görülür. Hadis usulü konularını müstakil olarak işlememiş olması ve bunlardan bahsettiği yerlerde fazla malumat vermeyip derin analizler yapmaması, hatta kullandığı klasik usul terimlerini tarif bile etmemesi bu alandaki bilgilerin, yaşadığı dönem itibariyle iyice oturmuş olmasına bağlanabilir. Hadis usulüne dair yaptığı açıklamalar ve verdiği bilgiler, büyük oranda Sünnî hadis usulü ile örtüşüyor olsa da zaman zaman buna aymayan kabullerin izlerini de taşır. Fakat bilgilerin fıkıh usulü içine dağınık olarak yerleştirilmesi ve terimlerin tariflerinden sarf-ı nazar edilmesi şeklinde ortaya çıkan bu yaklaşım, İbâzî hadis usulünü anlayıp tahlil etme konusunda oldukça ciddi bir probleme de sebebiyet verir. Ancak bu tarz problemler dışında Vercelânî'nin kendi sistemini ortaya koymakta ve hadisin bu sistem içindeki yerini göstermekte yine de oldukça başarılı olduğu söylenebilir.

İbâziyye'nin hadis kültürünü anlama noktasında Vercelânî'nin okuyucuya pek yardımcı olmadığı konulardan biri de kullandığı hadislerin senedine işaret etmemesidir. Hadisin sadece sahabî ravisini hatırlattığı yerler ise çok nadirdir. Ancak *el-Adl ve'l-insâf*'ın bir fıkıh, *ed-Delîl ve'l-burhân*'ın da bir kelam kitabı olduğu düşünülürse bu durum biraz da normal karşılanmalıdır.

Sened zikretmeme yönündeki bu tercihi, doğal olarak sened tenkidi konusunu da etkilemiştir. Nitekim o, zaman zaman sened tenkidine dair teorik bilgiler verse de bu işlemin pratik örneklerini hemen hiç sergilememiştir. Sadece ve özellikle *ed-Delîl ve'l-burhân*'da bazı hadislerin mütevatir, meşhur veya ahad olduklarına işaretle yetinir. Fakat metin tenkidiyle ilgili özellikle Kur'an'a arz anlamında önemli örnekler ortaya koyduğu görülür.

Kullandığı rivayetler hakkında yaptığımız araştırmalar Vercelânî'nin, kaynak olarak bazen kendi düzenlediği *Tertîb*'e bazen de Sünnî müelliflerin kaleminden çıkan *Kütüb-i Sitte*'ye işaret eder. Nitekim zaman zaman isimlerini de vererek Ebû İsa et-Tirmizi ve Buharî'nin *Sahîh*'lerine atıflar yaptığı görülür. Bu durum *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlere ve buralarda yer alan rivayetlere güvendiğini, onları sahih kabul ettiğini gösterir. Zikrettiği rivayetlerden bazıları hem *Tertîb*'de hem de *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan eserlerde yer alır. Bu tarz rivayetlerde Vercelânî bazen *Tertîb* rivayetini bazen de *Kütüb-i Sitte* rivayetini esas alır. *Tertîb*'de yer almasına rağmen bazen *Kütüb-i Sitte*'yi öncelediği de olur. Bu rivayetlerden bazıları ise ya sadece *Tertîb*'de veya sadece *Kütüb-i Sitte*'de yer almaktadır. Hatta sadece *Kütüb-i Sitte*'de yer alan rivayetlerin daha fazla olduğu görülür. Bazı rivayetlerin ise her iki kaynakta da bulunmadığı görülmektedir. Bu rivayetler hakkında yaptığımız araştırmalar

bunlardan bazılarının kendi döneminde mevcut musanneflerde veya müsnedlerde bazılarının ise mevzuat kitaplarında nakledilmiş olduğunu göstermiştir. Bu durum hadis öğrenme konusunda Vercelânî'nin kendi mezhebi hâricinde yazılmış eserler içinde *Kütüb-i Sitte* ile yetinmediğini, daha geniş bir yelpazeye nazar ettiğini gösterir.

Netice olarak denilebilir ki İbâzîler hem siyaset, hem fıkıh hem de itikat alanında kendilerine has sistemler ortaya koyabilmiş bir mezhep görünümündedir. Kimi konularda başta Sünniler olmak üzere alternatifleri olan farklı fırkalara yaklaşmış, kimi konularda ise onlardan farklı görüşler benimsediklerini ortaya koyup eleştirilerde bulunmuşlardır. Fakat rahatlıkla denilebilir ki bir Müslümanın hayatını kuşatan iki temel alanda yani fıkıh ve itikatta benimsedikleri sistem, hadise/sünnete oldukça önemli bir yer ve değer vermektedir. İbaziyye adına bu hususun müşahede edileceği şahsiyetlerin başında ise Vercelânî gelmektedir. Zira o usulü, üslubu, kaynakları ve eserleri bakımından herhangi bir meselede İbaziyye'nin ne ve nasıl düşündüğünü tespit adına rahatlıkla müracaat edilebilecek isimlerden biri hatta birincisi konumundadır.

KAYNAKÇA

APAK Adem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, İstanbul: Ensar, 2009.

ALBAYRAK İsmail, “İbâdî Tefsir Usûlüne Genel Bir Bakış”, c. 19, sy. 61 (2015).

ALİ KARÎ Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Mevzûâtü'l-kebîr*, İstanbul: Amire Matbaası, 1289.

ASKALANI Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer EL-, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut: Dâru Sadır, 1968.

----- *Lisânu'l-Mizân*, Müessesetü'l-Alamî, Beyrut 1406/1968, c. 6, s. 32.

ATEŞ Orhan, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi Tezi), Uludağ Üniversitesi, 2007.

----- “Tahkim Telakkisine Eleştirel Bir Yaklaşım (İbâziye Örneği)”, c. 14, sy. 1 (2012).

A'VEŞT Bükeyr b Saîd, *Dirasat İslâmiyye fi'l-usuli'l-İbâziyye*, Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988.

AYDINLI Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV, 2016.

-----“Mevkuf”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2004, c. 29, s. 437.

BÂCÛ Mustafa Salih, “Vercelânî, Ebû Ya'kûb”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2013, c. 43, ss. 50-51.

BAĞDADI Ebû Mansur Abdülkahir b Tahir b Muhammed Temimi Abdülkahir, *el-Fark beyne'l-firâk ve beyânü'l-firkati'n-nâciye minhum*, Kâhire: Kahire : Dârü't-Türas, t.y.

BAKAN Tevhit, “İbâdîler ve Hadis”, *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 20 (2004).

BARUNI Ebü'r-Rebi Süleyman EL-, *Muhtasarı tarihi'l-İbâziyye*, Trablus, t.y.

-----“مختصر تاريخ الإباضية | المكتبة السعيدية”, (14.07.2019), <https://alsaidia.com/node/95>.

BAŞARAN Selman, “Hakem b. Ebü'l-Âs”, İstanbul: İSAM, 1997, c. 15, ss. 175-76.

BAŞOĞLU Tuncay, “Tezkiye”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2012, c. 41, ss. 77-79.

BELÂZÜRÎ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud, *Ensâbu'l-eşrâf*, Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1996.

BERRÂDÎ Ebü'l-Fazl Ebü'l-Kâsım Muhammed b. İbrâhîm ed-Demmerî, *el-Cevâhiru'l-müntekât*, t.y.

CARSTER Em. Eteş., *Bibliyografya'l-İbâziyye*, Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'd-Dîniyye, 2012.

ÇAĞATAY Neşet, İbrahim Agah ÇUBUKÇU, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara: Ankara

- Üniversitesi Basımevi, 1985.
- ÇAKAN İsmail L., “Câbir b. Zeyd”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 1992, c. 6, ss. 537-38.
----- *Hadis Usulü*, İstanbul: İFAV, 2012.
- DALKILIÇ Mehmet, “Sufriyye”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2009, c. 37, ss. 472-73.
- DEMIRCI Kadir, “İbâziyye ve Hadis”, *Hadis El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
----- *İbaziyye'nin Hadise Bakışı*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2019.
- DERCÎNÎ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Said b. Süleyman et-Temicârî, *Kitâbü Tabakâti'l-meşâ'ih bi'l-Magrib*, Beyrut: Dâru'l-fikri'l-Arabî, t.y.
- DÖNMEZ M. İsmail, *İbadi Mezhebinin Usul-ü Fıkıh Kaynakları*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2006.
- ERUL Bünyamin, “Rebi' b. Habîb”, İstanbul: İSAM, 2007, c. 34, ss. 494-95.
- EŞ'ARI Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b İsmail b İshak, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1929.
- FAYDA Mustafa, “Ammâr b. Yâsir”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 1991, c. 3, s. 75.
- FIĞLALI E. Ruhi, “Abdullah b. İbâz”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 1988, c. 1, s. 109.
----- “Hâricîler”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 1997, c. 16, ss. 169-75.
----- *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1983.
----- “İbâziyye”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 1999, c. 19, s. 256.
- GÖMBEYAZ Kadir, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2, 2005, s. 147-160
- HARMAN Ömer Faruk, “Şehristânî”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2010, c. 38, s. 467.
- İBN HALDUN Ebû Zeyd Veliiyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Kitâbü'l-iber ve divânü'l-mübtede ve'l-haber fî eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men asarahum min zevî's-sultâni'l-ekber*, Beyrut: Müessesetü'l-Alem li'l-Matbuat, 1971.
- İBNÜ'L-CEVZÎ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, thk. Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406, c. 3, s. 18.
-----, *Kitâbü'l-mevzûât*, muh. Abdurrahman Muhammed Osman, Dâru'l-fikr, 1983, c.1, s. 267.
- İBNÜ'L-ESÎR Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-târîh*, Beyrut: Dâru Beyrut, 1965.
- KAHRAMAN Hüseyin – ŞAKAR Mehmet, “Hz. Peygamber'in İlk Vahyin Akabinde İntiharı

- Düşünmesi İle İlgili Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26/1, 2017, s. 151-189.
- KALHÂTÎ Ebu Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Umman: Mektebü'l-vezîr, 1980.
- KESLER M. Fatih, ‘Âl-i İmrân Suresi 7. Ayet Mealini Yeniden Okumak’, *Diyanet İlmi Dergi*, c. 49, sayı: 4.
- KILAVUZ A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Bursa: Ensar, 2010.
- KÖSE Saffet, “Ebû Ganim”, İstanbul: İSAM, 1994, c. 10, ss. 126-27.
- MAŞALI Mehmet Emin, “Mushaf”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2006, c. 31, s. 244.
- NAMI Amr Khalife EL-, *Studies in Ibadhism*, Open Mind Press, 2007.
- ÖĞÜT Salim, “İstincâ ve İstibrâ”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2002, c. 23, s. 320, 321.
- ÖZ Mustafa, “Ezârika”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 1995, c. 12, ss. 45-46.
- “Kitâbü's-siyer”, *DİA*, Ankara: İSAM, 2002, c. 26, s. 115.
- “Nâfi' b. Ezrak”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2006, c. 32, ss. 289-90.
- “Necde b. Âmir”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2006, c. 32, ss. 484-85.
- ÖZDEMİR Ahmet, *er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri*, (Doktora Tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2017.
- ÖZKUYUMCU Nadir, "Rüstemîler", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2008, c. 35, ss. 295-96.
- SÂĞÂNÎ Ebu'l-Fezâil Radiyyüddin Hasen b. Muhammed b. Hasen, *el-Mevzûât*, Şam: Dâru'l-me'mun li't-türâs, 1405.
- SALIH Subhi ES-, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, İstanbul: İFAV, 2012.
- SARIKAYA Berat, “İcmâ Delili Üzerindeki İhtilaf ve Delalet Bakımından İtikâdî Konularda İcmâ”, *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, c. 15, sy. 2 (2017), s. 326.
- ŞABAN Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları : (Usulü'l-fıkh)*, Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1990.
- ŞEHRİSTÂNÎ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 2006.
- ŞEMMÂHÎ Ebü'l-Abbas Bedreddîn Ahmed b. Saîd b. Abdülvâhid, *Kitâbü's-siyer*, Maskat: Vizaretü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1987.
- TABERÎ Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Beyrut: Dâru Suveydan, c.5, t.y.
- TOPALOĞLU Bekir, “Mâsiyet”, *DİA*, Ankara: İSAM, 2003, c. 28, s. 77.
- ÜZÜM İlyas, “Mezhep”, *DİA*, Ankara, 2004, c. 29, s. 573.
- “Mirdas b. Üdeyye”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2005, c. 30, s. .

VERCELANI Ebû Yakub b İbrâhim el-İbâzi, *ed-Delil ve'l-burhan*, Amman : Vizaretü't-Türas ve's-Sekafe, c. 1, 2006.

----- *ed-Delil ve'l-burhan*, Amman : Vizaretü't-Türas ve's-Sekafe, c. 2, 2006.

----- *ed-Delil ve'l-burhan*, Amman : Vizaretü't-Türas ve's-Sekafe, c. 3, 2006.

----- *el-Adl ve'l-insaf fi ma'rifeti usuli'l-fikh ve'l-ihtilaf.*, Maskat : Vizaretü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, c.1, 1984.

----- *el-Adl ve'l-insaf fi ma'rifeti usuli'l-fikh ve'l-ihtilaf.*, Maskat : Vizaretü't-Türâsi'l-Kavmi ve'Sekâfe, c.2, 1984.

----- *Kitâbü't-Tertîb fi's-Sahîh-i min hadîsi'r-Resûl*, Maskat, Uman: Mektebetü Maskat, t.y.

YAVUZ Yunus Şevki, “Eşariyye”, *DİA*, İstanbul:1995, c. 11, s. 447-455.

YILDIZ Harun, “Berrâdî”, İstanbul: İSAM, 2016, c. EK_1, ss. 190-91.

----- “Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîme”, İstanbul: İSAM, 2016, c. EK-1, ss. 377-78.

----- “Kalhâtî”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2016, c. EK-2, ss. 7-8.

----- “Mezâtî”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2016, c. Ek-2, s. 265, 266.